

МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІКИ

У СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

Коваленко М.А., Ломоносова О.Е., Швороб Г.М.

МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІКИ У СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

Херсон 2019

УДК 378.144+33(075.8)
М-54

Коваленко М.А. Методи викладання економіки у сучасній вищій школі / М.А. Коваленко, О.Е.Ломоносова, Г.М. Швороб. –Херсон: «Олді-плюс», 2019. - 232 с.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Херсонської філії Національного університету кораблебудування імені адмірала А.С. Макарова (протокол № від).

Рецензенти:

..... - д.е.н., професор,

Крупка М.І. – д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка

Морозов Р.В. – д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту організацій Херсонського державного аграрного університету

У науково-методичному виданні досліджуються проблеми адаптації процесу підготовки фахівців-економістів до вимог сучасної економіки та шляхи їх подолання, забезпечення відповідності навчального процесу вимогам Закону України «Про вищу освіту». Призначений для викладачів і організаторів навчального процесу у закладах вищої освіти, аспірантів.

ISBN 978-966

М-54

© Коваленко М.А., 2019
© Ломоносова О.Е., 2019
© Швороб Г.М., 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. ЦІЛІ І ЗАДАЧІ З ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ	9
2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	17
3. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ І ДОМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЇ ЕКОНОМІСТА	32
3.1. Інформатизація суспільства	35
3.2. Економіка знань	44
3.3. Глобалізація економічних відносин і парадигма сталого розвитку	51
4. КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ	60
4.1. Поняття компетенцій і компетентнісна модель фахівця	60
4.2. Формування базових професійних компетентностей майбутніх фахівців	74
4.3. Вимоги освітньо-професійних програм підготовки економістів	83
5. МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У СУЧАСНИХ УМОВАХ	98
5.1. Новітні форми навчання і функції викладача	98
5.2. Організація навчання	114
5.3. Контроль за навчанням та діагностика якості знань	128
5.4. Викладач в умовах інформатизації освіти	141
6. ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦЯ	156
6.1. Студентоцентризований підхід до навчання та викладання	156
6.2. Поєднання викладацької і наукової діяльності, їх	

інтеграція з виробництвом - шлях до високої якості освітніх послуг	167
6.3. Викладач економіки як наставник студентства	179
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	186
ДОДАТКИ	207

ВСТУП

В усі попередні періоди розвитку вітчизняної економіки відповідно розвивалась і система підготовки кваліфікованих фахівців. У провідних вищих навчальних закладах формувалась і удосконалювалась система методичного забезпечення навчального процесу, професорами і викладачами були напрацьовані методи викладання дисциплін, які забезпечували підготовку кваліфікованих кадрів відповідно до запитів господарського комплексу країни. Все це стосувалося і підготовки фахівців з економіки.

Сучасні зміни, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя України, спричинені не лише потребою оновити й змінити його. Вони є наслідком взаємовпливів і закономірних перетворень, що відбуваються в усьому світі. Сьогодні в Україні відбувається модернізація освітньої галузі. Вітчизняна освітня галузь обрала шлях кардинальних реформ, входження до європейського освітянського простору, поліпшення якості освіти. Однією з ключових позицій європейської вищої освіти в рамках Болонської декларації виступає контроль її якості відповідно до вироблених стандартів транснаціональної освіти [56].

У даний час вітчизняна система вищої освіти перебуває на новій стадії кардинального реформування, який має свої принципові особливості, зокрема:

- реформування економічних відносин здійснюється в усіх ланках господарського комплексу країни, її зміст прямо, безпосередньо визначає і вимоги до майбутніх фахівців-випускників вищої школи;
- процес реформування вітчизняної вищої школи здійснюється не еволюційним шляхом удосконалення, а запровадженням кращого світового досвіду у відповідності до вимог Болонського процесу;
- темпи наукового прогресу сьогодні значно прискорилися, обсяги знань у кожній галузі науки, на думку дослідників, подвоюються не протягом десятиліть, а, наприклад, в економічних науках, за 5-7 років. Це вимагає кращої орієнтації випускників вищої школи на майбутнє, на передбачувані вимоги

економіки завтрашнього дня.

Майбутнє вже настає сьогодні. Цей загальновідомий вислів знаходить своє підтвердження у всіх сферах суспільного життя, у тому числі в економіці. До цього недалекого майбутнього необхідно готуватися заздалегідь. І у першу чергу - у питаннях підготовки молодих фахівців, професійні компетентності яких повинні відповідати вимогам прийдешньої економіки, яку називають інформаційною, цифровою, економікою знань або іншими визначеннями.

Образ майбутнього економіста вже сьогодні повинен стати конкретним планом дій, зокрема у вищій школі, з підготовки до реалізації вимог завтрашньої економіки у знаннях, уміннях, навичках випускників вишів. Цей план дій може носити назву конкретних нормативних документів, галузевих стандартів – освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів, магістрів за відповідними спеціальностями, в яких мають бути зафіксовані вимоги до випускників. Наголосимо, не як формальні високі вимоги до власників дипломів про вищу освіту, а як вимоги прийдешньої економіки, як вимоги, що формуються завтрашнім професійним життям випускників. В освітніх програмах визначаються не просто слова про глибокі компетентність, знання, розуміння економічних процесів, про здатність до застосування отриманих знань, аналізу і синтезу. Здатність до креативного мислення, розробки інноваційних програм і заходів з удосконалення економічних процесів, уміння оцінювати і прогнозувати економічні і соціальні події, працювати командою над вирішенням складних задач і проблем в умовах ринкової невизначеності тощо - такі риси важко, але вкрай необхідно сформувати за короткий період навчання у особистості, якою повинен бути випускник вищої школи на виробництві.

Сказане водночас визначає і проблеми для вищого навчального закладу, для викладачів, які повинні удосконалити навчальний процес і привести його у відповідність до вимог завтрашньої економіки. Ці проблеми жваво обговорюються у науково-педагогічних колективах. Зміст навчального процесу, способи опанування сучасними знаннями, технології їх передачі студентам - ці

та інші проблеми сучасної вищої школи України сьогодні є актуальними для кожного викладача економічних дисциплін.

Необхідність виконання Закону України «Про вищу освіту», Державної національної програми «Освіта» зумовлюють потребу здійснити аналіз та узагальнити провідні сучасні аспекти професійної підготовки студентів. Теоретичні й методичні основи економічної освіти у вищих навчальних закладах з підготовки фахівців для вирішення нагальних професійних завдань у руслі економічних імперативів потребують осмислення теоретико-методологічних і психолого-педагогічних засад становлення сучасного економіста як особистості нового типу, готової до вирішення зростаючих проблем економіки.

Вища школа, перелік професій, за якими в ній готуються майбутні фахівці, повинні враховувати сучасні тенденції розвитку світової і вітчизняної економік та особливості функціонування майбутньої економіки, до роботи в якій і готуються фахівці.

На нинішньому етапі реформування можливим і необхідним є застосування багатого досвіду викладання, накопиченого у попередні роки, і який, безумовно, буде корисним і при підготовці фахівців з економіки завтрашнього дня. Автори даного видання свідомі того, що проблема методичного забезпечення викладання навчальних економічних дисциплін багатоаспектна, оцінити та визначити шляхи його удосконалення у межах видання досить проблематично. Тож ставлять перед собою дещо скромніші задачі: визначити особливості сучасного стану вітчизняної економіки і можливі шляхи її майбутнього розвитку, показати можливі шляхи адаптації процесу підготовки фахівців-економістів до вимог економіки завтрашнього дня та Закону України «Про вищу освіту», запропонувати деякі методичні підходи до реалізації цих вимог.

У підготовці посібника приймали участь д.е.н., професор М.А. Коваленко, к.е.н., доцент Ломоносова О.Е., к.е.н., доцент Швороб Г.М.

У своїй роботі вони спиралися на законодавчі, нормативні акти України щодо вищої школи, на власний досвід викладання економічних дисциплін.

Автори посібника намагалися, наскільки це стало можливим, мінімізувати теоретичне обґрунтування свого бачення проблеми викладання і виходити, перш за все, з позицій практики, з позицій викладача кафедри. Як вдалося авторам вирішити поставлені задачі - судити читачам, колегам. Процес удосконалення і формування сучасних методів викладання тільки розгортається. Пропозиції авторів посібника можуть носити дискусійний характер. Так, автори будуть вдячні за зауваження колег-освітян, з цікавістю сприйматимуть їх власний новий досвід викладання і результати досліджень з проблем підготовки фахівців, компетенції яких мають відповідати вимогам прийдешньої економіки.

1. Цілі і задачі з підготовки фахівців з економіки

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [35].

Вища освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

Вища освіта України стикається з багатьма новими викликами, які мають принципово нові наслідки для системи освіти країни, навчальних закладів. Зростають вимоги до якості освіти, з'являються нові види освітніх послуг, збільшується кількість доступних для викладачів і споживачів цих послуг інформаційних і комунікаційних технологій. Значні зміни відбуваються і в освітній політиці держави, зокрема, її спрямування на безперервне навчання, підвищення національної та транснаціональної мобільності людей і навчання. Ці та інші тенденції реалізуються у закладах вищої освіти і вимагають активної участі їх професорсько-викладацького складу.

Поява нового Закону про вищу освіту сприяла:

- появі нових постачальників освітніх послуг і утворенню більш складного і конкурентного середовища для університетів, коледжів;

- розробці та впровадженню нових форм і способів надання освітніх послуг, розширенню кількості і підвищенню якості навчання;
- реалізації вимог щодо широкого застосування досягнень в області інформаційних і комунікаційних технологій;
- перетворенню освіти у сферу великого і зростаючого бізнесу, який, у свою чергу, може забезпечити конкурентні переваги виробничому бізнесу за рахунок постачання інтелектуального капіталу;
- сприйняттю освіти як державного і приватного блага: держава і бізнес частіше сприймають освіту як інструмент політики і досягнення економічних, соціальних цілей розвитку.

Вища освіта, дослідження та інновації відіграють ключову роль у підтримці соціальної згуртованості, економічного зростання та глобальної конкурентоздатності. З огляду на те, що європейські суспільства все більше прагнуть ставати суспільствами знань, вища освіта є невід'ємним компонентом соціально-економічного та культурного розвитку. Водночас зростання попиту на навички і компетенції вимагає від вищої освіти нових кроків [119, с. 2].

Розширення доступу до вищої освіти – це можливість для вищих навчальних закладів ввібрати в себе все розмаїтіший спектр індивідуальних досвідів. Щоб відреагувати на це розмаїття та зростання очікувань, **вища освіта потребує ґрунтовної трансформації; вона потребує більш студентоцентричного підходу до навчання і викладання, який би передбачав гнучкі навчальні траєкторії і визнавав компетенції, здобуті поза межами формальної освітньо-кваліфікаційної програми.** Вищі навчальні заклади також стають більш розмаїтими у своїх цілях, способах надання освіти та моделях співпраці: зокрема, зростає рівень інтернаціоналізації, розвиваються цифрові методи навчання та нові форми викладання. Процес забезпечення якості навчання суттєво допомагає системам вищої освіти та вищим навчальним закладам реагувати на ці зміни, гарантуючи при цьому, що кваліфікації, які здобувають студенти, та досвід вищої освіти, який вони отримують, залишаються головними пріоритетами освітніх установ.

З огляду на зростання вимог працедавців до компетентності і професіоналізму економістів заклади вищої освіти повинні забезпечити опанування випускниками системи знань і вмінь розв'язувати певні типові завдання діяльності, а також перетворення необхідних економічних знань в економічне мислення, розвитку важливих якостей особистості, які підвищують адаптацію молоді в професійній сфері суспільства, розвиток в процесі навчання творчих і інноваційних здібностей.

Автори монографії [40, с. 3-5] наголошують, що своєрідність поточного моменту в українській освіті полягає в особливо гострій необхідності її подальшого розвитку за умови складної ситуації в економічній та духовній сферах. Виникає низка внутрішніх проблем освіти, найважливішими з яких є: невідповідність структури освіти та її змісту потребам ринкової економіки; недостатність та нестабільність фінансування; низький рівень комп'ютеризації та використання сучасних інформаційних та мережевих технологій у навчанні; недостатність гарантій якості освіти; посилення тенденцій нерівноправності в одержанні освіти; необхідність адаптації вітчизняної системи освіти до європейського освітнього простору.

Вимогою часу стає підготовка фахівців нової якості – здатних творчо мислити, швидко орієнтуватися в сучасному насиченому інформаційному просторі, приймати нестандартні рішення, вчитися і розвиватися протягом усього життя. Реформування вищої освіти України, як відомо, ґрунтується на таких засадах [40, с. 3]:

- по-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави;

- по-друге, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки. Водночас необхідно враховувати при цьому не менш

важливі чинники – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально-психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилася у системі вищої та середньої освіти, пов'язані насамперед з розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;

- по-третє, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у т.ч. європейських. Зокрема, привести законодавчу і нормативно-правову базу вищої освіти України до світових вимог, відповідно структурувати систему вищої освіти та її складові, упорядкувати перелік спеціальностей, переглянути зміст вищої освіти; забезпечити інформатизацію навчального процесу та доступ до міжнародних інформаційних систем у вищій школі. Необхідно не лише орієнтуватись на ринкові спеціальності, але й наповнити зміст освіти новітніми матеріалами, запровадити сучасні технології навчання з високим рівнем інформатизації навчального процесу.

У монографії [40] зроблено спробу об'єднати наукові розвідки вчених з проблематики приєднання вітчизняної освіти і науки до європейського освітнього простору в контексті Болонського процесу. Видання містить аналітичні оцінки стану формування єдиного європейського освітнього і наукового простору, окреслює шляхи модернізації національної вищої школи, виокремлює гальмівні чинники цього процесу.

Напрацювання авторів монографії можуть знайти застосування у практичній роботі організаторів вищої школи, зокрема у вирішенні проблем:

- підвищення рівня і якості підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України, здатних професійно вирішувати проблеми, які стоять перед державою, та спроможних захищати її інтереси;

- розроблення нових освітніх стандартів інтегрування вищої школи України до європейського і світового простору;

- забезпечення інформаційних потреб державних органів, що безпосередньо беруть участь у реалізації програм інтегрування вищої школи України в європейський та світовий освітній простір;

- поповнення інформаційної бази Міністерства освіти і науки України з проблематики практичного впровадження інтеграційних технологій вищої школи.

Цілі і задачі вищої школи змінюються у відповідності із змінами у суспільстві, економіці країни. Значної трансформації вони набули за останні 10 років. Звісно, кардинальні сучасні зміни пов'язуються також із прийняттям нової парадигми вищої освіти, зафіксованої у новому Законі України «Про вищу освіту» [35], переходом до кращих зразків вищої освіти у розвинених країнах світу. Водночас наголосимо, що багато задач системи освіти, сформульованих на попередніх етапах її розвитку, залишаються актуальними і в наш час. Наприклад, задача культивування у студентів критичного, багато-альтернативного мислення, яке має забезпечувати підвищення рівня мотивації студентів, їх інтерес до курсу і в кінцевому підсумку – рівня знання предмету і якості загальної підготовки. Саме таке завдання вищої школи формували у 2007 році автори навчального посібника «Сучасні технології навчання у вищій школі» [93, с. 60]. Як бачимо, ця задача, як і багато інших, сформульованих раніше, є актуальною і в наш час.

Якісне навчання забезпечується на фундаменті прогресивної, відповідної кращим світовим стандартам організації навчального процесу. Контрольний список умов, необхідний для визнання прогресивності організації навчального процесу у закладі вищої освіти, сформульований у Концепції Excellence в системі вищої освіти, включає в себе [58, с. 31-33]:

- міцне і прогресивне стратегічне управління навчальним закладом;
- високий рівень академічної успішності студентів;
- успіхи студентів у забезпеченні зайнятості і здійсненні можливостей для кар'єрного зростання;
- винятковий досвід студента, акцент на розробці інноваційних шляхів

підвищення навчального досвіду студентів;

- високий рівень задоволеності студентів освітньою послугою;
- «цифровізація» університету;
- прагнення до досліджень і академічного розвитку;
- підтримка соціально-економічного та культурного розвитку місцевого та регіонального співтовариства;
- визнання соціальної допомоги освіти;
- прагнення до інтернаціоналізації;
- сприяння справедливості та академічній свободі.

На цей далеко не вичерпний перелік характеристик передової освітньої установи повинні орієнтуватись і викладачі економічних дисциплін.

Перелік професій, з яких готуються у навчальному закладі фахівці-економісти, має враховувати перспективи розвитку їх професій, тенденції у зміні функцій фахівця даного напрямку, галузі знань на найближчу і середню перспективу.

На думку дослідників [4], до 2020 року щезнуть (у сьогоднішньому баченні функцій) такі професії економістів як бухгалтер, кошторисник, менеджер з кредитування, оператор call-центра. **У цьому списку і професія лектора.** Після 2020 року щезнуть професії банківського операціоніста, маклера, ріелтора ринку нерухомості, аналітика, диспетчера тощо.

За результатами досліджень ринку праці за 2015 рік міжнародна дослідницька концепція Boston Consulting Group передбачає, що до 2025 року біля чверті всіх робочий місць будуть успішно замінені програмним забезпеченням і інтелектуальними роботами. Дослідники припускають, що у найближчі 20 років 80% робочих місць будуть автоматизовані, у тому числі місця співробітників, які виконують роботи з обліку і звітності, складання аналітичних довідок тощо.

Наприклад, виходячи з тенденцій змін у функціях фахівця у сфері менеджменту, у недалекому майбутньому фахівцям необхідно буде вирішувати такі задачі [4]:

- управління чужим часом;
- створення розподілених співтовариств і управління ними;
- модернізація онлайн-співтовариств;
- формування персонального іміджу;
- формування персональних фінансових траєкторій;
- супроводження крос-культурної комунікації;
- робота з «образом майбутнього».

Звичними стануть функції таких фахівців як тайм-менеджер, тайм-брокер, екоаудитор, трендотчер (форсайтер) та ін.

Тож у сфері менеджменту незабаром можуть стати затребуваними такі спеціалісти [4]:

- модератор співтовариства користувачів;
- менеджер крос-культурної комунікації;
- персональний бренд-менеджер;
- менеджер портфеля корпоративних венчурних фондів;
- віртуальний адвокат;
- корпоративний антрополог;
- проектувальник індивідуальної фінансової траєкторії;
- координатор виробників у розподілених співтовариствах;
- координатор програм розвитку співтовариств.

Дослідники наголошують, що сучасна система освіти вже зараз повинна перелаштовуватись на рішення нових задач майбутнього:

- створення індивідуальних освітніх траєкторій;
- супроводження студента по освітній траєкторії;
- розробка онлайн-курсів;
- розробка і супроводження освітніх онлайн-платформ;
- організація проектної роботи;
- розробка ігропрактичних інструментів і методик;
- проведення ігрових освітніх заходів;

- розробка віртуальних світів для навчання;
- розвиток метакомпетентностей (командна робота, системне мислення, бережливе виробництво та ін.);
- розвиток когнітивних спроможностей (пам'ять, швидкість читання, концентрація та ін.).

Вимоги завтрашньої економіки, які проявляються у тенденціях розвитку сучасної економіки, – саме це повинно покладатися в основу формування цілей і задач з підготовки фахівців з економіки.

2. Методологічні засади організації навчального процесу

*«Знання деяких принципів легше
заміщують незнання деяких фактів»*

Гельвецій

*«Те, чого ми навчилися у школах та університетах,
- не освіта, а тільки спосіб здобувати освіту»*

Ральф Волдо Емерсон

У звіті Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти (2014 рік) сформульовані поняття досконалості системи вищої освіти, критерії, які можуть бути використані для оцінки застосування передового досвіду її організації, приклади передового досвіду у європейських країнах [58, с. 8].

Зокрема, щодо досконалості викладання. Автори звіту наголошують, що оцінка якості викладання була давньою проблемою для вищої освіти. **Перевага у навчанні, тобто якість викладання визначається такими факторами як надихаючий характер окремих викладачів, організація презентацій, взаємодія зі студентами як з учасниками навчального процесу, відповідність представленої інформації цілям навчання за даним курсом.**

Вища оцінка процесу навчання може розглядатись як ефективне представлення інформації, яка максимізує можливості студентів щодо одержання найвищих результатів від курсу.

Передовий досвід викладання може бути представлений у п'яти взаємопов'язаних частинах, кожна з яких є невід'ємною від інших чотирьох:

- передовий досвід викладання є багатоплановим поняттям і його різні аспекти визначають різні форми визнання;
- якщо якість викладання буде підтримуватися, досвід навчання повинен бути визнаним і підтриманим;

- критерії для оцінки індивідуальної майстерності – складніші, ніж ті, що представляються традиційними дослідниками; вони не можуть бути справедливо оцінені і застосовані тими у кого не вистачає підготовки для оцінки їх досконалості;

- однією з передумов реального передового досвіду викладання є навчання викладанню професії;

- індивідуальне навчання викладанню є необхідною, але недостатньою умовою для відмінного досвіду навчання студента. Крім того, має бути визнання лектора як високоповажного на відомчому і організаційному рівнях. Воно може, однак, сформуватися на основі індивідуальної майстерності викладача [58, с. 12].

Закономірності і головні чинники передового досвіду викладання і навчання були визначені Г. Гіббсом:

- акцент на студента, навчання студента і особисту підтримку, а не на формальне навчання;

- макро-фокус на розширенні навчального середовища і на здоровому розвитку навчального плану або програми, а не мікроеосередження на викладанні;

- традиційний акцент на особі вчителя і рейтингу зворотнього зв'язку студент-вчитель, на дослідженнях предметних знань вчителів, на зовнішньому визнанні вчителя, з невеликим акцентом на студентів, на навколишнє середовище навчання або на процес навчання;

- акцент на зусиллях з удосконалення викладання, особливо за рахунок інновацій через можливості впливу на інших і через керівництво навчанням;

- підвищення ефективності системи навчання через викладання у відповідності до національних економічних інтересів [58, с. 26].

Крім того, Т.М. Шерман, Л.П. Армстеда та ін. вказують на п'ять характеристик передового викладача: ентузіазм, ясність, підготовка і організація, стимулювання навчального процесу і любов до занять [58, с. 25].

Нова економіка потребує й нового розуміння мети, задач, змісту освіти. Їх формування до стану повної відповідності вимогам нової економіки – це довготривалий процес. І проблема полягає у тому, що, з огляду на високі темпи змін у реальній економіці, економічних науках, готувати фахівців майбутньої економіки потрібно вже зараз.

Досить часто ми стаємо свідками того, що реальна практика навчання випереджає надруковані навчальні посібники. Але, хоча на заняттях проводяться живі дискусії, ставляться нові питання, застосовуються інтернет – технології, тим не менш викладання економічних дисциплін залишається невідповідним до цих вимог.

Людство поступово переходить від стану, коли обсяг накопичених знань з надлишком задовольняв потреби, до стану, коли відчувається надлишковий попит на знання. Це призводить не лише до зростання їх вартості, але й до внутрішніх змін у системі та інституціях які забезпечують їх накопичення, генерування та комерціалізацію [39, с. 135]. Вдало ця тенденція описана М. Гіббонсом [148], який розмежовує два режими виробництва знань: традиційний режим–1 і сучасний режим–2, що почав набувати зростаючої актуальності з другої половини ХХ ст.. На відмінну від режиму-1, коли виробництво знання в університетах було їх внутрішньою мотивацією пошуку фундаментальних знань без їх обов'язкового негайного застосування та перевірки, за режиму-2 відбувається зрушення мотиваційних чинників, якими стають переважно зовнішні суб'єкти, які прагнуть нових знань для задоволення власних соціально-економічних потреб, а глобалізація розміщує їх будь-де в світовій економіці (табл. 2.1).

Окремі науковці наголошують, що вже чітко вимальовані обрії режиму-3, коли дослідження набуваються характеру, що перетворює місцевий розвиток. Продовженням цього тренду стала поява концепції університет-1 та університет-2, а також слід очікувати університет-3, що очевидно вже поширюється, починаючи з США. Університет на додачу до традиційних ролей

Еволюція концепції університету в економічному контексті

Режим	Минуле	Сучасне	Еволюція
	1	2	3
Місія університету	зберігання знань	фабрика знань	центр знаннєвої уваги
Коротка характеристика університету	бюрократично елітний, знаходиться над суспільством	постачальник інтелектуального капіталу – «сировини» та «результатів», розвиває технології	інтегрована інституція в інтелектуальному регіоні, просуває місцевий розвиток створюючи нові можливості
Економічний контекст	одиначне виробництво	масове промислове виробництво	постіндустріальний вік, рухомий знаннями

Джерело: складено за [156]

має розглядатися в якості посередника в інноваційному процесі, який пов'язує дослідження та їх результати з подальшою комерціалізацією, виступаючи каталізатором і двигуном соціально-економічного розвитку. Процеси створення, набуття, дифузії та розгортання знань знаходяться в центрі функцій університету в режимі-3. Така еволюція спонукається переходом провідних країн від масового виробництва та лінійної передачі знань до відкритої постіндустріальної інтерактивної інноваційної системи, двигуном якої є знання. А перехід до знаннєвої економіки обов'язково має супроводжуватися одночасним реформуванням університетів і системи освіти в цілому (табл. 2.2) [39, с.136].

«Третя» місія університету щодо залучення до місцевого, регіонального соціально-економічного розвитку, як перманентного процесу, є найпомітнішою у порівнянні з традиційними місіями з освіти та досліджень. Розглядаючи університети в якості основного джерела нових знань, від якого відбувається ефект перетікання, група вчених, проаналізувавши його, виявила, що зі зростанням географічної відстані від місця генерування знань дія ефекту перетікання зменшується [150].

Перехід від елітної до масової системи вищої освіти

	Елітна (закрита) система	Масова (відкрита) система
Ключові характеристики	основана на дисциплінах; підтримка канонічних наукових традицій; знання важливе само по собі, а не завдяки інструментальній вартості	основана на програмі; плюралізм, гетерогенність; чутливість до потреб суспільства та економіки
Розмір та форми	Переважно двох і трьох рівнів система	тенденція до єдиної уніфікованої системи з великим рівнем диверсифікації програм та інституцій
Межі	чіткі, жорсткі, суворі;	м'які, проникні
Ставлення до суспільства	ізолювана; академічні колеги є основними пов'язаними особами	відкрита, підзвітна; партнерство з суспільством, промисловістю та іншими інституціями вищої освіти
Структури знань	формальні, академічні; спираються на дисципліни	гібридні форми: поєднання між академічним і професійним / неявним знанням
Організаційні форми	педантична колегіальність, канонічність; кафедри єдиної дисципліни, факультети	управлінська, прагматична; трансдисциплінарні школи, між інституційні проекти
Режим донесення	контактно-резидентське викладання, за яким надання ступенів спирається на дисципліни	Різні режими донесення: контактно-резидентське, дистанційне навчання та навчання, що спирається на ресурси; періодичне навчання та навчання дорослих; сертифікатне коротко курсове та навчання протягом життя
Доступ	обмежений; переважно молоді люди еліти середнього класу	розширений; більш диверсифіковані групи населення: молоді люди та дорослі, що працюють; представники раніше маргіналізованих соціальних груп тощо

Основним хлібом університетів залишаються навчання та дослідження, але розвиток режиму-3 призводить до глибокої інтеграції університетів у місцеві інноваційні системи [156]. При цьому значну роль у діяльності університетів починають набувати такі виміри, як операції в межах

університету та взаємозв'язок з місцевими громадами [139]. Зі зростанням актуальності міждисциплінарних досліджень, пошуку різноманітних шляхів співробітництва університетів з місцевими підприємствами, владою та громадою все чіткіше вимальовується необхідність формування інноваційних концентраторів навколо університетів, як місць, де склалися тривалі традиції з поводженням зі знаннями. Офіси трансферу технологій, що вже стали традиційними для провідних університетів, досить удадо виконують функції з комерціалізації технологій, але все ще значним є потенціал співробітництва за участю університетів.

Основні принципи навчання окремої навчальної дисципліни (предмета) - це основні теоретичні вихідні положення, за якими здійснюється навчання окремої навчальної дисципліни(предмета). До них відносяться:

- спрямованість навчання на вирішення завдань освіти, розвитку і виховання;
- науковість навчання;
- систематичність і послідовність навчання;
- доступність навчання, врахування вікових особливостей;
- наочність навчання;
- зв'язок навчання з реальним життям;
- свідомість і активність у навчанні;
- міцність засвоєних знань, умінь та навичок.

Організація сучасного навчального процесу будується на наступних принципах:

- єдність освіти з наукою та виробництвом, що є запорукою досягнення мети – підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях;
- відповідність знань і вмінь, практичних навичок студента-випускника вимогам практичної економіки, що безперервно, високими темпами розвивається;

- відповідність навчального процесу вимогам трансформаційного процесу, що відбувається у вищій школі України;
- заглиблення студента у інформаційне поле обраної ним спеціальності і формування його здатності орієнтуватися у фактично безмежному інформаційному полі спеціальності, спеціалізації; вести пошук необхідної інформації, здійснювати селекцію, відбір актуальної та вивіреної і практичної інформації.

Для функціонування підприємства і задоволення потреб суспільства у визначених продуктах, послугах необхідні відповідні ресурси (природні, матеріальні, фінансові, трудові) та сприятливі зовнішні, умовні діяльності (економічні, правові, спеціальні). Визначальна роль у формуванні трудових ресурсів належить системі освіти (рис. 2.1).

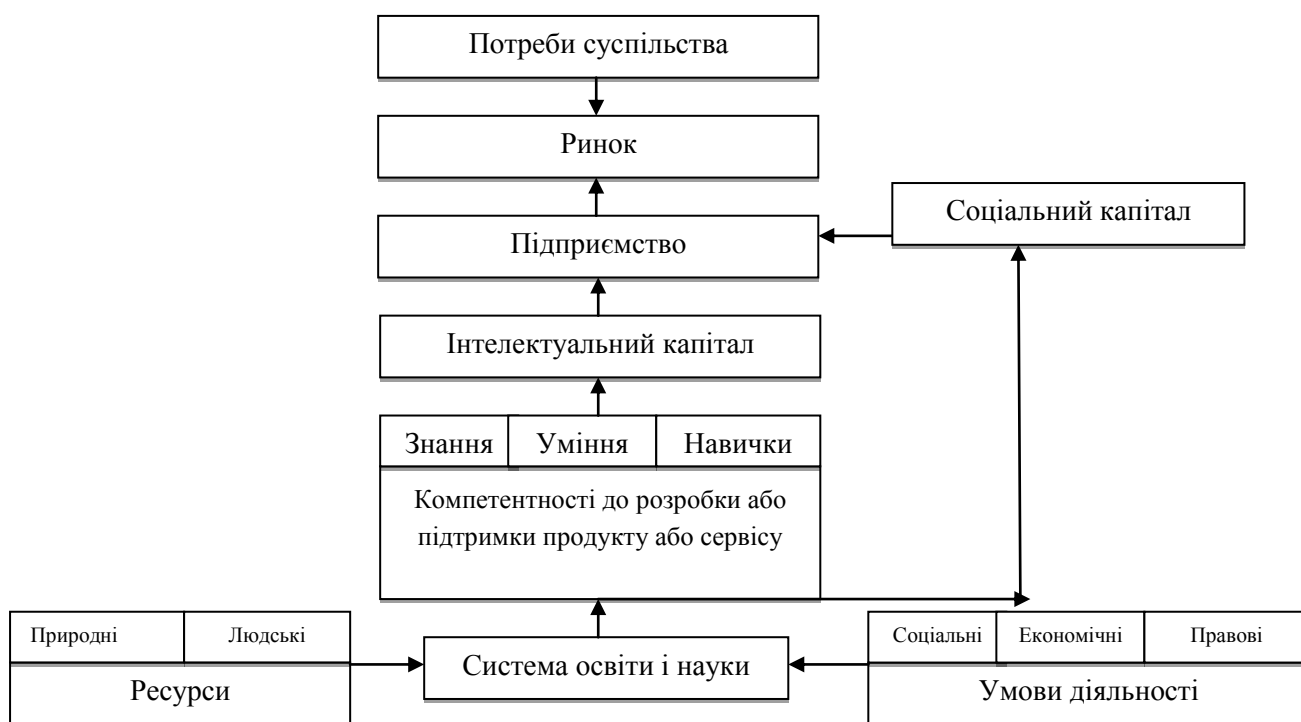

Рис. 2.1. Роль і місце системи освіти у формуванні ресурсів і умов функціонування підприємства

Саме у школі, ліцеї, університеті формуються компетентності майбутнього працівника, його знання, уміння, навички, необхідні на ринку праці, на конкретних підприємствах для досягнення їх бізнес-цілей. В закладах

освіти формуються компетенції людей не тільки щодо її здатності до виконання конкретних виробничих функцій. В сучасних умовах значно зростають вимоги щодо соціальних компетенцій майбутнього працівника. Поряд з інтелектуальним капіталом все частіше постають проблеми використання соціального капіталу, у формуванні якого особлива роль теж належить закладам вищої освіти.

У навчальному посібнику «Вища освіта України і Болонський процес» сформульовано **методичні принципи формування вмісту кваліфікацій і структур навчальних ступенів на базі компетентістного підходу** [13, с. 41], що відповідають вищезазначеним принципам організації навчального процесу підготовки фахівців.

Бути компетентним фахівцем у сучасних умовах можливо за умови постійного удосконалення певних знань. Зокрема, в умовах інформатизації суспільства, комп'ютеризації економічних процесів, цифровізації практично усіх сфер життя студенти повинні бути підготовлені до широкого застосування комп'ютерних технологій.

Визначальною детермінантою навчального процесу виступають зміни в економіці. На думку фахівців, темпи розвитку наукової думки, у тому числі й економічної, постійно прискорюються. Нинішнє покоління студентів приходить до вищої школи з достатньо високою комп'ютерною підготовкою. На молодших курсах, наприклад, заняття з інформатики дозволяють підвищити їх знання до рівня професійного користувача. Але перехід до вивчення професійно спрямованих економічних дисциплін повинен супроводжуватися не просто знайомством, а вивченням комп'ютерних програм і технологій, що забезпечують аналіз, оцінку, прогнозування, моделювання процесів по всіх без винятку спеціальних економічних дисциплінах. Наголошуємо, не тільки вивчення можливостей програм, але й відпрацювання відповідних комп'ютерних технологій на практичних заняттях в комп'ютерних класах.

Впроваджувати в навчальний процес потрібно не тільки теорії, які, особливо у високодинамічних сферах фінансів, обліку, оподаткування постійно

змінюються, а інструменти їх реалізації – методи організаційного, економічного, фінансового, соціального аналізу.

У навчальному процесі викладачам увагу слід переносити на акценти з визволення інтелекту студентів з-під пресу визначень, понять, формул, методів рішення економічних «задачок» на озброєння їх методами збору, аналізу і обробки економічної інформації.

Об'єктивною закономірністю розвитку економіки є формування нових форм економічних відносин у господарському комплексі країни. А причинна зумовленість всіх явищ у природі і суспільстві пояснює, чому **з розвитком економіки з'являються, зокрема, і нові вимоги до компетентностей її фахівців**

Найбільш характерні для сучасності особливості, тенденції розвитку економіки дозволяють визначатися і з вимогами, що визначають рамки, нові акценти, напрямки удосконалення, особливості навчального процесу і підготовки фахівців, компетенції яких відповідатимуть вимогам економіки завтрашнього дня.

Зокрема, **характерною особливістю поточних часів є високі темпи, прискорення розвитку науки взагалі і економічної зокрема.** Обсяги накопичених суспільством знань, інформації в усіх формах на початку ХХ ст. подвоювалися кожні 30 років. У 1970-ті цей час скоротився до 7 років, а на рубежі 2020-х років очікується, що подвоєння траплятиметься кожні 11 годин [39, с. 123]. Обсяг нових знань вже тепер подвоюється приблизно за 5 років. Тож набуті студентом нові знання на час закінчення ЗВО можуть виявитися вже застарілими. Водночас обґрунтованим є і ліміт часу на навчання й опанування основами обраної професії, спеціалізації, підвалини якої були сформульовані вздовж багатьох поколінь теоретиків і практиків. Необхідним є вивчення і останніх досягнень науки і практики у цій сфері діяльності. При цьому на навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти відводиться 3-4 роки, на другому (магістерському) - до 2 років.

Протиріччя між розвитком науки, сформульованими на основі її останніх

досліджень об'єктивними вимогами нової економіки до компетенцій випускників вищої школи, з одного боку, та природною здатністю, можливостями людини до обсягу сприйняття, засвоєння нових знань, умінь, навичок, формування власних, більш складних універсальних компетентностей у обмежений період часу може вимірюватися шляхом:

- застосування адекватних новим вимогам економіки методів навчання, наприклад, селективний відбір і подача студентам обмеженого переліку базових знань, на основі яких можливо за допомогою персонального консультування, практичних вправ тощо сформувати глибокі комплексні і сучасні знання, уміння, навички у обраній студентом сфері діяльності;

- перехід від заучування предметних знань до парадигми інструментально-знаннєвого забезпечення майбутньої діяльності випускника, яка ґрунтується на знаннях наукових основ даної спеціальності та володінні організаційно-економічними, іншими інструментами, що дозволяють майбутньому фахівцю самостійно обирати обґрунтовані шляхи вирішення тих чи інших економічних проблем;

- формування потреби і здатності випускника до самонавчання, навчання впродовж всього власного професійного життя, тим самим опановувати все нові і нові наукові здобутки у своїй сфері професійної діяльності і відповідати новим вимогам економіки, які теж будуть поступово ускладнюватися й надалі.

Низку нових вимог до компетентностей фахівців висуває чинний процес інформатизації суспільства. При цьому слід зауважити, що низькі, невідповідні часу темпи інформатизації навчального процесу у більшості вітчизняних закладів вищої освіти, слабка їх комп'ютеризація і недорозвиненість телекомунікаційних систем не дозволяють викладачам економіки на сучасному етапі йти в ногу з часом, навчати необхідним чином студентів особливостям, формам, методам, способам діяльності, відповідним особливостям інформаційної економіки.

Сьогоднішні студенти практично забезпечені на особистісному рівні технічними засобами, які умовно можливо назвати первинним рівнем

інформатизації навчального процесу - персональними комп'ютерами, планшетами, смартфонами, іншими гаджетами з доступом до Інтернету. У своїй абсолютній більшості вони володіють також основними технологіями використання засобів комп'ютеризації і телекомунікацій у навчальному процесі. Але проблема – у відсутності відповідної часу технічної і організаційної навчальних систем у цих закладах вищої освіти.

У якості можливої, тимчасової, альтернативи на шляху інформатизації навчального процесу можна назвати обладнання і більш широке використання мультимедійних аудиторій, локальних комп'ютерних мереж у комп'ютерних класах, аудиторіях, лабораторіях кафедр, локальних соціальних комп'ютерних, телекомунікаційних спільнот студентів навчальної групи та викладача тощо

Наступна сходинка у розвитку економіки-економіка знань . Це не просто один із чергових, об'єктивно зумовлених етапів її еволюційного розвитку. Новий рівень розвитку – це новий зміст економіки: в основі цієї науки про господарювання, а саме про організацію та управління матеріальним виробництвом, ефективного використання ресурсів, розподілом, обміну, збуту і споживання товарів та послуг, лежить не капітал у його традиційному розумінні, не речовий або фінансовий капітал, а людські знання. Ця зміна парадигми економіки несе собі нові уявлення про управління економічними процесами: планування і прогнозування, облік, контроль, аналіз, координацію, врегулювання, стимулювання. В їх основі – нова основна, базова форма капіталу – людський капітал, знання працівників підприємства. І нові уявлення про структуру капіталу підприємства повинні мати випускники, яким завтра виконувати названі функції управління і ставати до керма економіки на усіх її рівнях

Високі темпи оновлення знань означають і високі темпи оновлення методів економічного управління. Тож фахівець з економіки повинен вміти визначати передовий досвід у своїй сфері діяльності, займатися економічним інжинірингом, самостійно обґрунтовувати і розробляти нові організаційно – економічні проекти, ноу-хау, що відповідають новим потребам виробництва. За

умов економіки знань здатність до новаторства, пошуку і впровадження кращого досвіду, розробки і обґрунтування нових методів, інструментів економічного управління стає обов'язковою вимогою до кваліфікованого фахівця, до його загальних і професійних компетентностей.

Одним із найбільш помітних трендів у економіці розвинутих країн є, наприклад, її трансформація у «безготівкову». Зменшується кількість грошей на руках у населення. Бізнес переходить в онлайн. Переходу економіки на безготівкову сприяє розвиток комп'ютерних, мобільних технологій платежів та розрахунків. Уміння застосовувати їх у практичній діяльності – це важка вимога часу до сьогоденного випускника. А на черзі, у подальшому майбутньому – перехід до цифрових технологій вирішення економічних задач.

Новий, більш складний рівень виробничих відносин на мікро і мезорівнях, взаємозв'язок економічних і суспільних явищ на макро і глобальному рівнях висувають вимогу до формування у фахівців соціальної відповідальності перед сьогоденним і майбутнім поколіннями суспільства за результати реалізації своїх дій, проектів. Ця відповідальність зумовлюється вимогами прийнятої до реалізації світової спільнотою концепції сталого розвитку.

Реалізація вимог сталого розвитку до фахівців-економістів виходить за рамки традиційного навчання економічним дисциплінам і не може обмежуватися яким-небудь додатковим предметом, наприклад, з питань екології, методів розрахунку можливого позитивного чи негативного впливу тих чи інших науково-технічних заходів, проектів на стан оточуючого середовища тощо. Нам бачиться, що завдання з формування гармонійного щодо оточуючого середовища фахівця вирішується при вивченні усіх без винятку дисциплін, результати якої повинні виявлятися у недопустимості для особистості фахівця, наприклад, економії на виробничих витратах за будь-яку ціну, навіть на збиток оточуючому середовищу, формуванні у нього пріоритету суспільства над корпоративним інтересом тощо. Зусилля фахівця з економіки мають бути спрямовані на підтримку бізнесу як цілісної еколого-економічної

системи, де розвиток бізнесу не шкодить довкіллю та направлений на приріст як економічного, так і природного капіталу.

Основним підходом до формування компетентностей, відповідних концепцій сталого розвитку, є розвиток загальної культури майбутнього фахівця.

Ускладнення задач, що вирішуються у ході виробничої діяльності, вимагає готовності фахівців – економістів й до нових форм виробничих відносин. Бути комунікабельним, уміти спілкуватися рідною та іноземними мовами, чітко пояснити, відстоювати свою точку зору, пропозицію, знаходити обґрунтовані компроміси – необхідність у спілкуванні колегами-економістами. Багато з цих питань можуть бути вирішені тільки методами командної роботи. Але економіка – це «міждисциплінарне» явище, яке передбачає спілкування у ході вирішення економічних задач з фахівцями інших спеціальностей – конструкторами, технологами, організаторами виробництва, енергетиками, транспортними працівниками, спеціалістами з інформаційних технологій, маркетингу і збуту тощо. Спілкування з фахівцями будь-якої сфери виробництва передбачає обізнаність економіста з основами даної сфери і особливостями функціонування на підприємстві. Навчання цим питанням, як правило, не передбачається навчальним планом підготовки фінансиста, бухгалтера, інших економістів. Тож однією із задач викладача у ході вивчення дисципліни має бути роз'яснення способів вирішення економічних задач, необхідності поповнення своїх знань у галузі техніки, технології, організації виробництва на своєму підприємстві. Ці питання також є і елементом формування здатності майбутнього фахівця до навчання впродовж усього життя.

Названі детермінанти (детермінувати – обмежувати, визначати, обумовлювати) сучасного навчального процесу з підготовки фахівців економіки завтрашнього дня визначають і нові підходи до викладання дисциплін. Маємо наголосити, що питання не у повноті визначених у даному посібнику детермінант навчального процесу. На наше переконання, **викладач**

має право на авторство програми вивчення тієї чи іншої дисципліни, або комплекс економічних дисциплін. А відтак і на власне визначення детермінант, встановлених за власним баченням проблем, тенденцій економічного розвитку галузі, країни, на власне бачення шляхів формування компетентностей кваліфікованих фахівців економіки завтрашнього дня. А питання відповідності цього бачення об'єктивним, істинним особливостям і тенденціям економіки – це вже питання якості і конкурентоспроможності авторської програми вивчення дисципліни.

Для формування нового економічного мислення студента необхідно дати йому, перш за все, інструмент для того, щоб він у своїй майбутній практиці зміг самостійно розібратися у реальній дійсності. Іншими словами – потрібно дати йому не готові знання, рішення, а інструмент, за допомогою якого кожний фахівець може отримувати їх самостійно.

Серед таких інструментів, зокрема, методи збору та аналізу статистики, отримання нової інформації з Інтернету і науково-методичної літератури, опитування експертів, спостереження, анкетування, проведення експериментів, моніторингу поточної внутрішньої і зовнішньої економічної інформації, аналізу офіційних науково-правових актів. Володіючи ними, будь-який фахівець, що задумується над яким-небудь питанням, може сам перевірити своє бачення і отримати вірну відповідь. Тобто, необхідно ввести сьогоднішніх студентів у коло економічних питань і проблем країни, світу і навчити їх методам виходу з кола проблем, що виявляються.

На старших курсах, зокрема, доцільно оновити знання та удосконалити отримані на молодших курсах практичні навички роботи з комп'ютерними програмами для створення і обробки електронних таблиць у табличному редакторі Microsoft Excel, доповнивши їх навичками роботи з програмними продуктами для економіко-математичного моделювання, комп'ютерними технологіями аналізу чутливості результатів моделювання і фінансово-економічних рішень.

Зокрема, студенти економічних спеціальностей повинні досконало володіти можливостями функцій Microsoft Excel «ТЕНДЕНЦИЯ», «ПРЕДСКАЗ», «РОСТ, «ПРОГНОЗ». Також практичними навичками використання інструменту «КОРРЕЛЯЦИЯ», моделювання фінансових процесів за допомогою програми ARIS-Express, проведення економічного аналізу за допомогою програми «Inek-Аналітик», використання програм групи «Expert - systems»: Project Expert, Audit Expert, Prime Expert. Майбутнім економістам необхідно знати особливості інструментів BPM-систем, Business Studio, Fox Manager, ELMA, Microsoft Visio, вміти працювати з програмою @Risk. У комп'ютерній сфері сьогодні є доступною велика кількість спеціалізованих програм, наприклад для фінансистів: «Альт-Фінанси», «Financial Analysis», «Фінансовий аналіз + оцінка бізнесу» та ін.

Перелік комп'ютерних програм, технологій для кожного напрямку економічної діяльності можливо значно розширити. Тим більше, що в комп'ютерному світі, що є однією з найбільш динамічних сфер, постійно народжуються нові, більш досконалі програми і технології. Тож завдання викладача економічної дисципліни полягають у формуванні у студентів розуміння необхідності знання програм, обов'язковості застосування комп'ютерних технологій у вирішенні виробничих завдань, пов'язаних з даною дисципліною.

Сучасним вимогам інформатизації суспільства і комп'ютеризації управління економічними процесами сприятимуть заняття в мультимедійних аудиторіях, супроводження лекцій презентаціями, які, що дуже важливо для навчального процесу, бажано готувати викладачам із залученням студентів шляхом їх самостійної роботи над пошуком і обробленням інформації на задану тему з Інтернету або інших джерел.

Застосування економічних інструментів повинне забезпечити майбутнім фахівцям можливості для формування різних заходів, планів дій і аналізувати, щоб визначити, які з них краще відповідають цілям розвитку даного суб'єкта господарювання.

3. Трансформаційні процеси сучасної економіки і домінанти формування професії економіста

Сучасна економіка характеризується низкою процесів, перебіг яких вимагає уваги не тільки з погляду кінцевих результатів розвитку, впливу на майбутнє економіки, але, що не менш важливо, особливо для освітньої сфери, й своєчасної підготовки фахівців, які володітимуть особливостями майбутніх економічних процесів і методами правління ними. На наш погляд, до таких найбільш характерних особливостей, що визначають майбутню економіку, відносяться:

- інформатизація суспільства;
- формування економіки знань;
- зростання ролі людського чинника виробництва;
- глобалізація економічних відносин;
- перехід до концепції сталого розвитку.

Сучасне суспільство знаходиться на шляху до нового рівня свого розвитку, досягнення якого дозволить і називати його по-новому - інформаційним. Воно вже зараз проявляється, зокрема, у таких особливостях як:

- накопичення і рух великої кількості інформації;
- велика важливість надання саме вищої освіти;
- зростання уваги щодо здійснення наукових досліджень;
- потреба у неперервній освіті населення тощо.

Ще однією характерною особливістю сучасної економіки є підвищення ролі людини на виробництві. На сьогодні вона стала головним джерелом зростання багатства, прибутків. Це підтверджує досвід, перш за все, високотехнологічних компаній. Загальновизнана роль людського капіталу вимагає теоретичного та практичного переосмислення суті капіталу, його

структури, уточнення місця людського капіталу й визначення відповідних інструментів використання нових економічних уявлень процесі розширеного виробництва.

Феномен глобалізації економіки став у наш час однією з найбільш характерних ознак нових економічних відносин. Нові форми їх транснаціоналізації дозволяють корпоративному капіталу проникати у найвіддаленіші куточки світу і змушують місцевих суб'єктів господарювання, країни в цілому грати за новими правилами, які враховують інтереси перш за все розробників цих правил. У зв'язку з цим, все актуальнішим стає питання пошуку нових моделей управління корпоративним бізнесом, національною економікою і світовим господарством в цілому.

Невирішеність деяких теоретичних і практичних питань економіки майбутнього не знижує значення підготовки фахівців до роботи у нових умовах господарювання. Ці питання є актуальними й для майбутніх фахівців з економіки, які зараз проходять студії у навчальних аудиторіях і лабораторіях.

Особливості стану сучасної економіки країни, очевидні для її дослідників перспективи розвитку пов'язуються з видимими процесами глобалізації, інформатизації, формування особливого статусу інтелектуального капіталу. В кожному з цих процесів бачиться особлива роль людського фактора на виробництві, у сфері послуг. Знання, вміння, навички, особистий інтелект людини визначатимуть рівень, ефективність економіки майбутнього. До цього майбутнього, а воно, до речі, вже сьогодні перетворюється у живу реальність у багатьох країнах, галузях, на підприємствах, потрібно готуватися. І, в першу чергу, у сфері підготовки кадрів, кваліфікованих фахівців, які повністю відповідатимуть вимогам майбутньої економіки.

Діяльності фахівців з економіки притаманний динамізм, адже зміни в законодавстві, соціальній, політичній, економічній ситуації, виникнення нових технологій відбуваються майже безперервно, що вимагає від фахівця постійної самоосвіти і удосконалення професійних якостей. Це

зумовлює і необхідність постійного вдосконалення процесу професійної підготовки фахівців.

За сучасних умов господарювання та суттєвого розширення прав економічних суб'єктів у сфері економічної діяльності одним із основних завдань закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку з економічних спеціальностей, є професійна підготовка фахівців, які добре розуміють особливості теперішнього і майбутнього економічного розвитку України, передбачають шляхи розвитку економіки, спроможні працювати в умовах інтеграції України в світове господарство.

Автори дослідження «Форсайт компетенцій 2030» [4] також визначають тенденції, які будуть одночасно відчуватися у багатьох виробничих і обслуговуючих секторах економіки і визначають майбутнє роботи (професії):

- глобалізація;
- зростання конкуренції в економіці;
- зростання клієнтоорієнтованості;
- перехід від роботи – функції до роботи у проектах;
- автоматизація;
- інтенсивне використання програмованого обладнання;
- зростання складності систем управління;
- зростання вимог до екологічності.

О.Паламарчук [9] уточнює і розширює перелік факторів, що впливають на зміну парадигми навчання та викладання у сучасній вищій школі. Крім глобалізації, інтернаціоналізації, розвитку інформаційних комунікативних технологій, до них він відносить нові запити та потреби студентів, запити роботодавців, спрямованість на результат.

3.1. Інформатизація суспільства

*«У житті, як правило, досягає успіхів
більше від інших той, хто володіє кращою
інформацією»*

Бенджамін Дізраелі

Нині в суспільстві формуються принципово нові економічні відносини характерною рисою яких є інформація та інформаційні послуги.

На ринку інформаційних послуг існує помітне відставання України в темпах зростання інформаційних послуг порівняно з країнами ЄС та США, тому спрямування державної політики у бік збільшення державного регулювання і додаткового фінансування розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) є важливим завданням програми діяльності уряду. З цією метою він здійснюватиме такі заходи [14, с.16]:

- формування переліку пріоритетних високих технологій (нанотехнологій);
- інтеграція галузевих та регіональних програм у сфері інформатизації та комп'ютеризації в рамках єдиної загальнодержавної програми "Електронна Україна";
- розвиток загальнодержавних телекомунікаційних мереж із використанням останніх світових досягнень у галузі високих технологій;
- лібералізація ринку телекомунікацій як основи створення конкурентного середовища, підвищення якості та здешевлення телекомунікаційних послуг;
- широке застосування практики електронного підпису;
- розвиток електронної комерції, маркетингу та бізнесу на основі Інтернету, просування вітчизняних товарів і послуг на світові ринки з використанням можливостей Інтернету;
- «цифровізація» економіки, освіти, інших сфер суспільного життя;

- інформатизація освіти та менеджменту знань, забезпечення загальної комп'ютерної грамотності, розроблення та впровадження освітніх стандартів усіх рівнів, комп'ютеризованих технологій навчання та дистанційної освіти.

Інформаційний сектор економіки є основою для поступової трансформації традиційних форм господарювання в економічну систему нового типу – економіку знань. Серед характерних особливостей інформаційного суспільства можна виділити такі:

- однією з головних форм розвитку суспільства стає інформаційна економіка;
- забезпечення пріоритету інформації порівняно з іншими ресурсами;
- інформаційно-комунікативні технології, формуючи єдиний інформаційний простір світового електронного ринку, охоплюючи ринок електронних фінансових послуг, інформаційних послуг тощо.

Майбутні фахівці працюватимуть в умовах розвинутого ринку послуг, який являє собою сукупність економічних, правових та інформаційних відносин з продажу і купівлі послуг між постачальниками - продавцями і споживачами-покупцями, що характеризується певною номенклатурою послуг, умовами та механізмами їх надання, цінами.

Потужним джерелом інформації на сьогодні є світова мережа Інтернет. У грудні 2003 року питання створення глобального інформаційного суспільства вперше в історії людства було підняте на вищому міждержавному рівні у межах проведення I стадії Всесвітнього Самміту з питань інформаційного суспільства. На цьому міжнародному форумі лідери 161 держави світу підписати два стратегічні документи: «Декларацію принципів» і «План дій», які визначили напрями подальшого розвитку інформаційного суспільства на всіх рівнях, а також визнали необхідність розробки і реалізації національних стратегій його розвитку в кожній конкретній країні. Починаючи з 1998 р. у вказаний процес включилася Україна.

Інформаційне середовище економічної діяльності господарюючих суб'єктів формується під впливом двох протилежних тенденцій:

- прагнення підприємств до інтеграції з метою об'єднання зусиль в конкурентній боротьбі, розширення доступу до інформаційних ресурсів і поліпшення інформаційної взаємодії;

- прагнення до створення інформаційних бар'єрів з метою забезпечення комерційної безпеки і конкурентних переваг.

Нині на ринку виникає багато питань, рішення яких є актуальними. Наприклад, сучасний економіст повинен досконало володіти методами забезпечення безпеки розвитку свого підприємства, захисту від загроз економіки «мільних бульбашок». Усе це визначатиме особливості діяльності у найближчому майбутньому. Підготувати до цих умов діяльності випускників - сучасне завдання викладачів.

Процес інформатизації суспільства вимагає від сучасних викладачів і студентів розуміння епохальних змін, що відбуваються у конкретній професійній сфері. Із перших тижнів навчання необхідно підготувати студентів до сприйняття інформації, що становить суть, зміст знань з їх майбутньої професії, «занурити» в її інформаційне поле.

За даними спеціальних наукових досліджень, знання швидко застарівають. І темпи оновлення знань прискорюються. Крім того, спостерігається «обвальне» нарощування знань: період подвоєння обсягу наукової інформації і знань у XIX столітті становив близько 50 років. Протягом XX ст.. цей термін скоротився до 5 років і демонструє тенденцію до подальшого скорочення.

Серед учених-економістів точаться дискусії щодо змісту нового етапу розвитку економіки, її співвідношення з інформаційною економікою. Одні вчені вказують на те, що вони тотожні між собою (Д. Гелбрейт. Д Велл), інші на те, що економіка знань - це сходинка розвитку інформаційної економіки (М.Кастельс). І.Іноземцев наголошує, що економіка знань наступний за інформаційною економікою етап економічного розвитку. На

наш погляд, знання є суб'єктивно зафіксована, тобто прийнята інформація. Отже, економіка знань не може існувати поза інформаційною економікою, тож вона є її певним етапом розвитку.

Нова парадигма економіки не є своєрідною надуманою вченими - економістами теоретичною конструкцією. Ще в березні 2000 року на засіданні Ради Європи було з'ясовано, що Європейський Союз знаходиться напередодні принципових змін у національних і міжнародних економічних системах, визначених результатом глобалізації економік і розвитком господарства, що передбачають знання. Члени Ради Європи виробили спільну стратегічну ціль, згідно з якою економіка країн ЄС повинна стати найбільш конкурентоспроможною і динамічною у світі, що передбачуватиме знання, здатного до тривалого зростання. Незважаючи на те, що окреслені на друге десятиліття терміни реалізації цілі були порушені в результаті двох хвиль світової фінансової кризи, можна стверджувати, що не тільки окремі галузі, а й цілі господарські комплекси ряду розвинених країн світу вже працюють на засадах економіки знань. І якщо нині ключовим поняттям, що характеризує процеси світового ринку, є «глобалізація», то незабаром, уже за період діяльності сучасного покоління фахівців, які пов'язані з виробничою діяльністю, ключовим поняттям, що характеризуватиме процеси світового розвитку, буде «економіка знань».

Україна визначила вектор свого майбутнього розвитку. Це інтеграція до європейської спільноти, до європейського економічного простору. Тож стратегічні цілі розвитку економіки країн ЄС повинні стати і цілями вітчизняної економіки. У зв'язку з цим актуальним є питання модернізації освіти, підготовки випускників вищої школи до роботи в нових умовах, до виконання своїх виробничих функцій в умовах економіки знань.

Можливо зазначити, що у Китаї побудову економіки знань офіційно визнано державною стратегією. Її прихильники з ентузіазмом запроваджують у практику нове гасло: «Основа економіки знань - освіта. У сучасному світі

рушійна сила економіки - конкуренція, яка дедалі більше зводиться до конкуренції знань».

Сутність економіки знань - це інновації на основі знань - фундаментального показника якості інтелектуального капіталу. Оскільки базовим чинником виробництва, замість традиційно прийнятого фінансового, матеріалізованого капіталу підприємства є інтелектуальний капітал, менеджери виробництва повинні володіти методами управління цією формою капіталу, передбачаючи методи його оцінки, аналізу, планування, прогнозування, обліку контролю, організації, регулювання, стимулювання тощо.

Базою опанування новою парадигмою управління – менеджментом знань, зазначеними методами управління, інтелектуальним капіталом підприємства повинно стати, на наш погляд розуміння його суті та ролі у відтворювальних процесах економіки. Вони деталізовані у монографії [50, с.64-75].

Серед принципів питань, пов'язаних із підготовкою майбутніх фахівців-економістів визначення та оцінка джерел прибутків інноваційної економіки. Слушним є висновок багатьох вітчизняних вчених-економістів про те, що провідним засобом отримання прибутку і надприбутку, вирішальним фактором конкурентоспроможності, шляхом до процвітання держави і народу є постійне кредитування знань, нагромадження їх компоненти у складі будь-якого товару. Тут фахівцям з економіки важливо розуміти механізм формування прибутків, утворення, отримання і розподілу ренти і квазіренти.

Фахівцям-економістам необхідно розуміти природу отримання високих прибутків, зокрема від транснаціональних операцій. При цьому можна зауважити, що є такі основні інструменти механізму забезпечення отримання високих прибутків в сучасних умовах:

- інноваційна рента як джерело надприбутків;
- штучно підтримувані високі темпи оновлення продукції, що дозволяють високотехнологічним компаніям утримувати технологічну дистанцію з виробниками продукції аналогічного призначення та використання квазіренти;

- система патентного захисту виробництва як інструмент захисту джерел надприбутків, створення бар'єрів для вступу конкурентів на даний сегмент ринку;

- глобалізація освіти і науки як метод забезпечення відбору розвинутими країнами, транснаціональними компаніями кращих кадрів з наздоганяючих країн та країн, що розвиваються.

Всі характеристики інтелектуальних ресурсів з погляду інтелекту, освіченості, кваліфікації, вмінь, навиків і досвіду відіграють і відіграватимуть у майбутньому ключову роль у формуванні конкурентоспроможних підприємств та національних економік, що спричинятиме зміни в характері конкуренції на світових ринках, визначатиме місце країни в міжнародному поділі праці.

Базовою складовою, особливістю формування капіталу доходів. прибутків компаній, зайнятих у високотехнологічних галузях, є висока питома вага інтелектуального капіталу у загальному обсязі їх капіталу. Відмічається що вартість інтелектуального капіталу компаній, задіяних у сферах високих технологій, як правило, у 3-5 разів перевищує вартість їх поточних доходів, і від 3 до 100 разів, а іноді навіть більше - вартість традиційних матеріальних активів. Наприклад, нематеріальні активи у вартості компанії IBM складають 83%. Провідні транснаціональні компанії світу найпривабливішими інвестиціями вважають ті, які забезпечують накопичення інтелектуального капіталу. Все більшого практичного підтвердження набуває розуміння, що темпи переходу до постіндустріальної стадії, до економіки знань в значній мірі залежить від того, наскільки масштабно і ефективно використовуються результати творчої діяльності працівників.

За деякими оцінками, частка вартості знань у загальній вартості продукції безперервно зростає і вже перевищує 50%. А це означає необхідність розробки нових моделей інтелектуального забезпечення інноваційного розвитку підприємства, що сприятиме підвищенню

конкурентоспроможності не тільки окремих господарюючих суб'єктів, але і всієї країни в цілому, і відповідно, неминуче призведе до зростання добробуту її населення. У зв'язку з цим постає необхідність визначення значущості системи освіти в інтелектуальному забезпеченні, напрямів, моделей і механізмів її розвитку для підтримки та активізації інноваційного зростання підприємництва. Для ефективного рішення цієї задачі повинні змінитися відносини між системами освіти та ведення бізнесу, які на даний момент роз'єднані і розвиваються незалежно, автономно, що стримує процеси інтелектуалізації та інноватизації підприємництва [127, с.65].

Отже, основними джерелами інтелектуальних ресурсів є наука, освіта та інноваційне виробництво, які пов'язані між собою, а основною їх зв'язуючою ланкою є і завжди буде суспільство, тобто його знання, досвід, уміння та здібності, що є двигуном економічного росту організацій і держави. Нарощування і доцільне використання інтелектуального ресурсу будь-якої організації в умовах інноваційно-орієнтованого середовища є важливим аспектом для її діяльності. Тому, інтелектуальні ресурси є основою сучасної економіки, яка забезпечує конкурентоспроможність, добробут підприємств, та вирішують широке коло стратегічних і економічних завдань. Вони становлять основу розвитку підприємства і суспільства в цілому та є інтегральним поєднанням індивідуальних інтелектуальних потенціалів зайнятих працівників, що здатне викликати синергетичний ефект підвищення конкурентоспроможності підприємства на рівні регіону та країни в цілому [127, с.66].

Узагальнюючи, необхідно підкреслити, що знання, інтелектуальний капітал в недалекому майбутньому перетвориться в основне джерело багатства підприємства, будуть запорукою його прибутковості і конкурентоспроможності. На цьому принципово важливому, методологічному посиленні повинна будуватися діяльність випускника – економіста, у першу чергу менеджерів виробництва, персоналу, фахівців з

економіки та організації праці. Динамічні зміни в економіці, високі темпи розвитку прикладної науки додатково вимагатимуть від майбутнього фахівця безперервного оновлення своїх знань і готовності навчатися впродовж усього професійного життя.

Необхідно звернути увагу, що поняття компетентності, представлене у Законі України «Про вищу освіту» [35] тлумачиться як динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, які визначають здатність особи успішно здійснювати професійну і подальшу навчальну діяльність. А досягти динамічності у знаннях, вміннях і практичних навичках можливо тільки за умови безперервного навчання, підвищення кваліфікації протягом усього наступного професійного життя. Сформувані у студентів необхідну для цього мотивацію, розкрити методи самостійного навчання – теж одна із задач викладача кожної із професійно спрямованих економічних дисциплін.

Зростаюче різноманіття пізнавально-інформаційних запитів різних верств населення не можливо задовольнити в рамках існуючих традиційних форм освіти. Загострюється проблема невідповідності сформованої системи освіти новим потребам суспільства і людини. Це породжує вимогу іншого підходу до організації масової освітньої діяльності дорослих.

Безперервну освіту протягом життя, яка відповідає тенденціям сучасності, необхідно розглядати також як і новий вид освітніх послуг. Усвідомлення важливості навчання впродовж життя є характерною рисою більшості сучасних розвинених національних систем вищої освіти. Слід зауважити, що поняття «навчання впродовж життя» є значно більш широким у порівнянні з вітчизняним поняттям «післядипломна освіта» і включає додатково: неформальну та інформативну освіту, у тому числі навчання на виробництві, сертифікатні програми різного характеру, навчальні програми для «осіб третього віку» тощо.

За останні десятиліття кардинально змінилася система генерації і передачі знань, а їх обсяг багаторазово зріс. Сьогодні не можна за один раз,

навіть за 5 або 6 років, підготувати людину для професійної діяльності на все життя. Нині щорічно обновляється близько 5% теоретичних і 20% професійних знань. Одиниця виміру старіння знань фахівця, прийнята у США – період «напіврозпаду» компетентності, тобто зниження її на 50% унаслідок появи нової інформації, показує що за багатьма професіями цей період настає менш ніж через 5 років, тобто стосовно до нашої системи вищої освіти часто раніше, ніж закінчується навчання. Вирішення проблеми полягає в переході до освіти протягом життя, де базова освіта періодична повинна доповнюватися програмами додаткової освіти й організується не як кінцева, завершена, а лише як основа, фундамент, що доповнюється іншими програмами. Це вимагає, що випускник ЗВО крім отриманих знань у вузькій професії повинен на студентській лаві розвинути свої здатності до навчання протягом всього професійного життя, розвинути навички комунікації, адаптивності, самовдосконалення, організаційної й групової ефективності та низку інших якостей.

Для визначення поняття безперервної освіти використовується низка термінів. У сучасній літературі можна зустріти такі стійкі словосполучення: «освіта дорослих» (adult education), «продовжена освіта» (continuing education), «подальша освіта» (further education), «відновлювальна освіта» (recurrent education) як освіта протягом всього життя шляхом чергування навчання з іншими видами діяльності, головним чином з роботою, «перманентна освіта» (permanent education), «освіта протягом життя» (lifelong education), «навчання протягом життя» (lifelong learning). У кожному з цих термінів зроблено акцент на певній стороні явища, але загальною є ідея довічної незавершеності освіти для дорослої людини.

Прискорення темпів зростання обсягів знань, загострення соціально-економічних викликів обумовили появу в академічних колах концепції навчання протягом життя, яка базується на 4 стовпах, а саме: навчання знанням; навчання діям, роботі; навчання спільному життю; навчання буттю [39, с. 123-124].

У змісті безперервної освіти прийнято виділяти три основні значимі компоненти, пов'язані з навчанням дорослого населення: навчання грамотності в широкому сенсі, включаючи кон'юнктурну, функціональну, соціальну та ін.; професійне навчання, що включає професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації (job qualification); загальнокультурну додаткову освіту, пов'язану із трудовою діяльністю (life qualification). Світовий досвід Європейська Комісія об'єднала різні освітні і навчальні ініціативи в єдину Програму навчання протягом життя (Life Learning Programme). Ця програма прийшла на зміну програмам професійного та дистанційного навчання, що існували до 2006 року.

Розвиток безперервної освіти дозволяє створювати умови для формування гнучких освітніх траєкторій і вирівнювання доступу до якісної освіти на всіх рівнях освітньої системи, забезпечує набір освітніх послуг, що відповідають динамічному розвитку потреб особистості, суспільства, економіки.

3.3. Економіка знань

«Знання – сила»

Френсіс Бекон

Фундаментальне дослідження науковців Ради по вивченню продуктивних сил НАН України [83] дозволило встановити, що процеси інформатизації суспільства, зокрема розвитку телекомунікаційних технологій на товарних ринках в економічній сфері пов'язані зі змінами масштабів, структури зайнятості. Вони взаємопов'язані як з появою принципово нових видів діяльності, так і змінами в структурі праці, рівні необхідної кваліфікації працівників. Власне, інформатизація – серйозний виклик у сфері праці, перевірка її на здатність адаптуватися до нових умов, обумовлених науково-технічним прогресом.

Дослідники В. Онікієнко, Л. Ємельяненко, І. Терон наголошують на тому, що основні наслідки інноваційного розвитку, пов'язані зі зміною місця людини у виробництві: зміна змісту, структури та продуктивності праці; вплив на соціальну структуру суспільства, що призводить до кількісних і якісних змін у професійно-кваліфікаційному складі робочої сили, соціальних і професійних груп; зростання вимог до управління та організації діяльності [83, с. 58-59].

Інновації впливають на зміст і специфіку праці. Основні змінні напрямки змісту праці:

- інформатизація праці, тобто використання таких матеріально-речових елементів, що передбачають великі неречові затрати, забезпечуючи трудоенергоресурсозбереження та управлінську інформацію;
- інтелектуалізація праці – збільшення частки розумової праці в сукупній, підвищення творчих функцій у роботі всіх працівників.

Обидві ці напрями – спільний і взаємопов'язаний процес розвитку праці. Інформатизація, інтелектуалізація праці ґрунтуються на нових мотиваційних стратегіях працівників, складовими яких є: намагання брати участь в управлінні виробництвом; бажання оновлювати продукцію, освоюючи технологічно складніші її види, удосконалюючи методи роботи з метою творчого потенціалу і самовдосконалення.

Таким чином, інформатизація економіки та інтелектуалізація праці стають важливими чинниками зрушень у кадрових структурах, зумовлюючи необхідність формування інтелектуальної еліти, висококваліфікованих спеціалістів, здатних забезпечити генерування та ефективне використання науково-технічних інновацій, а також висококваліфікованих передавачів, розповсюдників інформації в системі освіти, зв'язку, друку, засобів масової інформації тощо. Істотні зміни повинні відбуватися і в підготовці технічного персоналу з обслуговування інформаційних машин, працівників масових професій матеріального виробництва і сфери послуг, комп'ютерна грамотність для яких стає необхідною.

Однією з глибоких змін під впливом інноваційного розвитку є підвищення і розповсюдження в масштабах всього суспільства ролі високоорганізованої кооперативної творчої праці. Якщо раніше головною рушійною силою була модернізація матеріальних факторів виробництва, то на сучасному етапі роль рушійної сили все більше виконує творча праця. Тож випускники вишів повинні володіти навиками командної творчої роботи.

Інноваційний процес поєднує науку, техніку, управління, економіку, є основою для диверсифікації економічної діяльності. Зокрема, стимулюється зайнятість у високотехнологічних галузях (аерокосмічна, фармацевтична, електроніка, телекомунікації, інформаційні послуги), у виробництві і використанні знань та інтелектуальних послуг. Значним сегментом зайнятості стає виробництво і обслуговування інформаційно-комунікаційного обладнання, творення і розповсюдження програмних продуктів, розвиток комунікаційних мереж. Водночас, відбувається насичення традиційних галузей дипломованими спеціалістами і науковими працівниками, менеджерами високого рівня, системними аналітиками, здатними реалізувати технологічні, організаційні та наукові інновації. Закономірністю інноваційного розвитку у промисловості стає зменшення зайнятості у виробничому секторі і зростання її в науково дослідних і дослідно-конструкторських роботах (НДДКР)

Унаслідок зміни технологічних укладів швидко застарівають професійні знання. Щорічно в світовому господарстві зникає майже 500 і виникає понад 600 нових професій. Оптимальний термін ефективності набутих знань і кваліфікації знизився до 5-7 років, а в галузях, залучених до науково-технологічного процесу – до 2-3 років. Така ситуація потребує безперервного підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників, спрямованих, насамперед, на формування їхнього інноваційно-технологічного потенціалу, інноваційної культури, генерування, сприйняття, підтримку нових знань, готовність і здатність реалізувати нововведення [83, с.61]. Дослідниками доведено, що справжнє багатство економічно розвинених країн – це розвинений інтелектуальний і духовний потенціал їх населення.

Безумовно, правильною реакцією на виклик, обумовлений освоєнням нових технологій і посиленням глобалізації, є підвищення рівня освіти й поліпшення професійної підготовки кадрів.

Як зазначалось, нова специфіка технологічного базису – інформатизація та інтелектуалізація економіки і суспільного життя потребує високоосвічених, висококваліфікованих працівників. Ступінь освітньої підготовки фахівця, його вміння працювати з базами даних, засвоювати і генерувати нові знання є найважливішою умовою його соціального визначення.

За прогнозами, у розвинутих країнах у ХХІ ст. практично всі додаткові робочі місця створюватимуться для фахівців з вищою освітою. Нині у США, Японії, ФРН кваліфіковані робітники - це ті, що вчилися щонайменше 15 років. Як видно, розвинутим країнам притаманний більш високий освітній кваліфікаційний рівень робочої сили, що, безперечно, забезпечує й вищу продуктивність праці та конкурентоспроможність продукції [14, с. 24].

Для ринку праці одним із наслідків поширення інформаційних технологій є чітко окреслена нестача висококваліфікованих кадрів. Так, наприклад, в Західній Європі попит на висококласних фахівців на 20% перевищує їхню пропозицію. У США цей попит поки що забезпечується за рахунок іноземних вчених, інженерів.

У нинішніх умовах працівники змушені постійно удосконалювати вміння та навички. За даними Міністерства праці США, значний відсоток молодих людей у віці 17-27 років (з вищою освітою та без неї) беруть участь в освітніх програмах дорослих, підвищенні кваліфікації. Результати обстежень Американської асоціації управління: приблизно 20% населення за основними показниками грамотності знаходяться на рівні 5 класу середньої школи; багато претендентів на роботу не витримують професійного тестування (особливо з математики: у 1996-1997 роках їхня частка зросла з 19 до 36%). На думку експертів Асоціації, настільки різке погіршення результатів тестування спричинене постійно зростаючими вимогами щодо загальної грамотності та знання математики [14, с.24]

Учені наголошують на подоланні розриву в умовах новітніх інформаційно-інтелектуальних технологій, це все потребує нової якості освіти та способів її надання [83, с.424]. Для цього ЗВО змушені швидко не лише вдосконалити, а й змінювати навчальні плани, завчасно передбачати коливання попиту на освітянські послуги. З огляду на це, в розвинутих країнах уже сьогодні відбуваються істотні зміни в організації освіти. Досвід університетів США, Великобританії свідчить, що факультет як осередок та освітянський принцип ЗВО стає зайвим, а університети не залежать від певної території, подекуди навіть відмовляються від географічної залежності. Змінена циклічність навчання: вступити до вузу можна будь-коли. Факультет змінюється списком необхідних курсів для отримання певної кваліфікації, суб'єктом діяльності вузу стає студент, якого повинні обслуговувати професори та викладачі [83, с.66].

Розвиток ринку освітніх послуг, посилення конкуренції між університетами сприяли перебудові системи освіти, здійсненню перепідготовки професорсько-викладацького складу в процесі оволодіння інформаційними технологіями, розробки і впровадження методик дистанційного та відкритого навчання.

Відбувається процес перетворення вищої освіти з переважно елітного прошарку населення на масову демократичну систему, яка передбачає нові методи навчання, глобалізацію стандартів вищої освіти. Наприклад, дистанційна форма навчання зумовила створення якісно нових навчальних матеріалів, оформлених у вигляді «модулів», тематичних одиниць курсу з будь-якого предмету.

Майбутнім менеджерам, працівникам економічних служб підприємства необхідно знати й усвідомлювати, що система управління інтелектуальним капіталом, а відтак і підприємством створюється і функціонує на основі наступних принципів [127, с.11].

1. Принцип стратегічного партнерства власників підприємства, менеджменту і найманих спеціалістів, робітників: узгодження цілей кожного

працівника з цілями підприємства, взаємність очікувань учасників виробничого процесу, взаємність внутрішньовиробничих вимог працівників-партнерів, спільність і адекватність стимулів (розподілу прибутку) індивідуальному внеску і кінцеві результати роботи підприємства тощо.

2. Партнерські взаємовідносини між всіма учасниками виробничого виробничого процесу: взаємодовіра і порозуміння, рівноправність, доведення завдань розвитку підприємства до кожного працюючого, точність прямого і зворотного взаємозв'язку., формування на підприємстві індивідуальних і групових взаємовідносин сімейного типу.

3. Формування критеріїв оцінки індивідуального внеску працівників, внесків формальних і неформальних активів (структурних підрозділів, творчих груп) у кінцеві результати роботи підприємства.

4. Організація всеохоплюючої мережі форм масової участі працівників в виявленні резервів підвищення ефективності виробництва і якості продукції, розробці і впровадженні заходів з їх реалізації на основі добровільності входження до них працівників, свободи обговорення виробничих проблем, права на власне рішення і його реалізацію, обов'язковість заохочення безвідносно виду (економічний, соціальний тощо) і розміру ефекту від його реалізації.

Ми вважаємо, що сьогодні для економістів-дослідників вже не потребуються докази, що в сучасній економіці відбуваються процеси у зміні капіталу у традиційному розумінні на знання як найважливіший засіб економіки. Ті дослідники, що продовжують перейматися вірними для свого часу, а сьогодні вже застарілими теоретичними конструкціями економіки, уявленнями про їх рушійні сили, джерела зростання, ризикують відстати від практики.

Безнадійно відсталими у своїх знаннях, набутих компетенціях будуть сьогоднішні і завтрашні випускники, якщо сучасна вища школа не зможе допомогти їм досягнути, глибоко зрозуміти ці принципові глибокі зміни у економіці та якщо вони не будуть глибоко впевнені, що основа економіки знань

– це освіта, що у сучасному світі рушійна сила економіки – конкуренція дедалі більше зводиться до конкуренції знань. Успіху у своєму розвитку досягнуть ті країни, які володіють кращим людським капіталом, високоосвіченим і творчим, креативно мислячим персоналом на підприємствах і в наукових лабораторіях.

Креативність має стати одним із визначальних напрямків досліджень у найближчі десятиліття, адже саме створення товарів з новими якостями є одним з ключових факторів, що визначає конкурентоспроможність підприємств [39, с. 146]. Дослідники аргументують, що створення нового має спиратися на спадщину. У глобальній економіці знань її основними формами визначають матеріальну та нематеріальну культурну спадщину. Є також думки, що креативність є результатом перехрещення характеристик, парадигм, цінностей, які, як правило, знаходяться за межами традиційної діяльності особистості, і відповідно вимагає організації такого перетину явних і неявних, загальних і місцевих знань. У дослідженнях М. Поляного креативні справи, особливо винаходи, пов'язуються з «прострілами» обоа обтяжені персональними почуттями і зобов'язаннями, але ж і наука є вільною від цінностей і є результатом творчого напруження, мотивованого та критичного пошуку [148].

Роботи Грановеттера започаткували напрямок досліджень взаємозв'язку креативності та соціальних мереж [149]. Ідентифікувавши відмінності між міцними та слабкими соціальними взаємозв'язками, що можуть бути виявлені за результатами аналізу процесу, яким люди єднаються, а саме: 1) обсяг часу; 2) емоційна інтенсивність; 3) близькість, взаємодовіра; 4) взаємна корисність. Глобальна доступність соціальних мереж перетворює світ на джерело креативності, а креативні парки використовуються на національному рівні для пошуку ніш на глобальних ринках. Навіть на рівні міжнародних організацій та урядів визнано, що креативний сектор економіки, диверсифікуючи структуру національного господарства, особливо країн, що розвиваються, покликаний сприяти сталішому розвитку економіки забезпечуючи протидію майбутнім економічним кризам [39, с. 147].

3.3. Глобалізація економічних відносин і парадигма сталого розвитку

«Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. У ширшому розумінні перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі»

Вікіпедія

Глобалізація економічних відносин – це об’єктивний і природний процес розвитку ринкової світової економіки. У зв’язку зі значним зростанням виробництва з середини ХХ століття і появи, транснаціональних компаній (ТНК) світ перейшов до нової фази економічного розвитку – глобалізації.

Основою глобалізації ринків є лібералізація економічних відносин, процесів переміщення капіталу в регіональному та світовому масштабі:

1. Звуження сфери державного регулювання економічних інститутів сприяло утворенню глобальних ринків, на яких здійснюються великі угоди з облігаціями, акціями та валютою в міжнародному масштабі на товарних і фондових біржах, розширення системи універсальних послуг; збільшення кількості глобальних фінансових груп у результаті виття банків, страхових компаній, іпотечних кредитних установ, зростання інвестиційної активності пенсійних фондів і фондів взаємної підтримки, збільшення кількості інституційних інвесторів; виникнення нового напрямку управління глобальним фінансовим «портфелем» (пошук можливості вигідних капіталовкладень; підвищення їх віддачі; оптимальний розподіл ризиків).

2. Удосконалення системи міжнародних комунікацій та зв’язків. Товарні фондові ринки стають більше взаємопов’язаними за допомогою комунікаційних (інформаційних) технологій, що дозволяє здійснювати маркетингові і збутові операції без фізичного представництва підприємств, незважаючи на відмінності часових поясів.

3. Розвиток нових видів фінансових інструментів (ринок єврооблігацій тощо), які не підлягають національному та фінансовому контролю [14, с.8-9].

Глобалізація ринків призводить до пошуку найефективніших бізнес-рішень, потік інвестицій спрямовується на той місцевий ринок, де продуктивність буде більшою, а витрати меншими.

Лібералізація відносин супроводжується низкою нових умов діяльності суб'єктів господарювання на міжнародних і регіональних ринках, серед яких можливо назвати:

1. Удосконалення системи міжнародних комунікацій та зв'язків;
2. Звуження сфери державного регулювання економіки;
3. Зміна зовнішніх і внутрішніх умов діяльності господарюючих суб'єктів на світових і національних ринках;
4. Посилення конкуренції на світових товарних і фінансових ринках.

Основною ознакою глобалізації ринків стала абсолютна свобода переміщення товарів з внутрішнього на світовий ринок і в зворотному напрямку. Це, в свою чергу, зумовлює процеси стандартизації та уніфікації макроекономічної, національних політик, які зачіпають практично всі сфери суспільного розвитку.

Економіка України є невід'ємною частиною світової економічної системи, процеси глобалізації безпосередньо впливають на її розвиток. Тому всі ринкові перетворення в Україні повинні реалізовуватись з урахуванням особливостей процесів глобалізації, їх конкретних ознак, факторів, тенденцій розвитку. Завдання полягає в тому, щоб вітчизняні суб'єкти господарювання були готові використати у своїх інтересах всі позитивні, сприятливі умови, притаманні процесу глобалізації. новому стану транснаціоналізації світогосподарських зв'язків і змогли протидіяти негативним явищам, які теж притаманні цьому процесу.

Ринкові перетворення в Україні в цілому та у галузях народного господарства викликали нагальну потребу пошуку нових підходів щодо

управління економікою на макрорівні з врахуванням галузевих особливостей.

У цьому контексті особливо актуальною і підготовкою фахівців, здатних формувати і створювати нові специфічні механізми на галузевому та регіональному рівнях.

Майбутнім організаторам економіки слід враховувати, що процеси глобалізації несуть в собі і загрози для національних економік. Більшість дослідників такими називають:

- вплив глобалізованих ринків на політичні та економічні події в країнах світу;
- неоднозначність впливу глобальних фінансових інститутів на національні фінансові ринки;
- можливість нецільового використання фінансових інструментів з боку глобалізованих учасників;
- можливість несправедливого розподілу, використання отриманих глобалізованими учасниками доходів і пов'язаних з цим проблем експлуатації матеріальних, людських ресурсів країн розміщення;
- бурхливе зростання фіктивного капіталу, що трансформує світову економіку в квазіекономіку фінансових технологій.

Майбутні фахівці вже зі студентської лави повинні розуміти чому, якщо наша промисловість не змогла виготовляти якісні й доступні товари, їх виробництво перекочує в інші країни і буде збагачувати їх.

Глобалізація економіки зумовлює інтернаціоналізацію освіти. Це потребує розроблення загальних стандартів кваліфікації, щоб забезпечувати її високий рівень для всіх регіонів світового ринку. а базову освіту, що має бути ґрунтовною і передбачати новизну здобутих знань в умовах поширення інформаційних технологій.

При цьому слід зауважити, транснаціоналізація і якість вищої освіти завжди були тісно пов'язані між собою. Інтернаціоналізація підвищує якість навчання за рахунок запровадження таких інструментів, як

наприклад, програма ERASMUS (1985 р.), механізмів взаємного і крос-культурного навчання, порівняння і узагальнення передового досвіду, міжнародної мобільності студентів, персоналу, розробки навчальних програм.

«Сталий розвиток - це модель економічного зростання, в якій використання ресурсів направлено на задоволення потреб людини при збереженні навколишнього середовища, так що ці потреби в розвитку можуть бути задоволені не тільки в сьогоденні, але й для майбутніх поколінь»

З Програми «Сталий розвиток України»

На початку ХХІ ст. стало очевидним, що суперечності між постійно зростаючими суспільними потребами і обмеженими можливостями біосфери щодо їх задоволення роблять неможливим існування людини як біологічного виду. У таких складних умовах виникає вимога до фахівців щодо вміння прогнозувати результати та наслідки своєї професійної діяльності. Ці навички визначаються у тому числі рівнем екологічної компетентності спеціаліста.

Дослідженню процесів сталого розвитку присвячено наукові праці іноземних та вітчизняних науковців: Г. Брундтланд, Г. Дейлі, Г. Кларка, Д. Медоуса, Б.Хьюнса, А. Оніші та ін. Особливої уваги заслуговують трактування сутності сталого розвитку Г. Гутмана, О. Захарченка, М. Калинчикова, О. Кузнецова, Л. Мельника, А. Піковського, І. Сигова та інших. Аналіз теоретичних засад концепції сталого розвитку, вивчення трактування його сутності, узагальнення складових і принципів сталого розвитку суспільства дозволили дослідити й проблеми формування екологічної компетентності фахівця при викладанні економічних дисциплін. Обґрунтовано

підстави для переходу України на модель сталого розвитку та визначено вимоги до компетентності фахівця з економіки.

Сучасна економіка як складова екологічної системи щодо подальшого розвитку досягла граничної межі. Загострення екологічних проблем у світі набуло глобального характеру. Масштабне забруднення навколишнього середовища не знає державних кордонів. Десятки тисяч тонн викидів шкідливих речовин, які є джерелом кислотних опадів, забруднюють атмосферне повітря. небезпечні речовини, потрапляючи у водойми, забруднюють їх. Надмірне, неефективне використання природних ресурсів руйнує компоненти навколишнього середовища та цілі екосистеми. Усе це спричинило конфлікт двох важливих сфер - економіки та екології.

Екосистема планети неспроможна подолати антропогенне навантаження, а без інвестиційних ресурсів поліпшення їх джерел надходжень та оптимізації напрямів їх вкладення неможливо досягти позитивних результатів в галузі охорони навколишнього природного середовища, збереження екосистеми планети. Нині на планеті визначено 36 найважливіших глобальних проблем, що чекають на людство у XXI столітті. До першої десятки в напрямку зменшення пріоритетності належать зміни клімату, дефіцит питної води, знеліснення, опустелювання, забруднення прісних водойм, низька якість управління, утрата біорозмаїття, зростання і міграція населення, зміна соціальних цінностей, утилізація відходів, забруднення повітря [14, с.27].

Поява концепції сталого розвитку змінила засади розвитку традиційної економіки, відтіснивши її основу – необмежене економічне зростання на користь збалансованого розвитку екологічного та соціального компонентів міжнародної торгівлі. Цей процес супроводжується усвідомленням міжнародною спільнотою необхідності врегулювання таких сегментів як економіка, довкілля та соціальний розвиток і розробки відповідних механізмів, що сприяли б досягненню їх балансу та ефективної взаємодії.

Організація Об'єднаних Націй виступила як основна інституція, що порушила проблему стану навколишнього середовища, і, відповідно, як головний прихильник «сталого розвитку».

Поняття сталого розвитку в його сучасному значенні було сформульовано в доповіді Міжнародної комісії із навколишнього середовища та розвитку (Комісія Брундтланд) у 1987 р.: «Це розвиток, який забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, а також проблем сприятливого навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб сучасного та наступних поколінь людства. Тобто, сутність концепції сталого розвитку полягає в необхідності збереження потенціалу (біологічного, ресурсного, екологічного тощо) планети Земля для наступних поколінь за рахунок значного зменшення антропогенного тиску на природне середовище».

Ця концепція була спочатку висунута як реакція світової спільноти на всезростаючу загрозу глобальної екологічної катастрофи, але потім вона стала єдиною можливою і сприятливою альтернативою для подолання всіх інших глобальних загроз, що постали перед людством – ресурсної, соціальної, демографічної тощо. Вже на Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища концепція сталого розвитку стала базою, на якій схвалювали рішення та затверджували документи, першим – «Порядок денний на XXI століття». За час, що минув від дня цієї події, концепція сталого розвитку стала основою глобальної політики в соціальній, екологічній та економічній сферах.

У широкому значенні під сталим розвитком розуміють керований розвиток суспільства, що не руйнує своєї природної основи і забезпечує безперервний розвиток цивілізації. Вирішальне значення для переходу функціонування економічної системи на принципи сталого розвитку має науково-технічний прогрес, який на сучасному етапі розвитку людської цивілізації сприяє задоволенню потреб у енергії та матеріалах, зменшує залежність розміщення економічних об'єктів від природних умов і ресурсів.

Сталий розвиток повинен забезпечувати гармонізацію та поєднання соціальних, економічних та екологічних цілей, їх реалізацію в єдиній соціо – еколого – економічній системі певної території (країни, регіону).

На рівні промисловості (за видами промислової діяльності) та окремих підприємств дану категорію науковці практично не розглядають. Проте, сталий розвиток окремих територій потребує визначення відповідних стратегій для окремих галузей, підприємств, що визначають той чи інший стан біологічних, географічних, економічних та соціальних об'єктів, які у відповідності до концепції сталого розвитку, повинні розглядатися як єдине ціле, як певна «соціо – еколого – економічна система», всі складові якої розвиваються збалансовано. Стабільність та збалансованість окремих підсистем є знаками сталого розвитку системи в цілому [12, с.210].

Слід зауважити, що розвинуті країни світу будують економічну політику, засновану на економіці знань, здобутті інформації, екологізації науки та виробництва. Тому важливо виділити загальновідоме положення про те, що від якості освіти залежить майбутнє країни, її безпека. Високий рівень екологічних компетентностей сприятиме підвищенню якості життя, збереженню та відновленню потенціалу біосфери. У зв'язку з цим саме вища екологічна освіта постає одним з дієвих засобів забезпечення екологічної безпеки країни, завоювання світового ринку та сфер впливу.

Основні цілі національної екологічної політики, якими повинні перейматися і організатори виробництва, і економісти:

- досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища;
- підвищення рівня громадської свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища;
- поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки;
- удосконалення системи інтегрованого екологічного управління шляхом включення екологічної складової до програм розвитку секторів економіки;

- удосконалення корпоративної екологічної політики, зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище;
- припинення втрат біо- та ландшафтного різноманіття, формування екомережі, розвиток заповідної справи;
- забезпечення екологічно збалансованого використання природних ресурсів.

На думку О. Андрусь, екологічна підготовка необхідна для формування у працівників екологічної культури у процесі професійної діяльності. Врахування небезпеки глобальних катастроф техногенного походження, несприятливого впливу технічних систем та технологій виробництва на здоров'я та життя людини, довкілля, потребує підвищеної уваги до проблем безпеки системи «людина – машина - середовище». Такий підхід до організації навчального процесу міг би суттєво змінити ситуацію з професійної підготовки студентів у сфері екології. На жаль, в Україні поки що відсутні проекти відповідних змін в системі сучасної освіти, які б відповідали вказаним рекомендаціям. Відсутня й інформація щодо зміни методів та технологій навчання в структурі діяльності органів управління системою освіти України, зокрема для формування системи освіти для сталого розвитку (яка й досі лише формується).

Таким чином, виходячи з основних принципів забезпечення переходу суспільства до сталого розвитку, формулюють наступні вимоги до професійних компетенцій майбутніх фахівців [3, с.12]:

- вміти оцінювати вплив антропогенних факторів на функціонування системи «суспільство-природа»;
- мати навички формування і опрацювання баз статистичних даних;
- володіти методами математичного моделювання для обґрунтування заходів для гармонізації соціальної, економічної і екологічної підсистем;
- вміти розраховувати основні індикатори сталого розвитку;
- вміти спілкуватись з місцевими громадами щодо пріоритизації соціальних, економічних та екологічних проблем;

- вміти пояснювати широкій громадськості сутність головних принципів переходу суспільства до сталого розвитку;
- вміти передбачати ситуаційні зміни в системі «суспільство-природа».

4. Компетентнісний підхід до навчання

4.1. Поняття компетенцій і компетентнісна модель фахівця

Динамічний розвиток соціально-економічних процесів в Україні висуває нові вимоги до підготовки фахівців з вищою освітою. Ці вимоги базуються, з одного боку, на загальносвітових тенденціях прискореного розвитку світової економіки, суть яких полягає у прискоренні темпів розвитку та зміні укладів економіки. У свою чергу, це висуває вимоги до підвищення якості освіти та безперервності освітнього процесу, оскільки в сучасних умовах неможливо бути затребуваним на ринку праці на тому масиві знань, які отримані під час навчання у закладі вищої освіти. З іншого боку, підготовка фахівців з економіки проводиться в умовах нерозвиненості товарного ринку в Україні, тобто підготовка фахівців повинна бути спрямована не на підготовку спеціалістів для уже сформованого ринку, а на фахівців, яким тільки доведеться створювати ринок України в умовах і на основі особливостей суспільних економічних відносин, які склались в Україні, та під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Вказане вимагає змін у процесі підготовки фахівців з вищою освітою взагалі і економічних спеціальностей зокрема, які повинні полягати у створенні умов для підготовки фахівців, компетентних не лише в окремих галузях економіки, а й здатних виконувати комплекс завдань поза межами своєї професії.

Проблеми реформування вищої школи в умовах інтенсифікації соціально-економічних процесів у суспільстві та професійної підготовки фахівців досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені: А.І. Абрамова, Ф.Ф.Бутина, М.І. Болдирєв, І.В.Горшунова, Н.О. Гладушина, В.Г.Кремень, І.Б. Марцинковський, Н.Д. Никандров, В.О. Огнів'юк, В.А.Параїл, П.І.Пижніков, О.Г. Проказа, Л.П. Пономарьов, Ю.Г.Татур, Н.В.Федорова, Л.Д. Філіппова та ін. Проте залишаються недостатньо дослідженими питання,

пов'язані з вдосконаленням практичних аспектів підготовки фахівців на основі переходу до компетентнісної моделі у навчально-виховному процесі закладу вищої освіти України.

На нашу думку, позитивним є факт зміни підходів у розвитку вищої освіти в Україні від принципу адаптивності випускників до принципу компетентності, коли кінцева мета результатів вищої освіти пов'язана не тільки з виконанням випускниками конкретних фахових функцій, але й показниками, які включають широкий спектр характеристик випускника, такі як професійні навички, світоглядні і громадські якості, морально-етичні цінності, що забезпечують спеціалістам широкі можливості в реалізації своїх потенційних можливостей впродовж всього їх життя.

Необхідність переходу до компетентнісної моделі фахівця із вищою освітою Ю.Г. Татур обґрунтовує, зокрема такими обставинами [122]:

- формування узагальненої моделі якості підготовки, абстрагованої від конкретних дисциплін і об'єктів праці, дозволяє говорити про більш широке поле діяльності, що важливо для підвищення мобільності молодих спеціалістів на ринку праці;

- модель випускника, основана на компетентісному підході, буде мати значно меншу кількість її складових елементів, ніж при її опису через знання, уміння та навички;

- використання компетентісного підходу для опису результатів освітнього процесу буде сприяти створенню єдиного ринку трудових ресурсів, розширить можливості працевлаштування молодих спеціалістів-випускників;

- при переході до нової моделі випускника повинні бути використані створені моделі і досить чітко виділені взаємозв'язки між старими і новими моделями.

У Законі України «Про вищу освіту» дано наступне тлумачення компетентності: **«Компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, засобів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає**

здатність особи успішно виконувати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [35]. Тобто, компетентність є узагальнюючим показником результатів вищої освіти, в якій поряд із показниками знань, вмінь і практичних навичок, поєднуються ціннісні характеристики особи, які мають практично-орієнтовану спрямованість.

Під поняттям «компетентісний підхід» розуміють спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) предметних компетентностей особистості.

З метою удосконалення системи розвитку персоналу у низці країн набув поширення напрямок, що пов'язаний з оцінкою працівників на основі компетентісного підходу. Спеціалісти зазначають, що вже сьогодні замість поняття «професіоналізм» усе частіше починають використовувати поняття «освіченість» і «компетентність». Коли говорять про професіоналізм, то в першу чергу мається на увазі володіння тою або іншою людиною технологіями – будь-то технологія обробки матеріалів, бухгалтерського обліку, конструювання машин, вирощування врожаю або будівельних робіт. Компетентність же має на увазі, крім технологічної підготовки, цілу низку інших компонентів, що мають, в основному, позапрофесійний або надпрофесійний характер, але у той же час необхідних сьогодні тією чи іншою мірою кожному фахівцеві [65]. Це, у першу чергу, такі якості особистості, як самостійність, здатність приймати відповідальні рішення, творчий підхід до будь-якої справи, вміння доводити її до кінця, вміння постійно вчитися. Це гнучкість мислення, наявність абстрактного, системного й експериментального мислення. Це – вміння діалогу і комунікабельність, співробітництво і т.д. Над власне професійно-технологічною підготовкою виростає величезна позапрофесійна надбудова вимог до фахівця.

На думку деяких дослідників, саме поняття «професії» застаріває – на зміну йому приходить гнучкий набір навичок і компетенцій, необхідний для рішення визначених задач. Цей набір можливо доповнювати новими вміннями і

«перенабирати» з них іншу професію.

Власне кажучи, **компетентісний підхід має за мету оволодіння навичками, необхідними для ефективного виконання виробничих функцій на робочому місці і відрізняється від традиційного, за яким найбільш важливими вважаються розуміння теоретичних основ та великий обсяг знань.** Не викликає сумнівів, що у силу розходження основ система наукових знань не може запропонувати освіті готову дисциплінарну структуру освітніх програм, адекватну компетентісним підходам. У цій ситуації перед навчальним закладом є вибір: продовжувати транслювати старі зразки навчання, засновані на дисциплінарній парадигмі, або покласти в основу освітніх програм компетентісний підхід. Такий же вибір постає і перед «викладачами-предметниками». Однак, у міру розвитку суспільства, поле альтернативи компетентісному підходові усе більш скорочується [65].

Довгий час педагогічною наукою приймалась парадигма результату освіти так званих ЗУНів (знань, умінь і навичок) студента. Знання і уміння не можуть виступати як самоціль навчання тому, що є тільки інструментами здійснення професійної діяльності. Якщо результатом освіти виступає діяльність, тоді потрібно розробити таку модель підготовки фахівця, яка б з мінімальним відхиленням відображала її структуру. Такою моделлю сьогодні виступає система так званих компетенцій [122].

Отже, в наш час, коли освіта все більше орієнтується на «вільний розвиток людини», самостійність в навчанні, конкурентноздатність і мобільність майбутніх фахівців, відбувається процес зміни освітньої парадигми. Нова концепція компетенцій починає відігравати істотну роль у вирішенні питань професійної освіти. Компетентісний підхід відповідає вимогам модернізації європейської освіти в межах Болонської декларації. Він базується на двох основних поняттях – «компетентність» і «компетенція» [122].

Компетентність розглядається як «властивість особистості». Професійна компетентність – це результат професійної підготовки фахівця. Отже, система оцінювання покликана визначати рівень готовності студентів до застосування

засвоєних знань у практичній роботі, тобто рівень їх компетентності. Схематично формулу компетентності можна представити у вигляді рис. 4.1 [105, с.37].

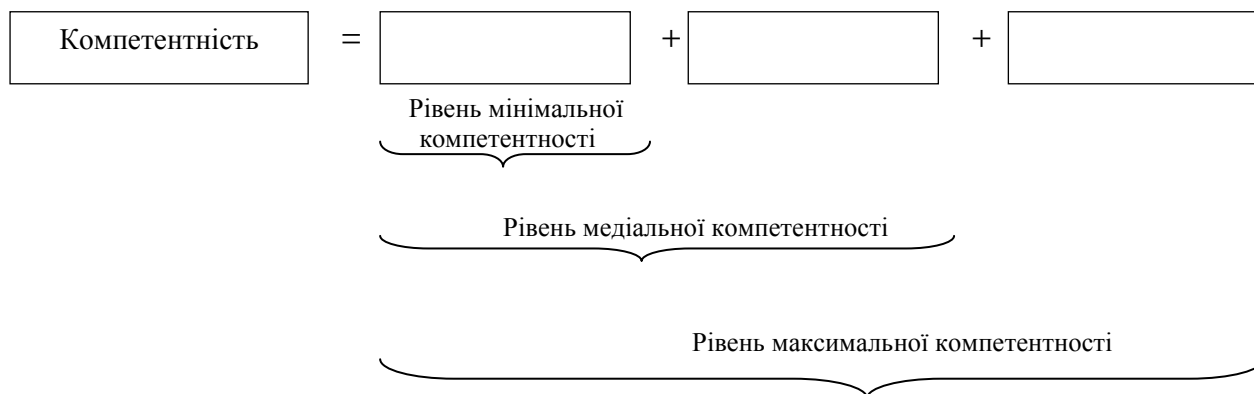

Рис. 4.1. Формула компетентності

Компетентісна освіта може здійснюватися за наступними програмами, змістом:

- професійна освіта;
- професійно-технічна освіта;
- безперервний професійний розвиток;
- набуття вмінь (фундамент, просування).

У рамках цих програм проблемно-орієнтоване навчання може здійснюватися університетами на базі розроблених навчальних планів і за допомогою технічних навчальних ресурсів за спеціальною програмою, що включає критерії і процедури оцінки досягнень.

Емпіричне навчання може забезпечуватися вивченням попереднього досвіду та узагальненням поточного досвіду. Передбачає розробку навчального плану, запис досягнень, критерії та процедури оцінок, критерії та кредитні механізми. Забезпечується право власності на зміст, право на інтелектуальну власність.

Узагальнення підходів до визначення поняття моделі компетентного фахівця дозволяє визначити її основні складові, представлені на рис. 4.2.

$$\left[\begin{array}{cc} \text{Нвч} & \text{Умн} \\ | & | \\ \text{Знн} - & \text{Пкп} \\ | & | \\ \text{Змв} & \text{Тум} - \text{Ком} \end{array} - \left(\begin{array}{cc} \text{Інн} & \text{Імб} \\ & | \\ & \text{Крт} \end{array} + \begin{array}{c} \text{Гнм} \\ | \\ \text{Сцк} \end{array} \right) - \text{Нпн} - \text{Лвс} \right]$$

Рис. 4.2. Модель фахівця

де: *Пкп* – професійна компетентність – комбінація знань, вмінь і мислення, професійних світоглядів і громадянських якостей, морально-етичних цінностей; результат професійної підготовки фахівця;

Знн – знання – знання у професійній сфері, основи знань у суміжних сферах діяльності;

Нвч – навчальні компетенції – потреба в постійній самоосвіті, розуміння необхідності підвищення кваліфікації, навчання впродовж усього життя;

Змв – знання мов – знання державної мови і однієї – двох іноземних мов;

Умн – уміння – здатність застосовувати знання для вирішення професійних завдань;

Тум – технологічні уміння – уміння пов'язані з використанням техніки, здібності до інформаційного управління, здатність виконувати операції кола посадових обов'язків і над професійні навички;

Ком – комп'ютерні навички – навички роботи з комп'ютером, володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, знання комп'ютерних програм кола професійних обов'язків, володіння технологіями цифрової економіки;

Крт – креативне економічне мислення – здатність до генерування ідей, відкритість до нового, увага та цікавість, пошук різних рішень для вирішення однієї і тієї самої проблеми;

Інн – інноваційність – творчий підхід до будь-якої справи, вміння доводити її до кінця;

Імб – інтелектуальна мобільність – наявність стійкого інтересу до інтелектуальної діяльності; сформованість якостей мислення та прояв креативності в інтелектуальній діяльності; володіння інструментальними концепціями, стратегіями виконання інтелектуальної діяльності; здатність до саморегулювання інтелектуальної діяльності до критики і самокритики; прояв комунікабельності, толерантності, наполегливості у досягненні мети;

Крм – критичне мислення – нестандартний, нешаблонний процес міркування за відсутності готового взірця розв'язку, унікальний погляд на явища та процеси, доладна система аргументації для доведення власних думок;

Сцк – соціальна компетентність – міжособистісна, міжкультурна, соціальна і громадянська, життєва, культурна, здатність до роботи у групі, вміння діалогу і комунікабельність, співробітництво, здатність розуміти і керувати оточенням;

Гнм – гнучкість мислення – наявність абстрактного, системного й експериментального мислення, гнучкість методів;

Нпн – над професійні навички – клієнтоорієнтованість, бережливе виробництво, економічне мислення, робота з людьми, міжгалузеві комунікації, робота в умовах невизначеності;

Лвс – лояльність, відданість справі.

У процесі формування моделі компетентного фахівця з економіки варто врахувати рекомендації Єврокомісії стосовно восьми базових компетенцій, якими повинен послуговуватися кожен європейець. До них належать:

1. Компетенція у галузі рідної мови;
2. Компетенція у сфері іноземних мов;
3. Математична, фундаментальна природничо-наукова та технічна компетенція;
4. Комп'ютерна компетенція;
5. Навчальна компетенція;
6. Міжособистісна, міжкультурна, соціальна та громадянська компетенції;
7. Компетенція підприємливості;
8. Культурна компетенція.

Зміст основних компетенцій фахівців з економіки наводиться у додатку Б.

До змісту поняття «модель фахівця» належать не лише вимоги до фахівця, а й рівень досягнення науки, техніки виробництва.

До «моделі фахівця» мають належати перспективи й тенденції розвитку науково-технічного прогресу. Вона повинна бути спрямована на перспективу та випереджати розвиток професійної галузі діяльності майбутнього кваліфікованого робітника.

Підґрунтям для оновлення змісту освіти є освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ). Вони є державними нормативними документами, які узагальнюють зміст освіти, тобто відображають цілі освітньої та професійної підготовки, визначають місце фахівця в структурі господарства держави і формують вимоги щодо його компетентності, інших соціально важливих властивостей та якостей. Цей стандарт є складовою галузевої компоненти державних стандартів вищої освіти, що узагальнює вимоги держави стосовно змісту освіти й навчання. ОКХ відображає соціальне замовлення на підготовку кваліфікованого фінансиста з урахуванням аналізу професійної діяльності й вимог держави та окремих замовників до змісту освіти й навчання.

І.В. Горшунова в компетентісну модель фахівця включає три взаємопов'язані узагальнюючі складові: універсальні (ключові), професійні та особистісні компетенції [26]. Універсальні (ключові) компетенції автор вважає ядром моделі професійної діяльності фахівців з економіки, оскільки вони виявляються не лише у розв'язанні професійних завдань, але й завдань поза межами своєї професії. Особистісні компетенції фахівця-економіста вона трактує як систему особистісних знань про себе та про соціальну дійсність, а також систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, які дозволяють швидко й адекватно застосовувати необхідні знання (вміння, навички) та приймати рішення за різних обставин.

Головною метою формування базових знань фахівця з економіки є формування у студентів компетенцій, необхідних для виконання фахових завдань за первинними посадами професіоналів.

Для підготовки конкурентоспроможних фахівців, які здатні обіймати керівні посади, необхідні такі вимоги:

- ставити цілі, формулювати мету, завдання, пов'язані з реалізацією фахових функцій;
- вирішувати нестандартні економічні завдання;
- бути готовим до кооперації з колегами і в колективі, знати методи управління роботою виконавців, віднаходити й ухвалювати ефективні управлінські рішення.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки, визначені у дослідженні «Форсайт Компетенції 2030» [4] і розглянуті нами у розділі 3 даного видання, водночас формують і надпрофесійні навички і уміння майбутніх фахівців:

- системне мислення;
- клієнтоорієнтованість;
- бережливе виробництво;
- міжгалузеві комунікації;
- мультимовність і мультикультурність;

- навички художньої творчості;
- управління проектами;
- робота з людьми;
- економічне мислення;
- програмування (робототехніка);
- робота в умовах невизначеності.

Розглянуті вимоги до кваліфікації фахівців передбачають формування у них не лише професійних знань та вмінь, а й розвиток ініціативи, здатності працювати в колективі, самостійно засвоювати знання, логічно мислити, добирати та використовувати необхідну інформацію, тобто якості розвинутої активної особистості.

Обов'язковою вимогою сьогодення до підготовки фахівців з економіки є відпрацювання навичок роботи в групі. Це пов'язано з тим, що сучасна підприємницька діяльність побудована на колективній роботі персоналу, що базується не тільки на спільній меті, а й на системі прийнятих моральних цінностей, певній філософії дій, спрямованій на досягнення глобальної місії як підприємства, так і держави.

Нині йде активний пошук нової моделі освіти. Традиційна система освіти була розрахована на набуття аналітичних й інтелектуальних знань, вмінь і навичок їхнього використання. Виникає потреба зміни стратегічних, глобальних цілей освіти, перестановки акценту зі знань фахівця на його людські, особистісні якості, що постають водночас і як ціль, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Нова освітня парадигма за пріоритет професійної освіти розглядає орієнтацію на інтереси особи, на становлення її ерудиції, розвитку самостійності у здобутті знань, тобто на компетентісний підхід до освіти. Це досить яскраво ілюструє той факт, що Міністерство освіти та науки України розпочало впровадження нових стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій саме на основі компетентісного підходу.

Автори навчального посібника [13] виділяють загальні компетенції фахівця (інструментальні, міжособистісні і системні).

Інструментальні компетенції включають:

- когнітивні здібності (здатність розуміти і використовувати ідеї та міркування, методологічні здібності, здатності розуміти і керувати оточенням, організувати робочий час, вибудовувати стратегію навчання, приймати рішення і вирішувати проблеми);

- технологічні уміння (уміння, пов'язані з використанням техніки, комп'ютерні навички та здібності інформаційного управління);

- лінгвістичні уміння;

- комунікативні уміння.

Міжособистісні компетенції включають індивідуальні здібності, пов'язані з умінням виражати почуття і формувати стосунки, з критичним мисленням і здатністю до самокритики, а також соціальні навички, пов'язані з процесами соціальної взаємодії і співпраці, умінням працювати в групах, брати соціальні та етичні зобов'язання.

Системні компетенції – це поєднання розуміння, відношення та знання, що дозволяють сприймати співвідношення частин цілого одна з одною та ініціювати місце кожного з компонентів у системі, здатність планувати зміни з метою удосконалення системи та конструювати нові [13, с.156-157].

Авторами посібника [13] встановлено також рівень значущості компетенцій для першого і другого циклів (с.157-158), наведено приклади спеціальних компетенцій зі спеціальності «Бізнес і менеджмент» з визначенням модулів, галузей, умінь і навиків, цілей навчання і сфери застосування (с.162-165).

У свою чергу, А.В. Хуторський наводить перелік базових ключових компетенцій:

- компетентності, що характеризують особистість як суб'єкт життєдіяльності;

- компетентності, що корегують взаємодію людини з іншими;

- компетентності, що керують діяльністю людини в усіх її проявах, типах і формах.

Отже, переваги компетентісного підходу щодо формування моделі фахівця та визначення результатів освіти полягають у наступному [35]:

- компетентісний підхід як нова парадигма результату освіти передбачає особистісні новоутворення, мотиваційно-ціннісні, комунікативні, когнітивні складові, що утворюють нову інтегративну якість – здатність вирішувати практичні соціально-професійні завдання, адаптуватися до нових умов праці і соціального оточення, здатність до продовження освіти та самовдосконалення;

- компетентісна модель фахівця є результатом аналізу професійної і соціальної діяльності випускника, а формування ключових компетенцій визначає зміст професійної освіти, орієнтований на успішне виконання основних функцій фахівця, громадянина, особистості;

- компетентісний підхід до визначення змісту освіти, методів і засобів навчання відбиває гуманістичну спрямованість як складову сучасної парадигми освіти: розвиток природних здібностей особистості, самостійності, відповідальності за свої рішення, впевненості у своїх можливостях, розкриття творчого потенціалу особистості, здатності жити в глобальному полікультурному просторі;

- головним чинником ефективності компетентісної моделі фахівця є суб'єктно-діяльнісний підхід, який виступає підґрунтям у набутті знань як особистісно-орієнтованої інформації, її зв'язку з особистісним досвідом студента і з практичними ситуаціями його майбутньої професійної і соціальної діяльності;

- формування компетентності як властивості особистості майбутньої професійної і соціальної діяльності;

Законом України «Про вищу освіту» основним завданням освіти проголошено розвиток і саморозвиток особистості у процесі навчання - формування компетентності як властивості особистості майбутнього фахівця [35].

Модельний підхід до суспільно-професійної функціональності випускника спеціальностей економічних дозволяє виділити і впорядкувати окремі групи його рис.

Підбір змісту навчання передбачає особливості, притаманні характеристиці професійної кваліфікації фахівця. У моделі випускника з урахуванням його підготовки для майбутнього все частіше акцент робиться на необхідності озброєння майбутніх кваліфікованих робітників глибоким знанням з певної професії. Також важливим, на думку В.О. Уманець, є формування у випускника таких рис: потреба в постійній самоосвіті, активна життєва позиція (творча, професійна, суспільна).

Соціальне замовлення вносить свої корективи в модель кваліфікованого економіста, вимагаючи підвищення якості підготовки фахівців.

Особливі складнощі в дотриманні принципу відповідності оригіналу виникають при формуванні особистості людини. Сукупність рис, що використовуються для опису психологічних характеристик людини поки не визначена. При цьому враховують дві методичні передумови:

1. Врахування тих якостей людини, які сприяють її ефективній участі в професійній і суспільній діяльності.

2. Аналіз суспільних і професійних потреб, враховуючи при цьому такі чинники:

- а) індивідуальні особливості і рівень професійної підготовки кваліфікованого робітника, при цьому модель фахівця з економіки треба створювати, враховуючи не тільки професійну підготовку, а й моральні якості;

- б) професійну кваліфікацію і систематичне її вдосконалення.

В якості прикладу соціального замовлення можливо розглядати узагальнені думки і вимоги роботодавців, керівників комунікаційних агентств. Вони зазвичай виділяють основні якості, якими повинні володіти кожний із фахівців, що бажає отримати роботу своєї мрії [62]:

1. Амбідекстрія. Це властивість людини швидко орієнтуватись в ситуаціях, миттєво приймати рішення. Буває генетичною або придбаною.

Напрацьовується звичка мислити критично, не затьмарене судження, потужна творча фантазія і розвинута інтуїція. Ці якості не менш важливі у роботі, ніж економічна грамотність, уміння працювати з інформаційними базами і уважність. Люди-амбідекстри будуть успішні у будь-якій галузі, будь то розробка програмного продукту, маркетинг або фінанси. Для напрацювання зазначених якостей можливо рекомендувати студентам регулярно робити вправи (можливо знайти в Інтернеті), намагатися урізноманітнити своє життя і регулярно завантажувати себе новими знаннями.

2. Здатність сперечатися і аргументувати. У вищих навчальних закладах Європи і США студентів з перших днів привчають вести суперечки і наводити аргументи на користь своєї точки зору. У подальшому це вміння допомагає людині запобігти помилкам, розробляти ідеї у процесі спільної роботи і доводити свої думки до досконалості. У будь-якому випадку, ідея, відточена у суперечці, завжди більш ефективна, ніж висловлена під час діалогу, де всі один з одним будуть згодні. Ідеальний працівник, на думку експертів, знає, коли вчасно висловити свою незгоду, навіть, якщо його спочатку не хочуть слухати.

3. Знання ситуації в галузі, у міжнародному масштабі. Ця вимога складається з двох частин: володіння мовами і освіченість. У багатьох випадках знання іноземних мов – ключовий момент у тому брати людину на роботу, чи ні. Для успішного просування по кар'єрній драбині потрібна друга мова, а ще краще – дві. Друга половина – кругозір. Кандидат повинен володіти широким кругозором і природною кмітливістю. Сьогодні, коли ідея розповсюджується по світу за лічені хвилини, години – недоцільно обмежувати себе інтересами всередині однієї країни. Кращі кандидати завжди у курсі нових тенденцій і того, що відбувається у світі і у галузі. Адже галузь теж змінюється швидко, і відстати на місяць із-за того, що просто не відстежив вчасно – критична помилка.

4. Швидка адаптація до нового. У тих, хто відповідає попереднім трьом вимогам, з цією не буде проблем. Природна допитливість підштовхує людей на пошуки нового і неважливо, де це нове знаходиться – у сусідньому кварталі

міста чи в іншій країні. Допитливі люди не тільки не бояться – вони буквально притягуються до нових тенденцій, технологій, ідей. Вони у вічному пошуку кращого. Вони ніколи не перестануть вчитися й удосконалювати свою галузь, і цим вони будуть рухати себе і свій бізнес вперед.

5. Швидке прийняття рішень. Потрібно забути старі прислів'я про «переспати з думкою», «всякий намір повинен відлежатися» тощо. Рішення повинне прийматися як можливо швидко. Навіть якщо прийняте рішення буде неідеальним, таке рішення краще, ніж ідеальне, але через три дні. Через три дні воно може і не знадобитися. Світ фантастично прискорився. Поки ви вимальовуєте деталі своєї стратегії, інші роблять діло і досягають успіху.

6. Упевненість. Мова не про страх перед невірним рішенням, який всі іноді відчувають, а про людей, які не віддані своїй справі. Є такий тип працівників: заради більш вигідної пропозиції або посади вони готові залишити свої напрацювання по роботі і перелетіти до «нових можливостей». У них немає визначеної цілі. Вони не хочуть прийняти на себе якісь зобов'язання, пов'язані з даним підприємством, організацією. Такі «літуни» зі сторони можуть у короткому терміні здаватися успішними і яскравими особистостями, але «у сухому залишку» не залишають після себе нічого цінного.

7. Спрямованість на перемогу. Необхідна якість – бажання перемагати. Менеджер завжди переживає, якщо його підприємство прогало угоду або хтось важливий його залишає.

Саме фахівці, які відповідають цим основним вимогам сьогодення, заслуговують на цікаву, складну і дуже творчу роботу.

4.2. Формування базових професійних компетентностей майбутніх фахівців

*Професійна компетентність –
практична реалізація професійних
здібностей та ділових якостей
працівника в їх синергетичному
взаємозв'язку і взаємозалежності.*

I.B. Саух

Формування масштабної національної стратегії науково-технічного розвитку, системи стратегічного планування в підготовці кадрів в умовах нарощування людством знань, поширення закономірностей інформаційного суспільства, приєднання України до процесу створення загальноєвропейського простору вищої освіти зумовлюють реформування сучасної парадигми вищої освіти на основі інтелектуалізації, індивідуалізації та забезпечення гарантій якості навчання. Ці загальні вимоги стосуються організації економічної освіти, завдання якої суттєво змінилися відповідно до трансформації національної моделі економіки: на початку економічних реформ – підготовка трудових ресурсів до праці в нових умовах, забезпечення функціонування суспільного виробництва; з розвитком і поширенням нових постіндустріальних технологій формування нової генерації фахівців, які можуть швидко адаптуватися в непередбачуваних умовах, здатні ефективно вирішувати складні проблеми [124].

Професійна компетентність сучасного кваліфікованого економіста є складним багатокомпонентним поняттям, всебічно висвітлена в сучасних наукових працях: соціокультурно, діяльнісно, комунікативно, професійно, контекстно–інформаційно та психологічно. Кожний із цих підходів не вичерпує наукового аналізу проблеми професійної компетентності, всі вони взаємодіють між собою, впливаючи один на одного [25].

Увага до проблем компетентності кваліфікованих економістів пов'язана, насамперед, з якісними змінами, широкомасштабними інноваціями, що відбуваються в суспільстві, економіці, промисловості, міжнаціональних відносинах. Скажімо, кілька десятиліть тому людина мала можливість використовувати певний набір знань, умінь і навичок протягом тривалого часу майже без змін. Нині бурхливий розвиток науки і техніки, використання інформаційно–комунікаційних технологій у всіх сферах людської діяльності, міграційні процеси вимагають формування у економістів не тільки набору певних компетенцій, що становлять фахову основу професії, а й формування професійно вагомих якостей, здібностей особистості.

Формування і розвиток базових професійних компетенцій фахівців у економістів вимагає урахування певних чинників: визначення суспільного і соціального сенсу поняття «компетентність» та його необхідності; диференційоване врахування ціннісних орієнтацій, потреб і запитів студентів; осмислення, засвоєння змісту предметів, творче використання наявних знань; вивчення, одержання навичок майбутньої професії, розвиток професійних здібностей і високої кваліфікації працівника, його професійної мобільності, готовності до інноваційної діяльності, творчого зростання [25].

Компетенції бакалаврів і магістрів різні, відображають вимоги робочого місця, особисті якості випускника. Бакалаврська програма формує компетенції фахівців, а магістерська професіоналів. У компетенціях бакалаврів закладено здатність виконувати прості, елементарні, початкові професійні завдання. Компетенції магістра орієнтовані на завдання вищого рівня і пов'язані з функціонуванням підрозділу. Іншими словами, компетенції бакалаврів орієнтовані на виконання операцій, магістрів – на забезпечення процесів у певній сфері професійної діяльності. Професійні завдання кожної спеціальності, що їх повинні виконувати фахівці та професіонали, є пріоритетними у формуванні компетенцій бакалаврів та магістрів.

Поняття «формування» у педагогіці В.О. Уманець розглядає як результат розвитку людини, пов'язаний з цілеспрямованими змінами через виховання,

освіту і навчання.

Професійний розвиток особистості важливо простежувати в єдності його операційної й споживчо-мотиваційної компонент.

Професійне становлення – багаторівневий процес, що складається з чотирьох основних стадій:

- виникнення професійних намірів та вступ до навчального закладу;
- репродуктивне засвоєння базових професійних компетенцій майбутніми кваліфікованими економістами;
- професійна адаптація;
- реалізація особистості у праці.

Перехід до кожної наступної стадії відбувається під час попередньої і супроводжується виникненням ряду протиріч і нерідко навіть кризових явищ. Труднощів можна уникнути, якщо готовність особистості перейти до наступної стадії професійного становлення буде закладено в ході попередньої підготовки.

Сучасна світова економічна криза, набувши глобальних обертів, не обійшла і нашу країну. На фоні зниження соціально-економічного рівня в Україні спостерігаються невпинні спроби реформування та використання нових методів управління бізнесом в країні. Наміри України щодо входження країни в європейський простір зумовлюють необхідність модернізації системи підготовки фахівців бізнесу. Відкритим та актуальним залишається питання підготовки висококваліфікованих менеджерів з високою професійною компетентністю. Провідна мета підготовки професіонала полягає не в передачі суб'єктові конкретних знань, умінь і навичок узагалі, а в озброєнні його науковими знаннями як передумовою оволодіння способами трудової діяльності та формування компетентності.

Слід відзначити, що компетентність – складна, багатоаспектна категорія, яка найбільш повно і всебічно характеризує фахівця-професіонала. Професійна компетентність – практична реалізація професійних здібностей та ділових якостей працівника в їх синергетичному взаємозв'язку і взаємозалежності. Для прикладу наведемо шляхи формування маркетингової компетенції менеджера

готельно-ресторанного бізнесу.

Шляхи формування компетентностей менеджера починаються зі студентських лав, де педагог – викладач виступає найголовнішою компетентністю у вищому навчальному закладі [19, с. 35]. Нині існує потреба в професійних викладачах, які мають оптимальний рівень готовності реалізувати педагогічну діяльність з високим рівнем вмотивованості, стійкості рефлексної позиції: сформовану та усвідомлену потребу до впровадження інформаційних технологій у професійній діяльності. Щодо останнього, існує два аспекти проблеми: професійний викладач із знанням комп'ютерної техніки, який не завжди володіє специфікою конкретного бізнесу, або фахівець (наприклад співробітник готелю, ресторану, розважального комплексу, туристичної фірми), який не є професійним викладачем і до того ж має вузькоспеціалізовані знання із застосування комп'ютерної техніки.

Кожен менеджер – фахівець в своїй справі. Різновидів компетентностей, які притаманні менеджерам, дуже велика кількість, тому Радою Європи прийнято рішення у визначенні п'яти ключових компетенцій, якими повинні володіти молоді спеціалісти:

- політичні та соціальні компетенції: здатність брати на себе відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти без насильства, підтримання демократичних інститутів;

- компетенції, пов'язані з життям у полікультурному суспільстві (прийняття несхожості, повага та здатність жити у злагоді з людьми інших культур, релігій, мов);

- компетенції щодо оволодіння усною та писемною комунікацією з метою запобігання соціальній ізоляції. Оволодіння кількома мовами;

- компетенції щодо інформатизації суспільства, оволодіння цими технологіями, розуміння їх використання;

- здатність навчатися упродовж життя у контексті як особистого професійного, так і соціального життя [145, с.98].

До менеджера передусім пред'являються вимоги високого

професіоналізму й компетентності. Він повинен поєднувати риси висококваліфікованого фахівця, що володіє економічними знаннями, та організатора виробництва, який виконує адміністративні функції. За умови переходу до ринкової економіки необхідно змінити погляд на природу, роль, самостійність, ініціативність, підприємливість, творче мислення, готовність до розумного ризику. Специфіка праці менеджера полягає в здатності виконувати виробничі, економічні, технічні й соціальні завдання. Сучасні менеджери, наприклад, в готельно-ресторанному бізнесі стикаються з різноманітними цікавими й суперечливими ситуаціями. Звичайний виконавець виконує величезний обсяг замовлень за зміну: стикається з наростанням складності внаслідок глобалізації, внутрішньої конкуренції у сфері послуг, податкового та законодавчого тиску та регулювання відносин з власниками та директорами готельно-ресторанного бізнесу. Швидкі зміни, непрогнозовані зриви, великі та малі проблеми ще більше ускладнюють завдання. Робота менеджера готельно-ресторанного бізнесу непередбачувана та самостверджувальна, вона вимагає творчості та креативності у вирішенні завдань, які з'являються в процесі роботи [145, с. 98]. Тому компетентності менеджера готельно-ресторанного бізнесу – це важливий аспект його професійної культури, здатність до здійснення стратегічних, аналітичних, організаційно–розпорядчих, консультативно-дорадчих, контрольних функцій та ефективної самореалізації в умовах практичної діяльності на підставі спеціальних знань, умінь, цінностей, необхідних для професійної діяльності у сфері послуг. У компетентності менеджера готельно-ресторанного бізнесу з урахуванням необхідності виконання ним наступних функцій у майбутній діяльності:

- організація нормування праці в сфері готельно-ресторанного бізнесу;
- організація і проведення роботи з удосконалення організації процесу надання послуг готельно-ресторанного обслуговування, впровадження прогресивної технології, підвищення якості послуг, ефективного ефективного використання техніки та інших ресурсів, підвищення професійної майстерності працівників;

- організація процесу планування та прогнозування розвитку ринку готельно-ресторанних послуг;
- організація проектування процесу надання послуг, техніко-економічних показників;
- організація процесу створення та розвитку підприємницьких структур в сфері готельно-ресторанного бізнесу;
- організація процесу надання та споживання додаткових послуг;
- впровадження прогресивних технологій виробництва, напрями раціонального використання сировини, напівфабрикатів та устаткування;
- оволодіння законодавчо-правовою базою, яка регламентує діяльність закладів готельно-ресторанного бізнесу.
- застосування правил створення та функціонування системи контролю якості послуг на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу;
- забезпечення функціонування закладів готельно-ресторанного бізнесу;
- впровадження системи технічних умов, стандартів тощо, відстеження змін у них, на основі чого підтримується високий рівень якості готельно-ресторанних послуг;
- аналіз технологічних режимів надання готельних та ресторанних послуг;
- контроль стану підготовки сировини до процесу надання послуг, здійснення оперативного контролю за виконанням технологічних операцій;
- визначення необхідної кількості сировини, напівфабрикатів, предметів матеріально-технічного призначення для забезпечення процесу надання готельно-ресторанних послуг;
- відслідковування економічних показників діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу, використовуючи стандартні методики;
- аналіз ціноутворюючих факторів й обґрунтування ціни та готельно-ресторанні послуги з урахуванням собівартості їх надання, конкуренції в сфері надання аналогічних послуг;
- аналіз обсягу надання послуг, їх асортименту на середньостроковий

період;

- організація збуту послуг та зміни попиту на них;
- аналіз технології надання та споживання готельно-ресторанних послуг;
- визначення порядку роботи персоналу підприємства готельно-ресторанного обслуговування з урахуванням кваліфікації, досвіду роботи працівників, раціонального розподілу праці та вимог виробництва;
- аналіз за показниками сезонності обсягів надання послуг, асортимент та сезонні ціни на послуги;
- оцінка конкурентоспроможності послуг: надавати пропозиції щодо формування нових конкурентних переваг підприємств готельно-ресторанного обслуговування;
- забезпечення обсягів надання послуг із урахуванням особливостей застосування натуральних і вартісних показників у сфері готельно-ресторанної справи;
- виявлення відповідності показників якості готельних та ресторанных послуг вимогам нормативно-технічної документації [7, с. 13].

Найбільш важливими компетентностями менеджера є:

- 1) морально–психологічні якості менеджера (високі життєві ідеали, гуманізм, чесність і правдивість, справедливість і об'єктивність, воля і мужність, розвинуте почуття обов'язку і відповідальності, інтелігентність і толерантність, тактовність у взаємовідносинах, емоційна стриманість, ввічливість, безмежна терпеливість, комунікативні здібності, ділова та особиста репутація);
- 2) педагогічні якості менеджера (уміння здійснювати навчання підлеглих, розвивати потрібні професійні навички персоналу, організовувати загальнокультурне, естетичне фізичне виховання, чітко та логічно формулювати розпорядження, аргументувати свої погляди);
- 3) професійні якості (мистецтво керівництва, навички роботи з людьми, політична культура, комплексний системний підхід до роботи, здібність генерувати ідеї, трансформувати їх у практичні дії, творчість (креативність),

сучасне економічне мислення, комп'ютерна грамотність, правильний стиль життя, культура спілкування, іноземні мови);

4) ділові якості – управлінські вміння: діагностувати організаційну систему, інтерпретувати ситуацію і роботи правильні висновки, оперативно приймати і реалізовувати нестандартні рішення, мотивувати персонал до високопродуктивної праці, раціонально організовувати працю, забезпечувати високу трудову дисципліну, об'єктивно підбирати, оцінювати, розставляти кадри, забезпечувати самоорганізацію трудового колективу, створювати сприятливий психологічний мікроклімат, орієнтуватися в людях, розуміти їх характери, здібності і психологічний стан, встановлювати ділові відносини з іншими керівниками, вміти вести розмову, бути красномовним, виразно, переконливо, аргументовано проводити переговори, мати почуття гумору, високу ерудицію, здатність ефективно діяти і умовах економічного ризику, практичний розум і здоровий глузд, комунікабельність, заповзятливість, ініціативність і енергійність, вимогливість, організаційні здібності, вміння організувати командну роботу, здібності до лідерства, стратегічне мислення, самостійність, ініціативність;

5) аспекти теоретичної підготовки сучасного менеджера: фундаментальні знання з макро- і мікроекономіки, наукового менеджменту, маркетингу, поведінки споживачів, моніторингу, теорії розпорядництва і лідерства, соціології, психології та права, інформаційної технології і комп'ютерної техніки [145, с. 100–121].

Крім цього, цікавим є твердження американського психоаналітика Макусі щодо виникнення нового «соціального типу» менеджера, якому притаманні вміло контрольована агресивність, гнучкість, холоднокрівність при великому напруженні, здатність оцінювати все в світі конкуренції, прагнення завжди бути переможцем, честолюбство, прагнення реалізувати кар'єрні плани.

Компетентність менеджера готельно-ресторанного бізнесу має охоплювати компетентність у реалізації комунікативної та інтерактивної складових спілкування. Тому в структурі досліджуваного виду компетентності

виділяють наступні компоненти:

1. Мотиваційно-особистісний:

- мотиви, що спонукають до ефективної діяльності; налаштування на роботу з удосконалення власної поведінки у сфері обслуговування;
- ціннісні орієнтації, які виявляються в його ставленні до особистості співрозмовника, власної особистості, виконання професійних обов'язків.

2. Когнітивний:

- знання про сутність структуру, функції, стилі, закони та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про комунікативні вміння фахівця та їх характеристики: знання про механізми соціальної перцепції; знання з методів впливу на інших людей.

3. Поведінково-діяльнісний:

- комунікативні вміння (уміння вербальної комунікації (виразність, доступність, правильність мовлення); уміння невербальної комунікації (адекватне використання оптико-кінетичних, паралінгвістичних, екстралінгвістичних та проксемічних засобів спілкування); уміння слухати; уміння використовувати систему «пристосувань» у спілкуванні, уміння соціальної перцепції (самосприйняття та сприйняття інших); рефлексивні вміння (уміння аналізувати власні індивідуально-психологічні особливості, оцінювати власний психічний стан та власну поведінку (тобто уміння саморефлексії), уміння аналізувати ситуацію, яка має відбутися за його участю, що передбачає аналіз власних позицій та варіантів поведінки, позицій та можливих варіантів поведінки інших учасників ситуації щоб спрогнозувати процес та результат комунікації (тобто уміння здійснювати проєктивну рефлексію); уміння аналізувати минулу ситуацію (ретроспективна рефлексія); організаційно-управлінські вміння (уміння встановлювати особистісні та ділові стосунки з усіма партнерами по спілкуванню; уміння ефективної саморепрезентації; уміння організувати індивідуальні, групові, колективні форми роботи з партнерами) [130, с. 20].

Виділені компоненти структури компетентності менеджера можуть

служувати базою для розробки технології цілеспрямованого формування компетентності фахівця.

4.3. Вимоги освітньо-професійних програм підготовки економістів

«Освітньо-професійна програма – визначає нормативну частину змісту навчання, встановлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певної спеціальності»

Вікіпедія: Галузеві стандарти вищої освіти

Конструювання освітніх програм і кваліфікацій у вищій школі надає можливість вирішити кілька взаємопов'язаних проблем [110]:

По-перше, реально запровадити компетентнісний підхід, а через нього студентоцентризм, рішуче відійти від предметоцентризму. Тобто, в основу студентоцентрованого навчання покладається ідея максимального забезпечення студентам шансів отримати перше місце роботи на ринку праці, підвищення їхньої «вартості» у роботодавців (придатності до працевлаштування), задоволення тим самим актуальних потреб останніх.

По-друге, забезпечити зрозумілість і порівнюваність результатів навчання, набутих компетентностей і кваліфікацій, ступенів для всіх зацікавлених сторін і в такий спосіб створити надійну основу для європейської і світової інтеграції.

По-третє, розвинути культуру академічної автономії і творчості вищих навчальних закладів як запоруку стійкого саморозвитку.

По-четверте, підвищити відповідальність за створення власних внутрішніх систем забезпечення якості освітніх програм і кваліфікацій та їх

реалізації, що додасть нових факторів національній і міжнародній репутації українській вищій школі.

По-п'яте, досягти гнучкості, оперативності в реагуванні на різноманітні потреби здобувачів і користувачів вищої освіти.

По-шосте, сприяти запровадженню в освітню теорію і практику сучасних понять, концепцій, принципів і підходів, тобто модернізувати як наукову рефлексію, так і практику реалізації завдань вищої освіти в цілому.

Входження освіти України в Європейське інформаційне та освітнє поле – вагомий чинник економічного, соціального, інтелектуального, інноваційно-технологічного та культурного розвитку країни.

У результаті інтеграції і демократизації вищої освіти країн Європи сформовано двоциклове навчання, удосконалюється кредитна система, методи контролю якості освіти, розширюється мобільність навчання, забезпечується працевлаштування випускників тощо.

Спеціальні компетенції встановлено за рівнем значущості компетенцій для першого (бакалаврського) і другого (магістерського) циклів навчання. У таблиці 4.4 [13, с. 162–165] наведено спеціальні компетенції зі спеціальності «бізнес і менеджмент», з диференціацією за графами: модуль, професійність, вміння, навички, цілі, навчання.

Сьогоднішні студенти повинні до кінця терміну свого навчання набути своєї інтегральної компетентності – здатності розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності, що передбачає здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов та вимог. Це, у свою чергу, потребує постійного оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної або недостатньої інформації та суперечливих вимог, формування своєї професійної автономності і відповідальності за прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, коли потребується застосування нових підходів та прогнозування результатів, коли формується здатність і потреба у подальшому навчанні і власному розвитку. Саме ці здатності випускника повинні становити предмет діяльності професорського-викладацького складу закладу вищої освіти

і визначатися ним як критерії самооцінки ефективності своєї власної викладацької, науково-педагогічної діяльності.

Приклади інтегральних компетентностей для різних кваліфікаційних рівнів згідно Національній рамці кваліфікацій України [77] наведено у табл. 4.1.

Таблиця 4.1.

Інтегральна компетентність [110]

В якості основи використовується опис відповідного кваліфікаційного рівня Національної рамки кваліфікацій України	1. Молодший бакалавр (рівень 5): Здатність розв'язати типові спеціалізовані задачі в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування положень і методів відповідної науки і характеризується певною невизначеністю умов. 2. Бакалавр (рівень 6): Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. 3. Магістр (рівень 7): Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог. 4. Доктор філософії (рівень 8): Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики.
--	--

Визначення окремих компетенцій, наприклад, уміння, комунікативні, автономності, відповідальності, самоорганізації особистості тощо, методи, форми, інструменти їх формування наводяться у додатку А «Основні терміни, поняття Європейської кредитно-трансфертної системи (ECTS) та їх визначення» та у додатку Б «Зміст основних компетенцій фахівця з економіки (поняття, визначення, тлумачення)».

У табл. 4.2. наведено орієнтований перелік загальних компетентностей фахівця.

Орієнтований перелік загальних компетентностей [110]

(не є вичерпним)

1.	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу
2.	Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях
3.	Здатність планувати та управляти часом
4.	Здатність та розуміння предметної області та розуміння професії
5.	Здатність спілкуватись рідною мовою як усно, так і письмово
6.	Здатність спілкуватися другою мовою
7.	Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій
8.	Здатність проведення досліджень на відповідному рівні
9.	Здатність вчитися і бути сучасно навченим
10.	Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел
11.	Здатність бути критичним і самокритичним
12.	Здатність до адаптації та дії в новій ситуації
13.	Здатність генерувати нові ідеї (креативність)
14.	Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми
15.	Здатність приймати обґрунтовані рішення
16.	Здатність працювати в команді
17.	Навички міжособистісної взаємодії
18.	Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети
19.	Здатність спілкуватися з нефахівцями своєї галузі
20.	Цінування та повага різноманітності та мультикультурності
21.	Здатність працювати в міжнародному контексті
22.	Здатність працювати автономно
23.	Здатність розробляти та управляти проектами
24.	Прихильність безпеці
25.	Дух підприємництва, здатність виявляти ініціативу
26.	Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів)
27.	Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт
28.	Визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих обов'язків
29.	Прагнення до збереження навколишнього середовища
30.	Здатність діяти соціально відповідально та громадянськи свідомо
31.	Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми
32.	Оцінювання і прогнозування політичних, економічних, соціальних подій та явищ
33.	Володіння державною та, як найменш, однією з іноземних мов на рівні професійного і побутового спілкування
34.	Засвоєння нових знань, володіння сучасними інформаційними технологіями
35.	Вирішення соціально-економічних і політичних проблем з урахуванням загальнолюдських цінностей, норм поведінки і моралі в державних, виробничих, міжособистих та суспільних відносинах

36.	Організація власної діяльності як складової колективної діяльності
37.	Активна участь в поліпшенні стану довкілля, забезпечення здоров'я та гармонійного розвитку людини з високим рівнем якості та безпеки життя
38.	Базові знання основ філософії, психології, педагогіки, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно–наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності
39.	Здатність до аналізу інтелектуальної власності, правової охорони об'єктів інтелектуальної власності та їх захисту в Україні та світі
40.	Базові знання в галузі інформатики й сучасних інформаційних технологій, навички використання програмних засобів і навички роботи в комп'ютерних мережах, уміння створювати бази даних і використовувати інтернет–ресурс
41.	Дослідницькі навички

Орієнтовний перелік професійних компетентностей (табл. 4.3) теж не є вичерпним:

Таблиця 4.3

Орієнтовний перелік професійних компетентностей [110]

(не є вичерпним)

1.	Здатність застосовувати знання про сучасні досягнення в предметній області
2.	Володіння основами проектування, експлуатації та технічного обслуговування об'єктів та систем
3.	Здатність застосовувати принципи енергозбереження в своїй професійній діяльності
4.	Здатність використовувати навички роботи з комп'ютером та знання й уміння в галузі сучасних інформаційних технологій для рішення експериментальних і практичних завдань
5.	Здатність застосовувати знання законодавства та державних стандартів України
6.	Здатність організовувати роботу відповідно до вимог безпеки життєдіяльності й охорони праці
7.	Знання та володіння методами опису, ідентифікації та класифікації об'єктів виробництва
8.	Здатність використовувати знання, уміння й навички в галузі теорії й практики управління, автоматизації технологічними процесами промисловості
9.	Здатність підтримування функціонування систем галузевого менеджменту на підприємствах
10.	Здатність аналізувати існуючі процеси виробництва, проектувати сучасні ефективні процеси виробництва з використанням принципів ІТ–технологій

11.	Здатність використовувати знання й практичні навички щодо техніко-економічного обґрунтування вибору сировини, устаткування, технологічних об'єктів та оптимізації їх функціонування
12.	Здатність використовувати знання й фактичні навички щодо експлуатації, обслуговування і контролю працездатності виробництва
13.	Уміння застосовувати математичні знання для освоєння теоретичних основ і практичного застосування методів аналізу, проектування технологічних параметрів і властивостей матеріалів
14.	Уміння застосовувати сучасні експериментальні методи для оцінки якості матеріалів в лабораторних умовах та в умовах виробництва
...	Інші компетентності відповідно до професійної галузі

Формулювання результатів навчання

Для забезпечення системності та ідентичності при описі результатів навчання рекомендовано використовувати одну із визнаних класифікацій, зокрема за авторством Б. Блума.

Класифікація в когнітивній (пізнавальній) сфері:

1. Знання (Knowledge) (Запам'ятовування. Remembering) – здатність запам'ятати або відтворити факти (терміни, конкретні факти, методи і процедури, основні поняття, правила і принципи тощо).

2. Розуміння (Comprehension) (Understanding) – здатність розуміти і інтерпретувати вивчене. Це означає уміння пояснити факти, правила, принципи: перетворити словесний матеріал у, наприклад, математичні вирази: прогнозувати майбутні наслідки на основі отриманих знань.

3. Застосування (Application) (Applying) – здатність використати вивчений матеріал у нових ситуаціях, наприклад, застосовувати ідеї та концепції для розв'язання конкретних задач.

4. Аналіз (Analysis) (Аналізування, Analysing) – здатність розбивати інформацію на компоненти, розуміти їх взаємозв'язки та організаційну структуру, бачити помилки й огріхи в логіці міркувань, різницю між фактами і наслідками, оцінювати значимість даних.

5. Синтез (Synthesis) (Оцінювання, Evaluating) – здатність поєднати

частини разом, щоб одержати ціле з новою системною властивістю.

6. Оцінювання (Evaluation) (Створення, Creating) – здатність оцінювати важливість матеріалу для конкретної цілі.

Класифікація в емоційній (афективній) сфері:

1. Сприйняття (Receiving). Характеризує бажання (направленість) студента отримати необхідну інформацію (уважне вислуховування співбесідника, чутливість до соціальних проблем тощо).

2. Реагування (Responding). Стосується активної участі студента в навчальному процесі (виявлення інтересу до предмету, бажання висловитися, зробити презентацію, участь у дискусіях, бажання пояснити та допомогти іншим).

3. Ціннісна орієнтація (Valuing). Коливається в діапазоні від звичайного визнання певних цінностей до активної їх підтримки. Приклади: віра в демократичні цінності, визнання ролі науки в повсякденному житті, турбота про здоров'я оточуючих, повага до індивідуального та культурного різноманіття.

4. Організація та концептуалізація (Organization and Conceptualization). Стосується процесів, з якими стикаються особи, коли необхідно поєднати різні цінності, вирішити конфлікти між ними, засвоїти певну систему цінностей. Приклади: особа визнає необхідність балансу між свободою та відповідальністю в демократичному суспільстві, визнає власну відповідальність за свої вчинки, сприймає стандарти професійної етики, адаптує свою поведінку до прийнятих системних цінностей.

5. Характеристика системи цінностей (Characterization by a Value Set). На даному рівні особа має сформовану систему цінностей, що визначає її відповідну послідовну та передбачувану поведінку. Приклади: самостійність, і відповідальність.

Класифікація у психомоторній сфері:

1. Імітація (Imitation). Споглядання за поведінкою іншої особи та її копіювання.

2. Відтворення маніпуляцій (Manipulation). Виконання певних дій за допомогою інструкцій та практичних навичок.

3. Досягнення точності (Develop Precision). Здатність виконувати завдання при невеликій кількості помилок і робити це точніше без наявності фахової допомоги. На цьому етапі навичка вважається засвоєною.

4. Поєднання (Articulation). Здатність координувати серію дій за допомогою поєднання двох або більше навичок для виконання нетипових операцій. Ці складові можуть модифікуватися, щоб відповідати певним вимогам або для розв'язання задачі.

5. Натуралізація (Naturalization). Демонстрація високого рівня виконання в природному стилі («не роздумуючи»). Навички при цьому поєднуються, упорядковуються та виконуються стабільно і легко, поєднується розуміння, здатність та майстерність. Коли студенти досягають цього рівня, вони здатні створювати свої власні варіанти виконання навички та вчити інших.

Нижче наводяться приклади формулювання програмних компетентностей магістра з фінансів, банківської справи та страхування (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Програмні компетентності

Інтегральні компетентності	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері фінансів, банківської справи та страхування або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів фінансів і характеризуються комплексністю та невизначеністю умов.
Загальні компетентності (ЗК)	ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, встановлення взаємозв'язків між явищами і процесами, проведення досліджень та генерування нових ідей. ЗК2. Здатність до мотивації та досягнення спільної мети. ЗК3. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів). ЗК4. Здатність здійснювати комунікацію професійного спілкування державною та іноземними мовами у професійній діяльності, як усно, так і письмово. ЗК5. Здатність приймати обґрунтовані рішення. ЗК6. Здатність розробляти проекти та управляти ними.

	ЗК7. Здатність вести переговори та розв'язувати конфлікти, до адаптації, креативності. ЗК8. Здатність працювати автономно та в команді, проявляти лідерські навички. ЗК9. Здатність працювати у міжнародному просторі.
Спеціальні фахові (предметні) компетентності спеціальності (ФК)	ФК1. Здатність використовувати фундаментальні закономірності розвитку фінансів, банківської справи та страхування у поєднанні з дослідницькими і управлінськими інструментами для здійснення професійної та наукової діяльності. ФК2. Здатність аналізувати фінансову і монетарну політику та обґрунтовувати напрями їх удосконалення. ФК3. Здатність демонструвати поглиблені знання у сфері фінансового, банківського та страхового менеджменту. ФК4. Здатність оцінювати дієвість наукового, аналітичного і методичного інструментарію для обґрунтування управлінських рішень у сфері фінансів, банківської справи та страхування. ФК5. Здатність до системного мислення, застосування методології системного аналізу для дослідження складних проблем різної природи, методів формалізації та розв'язання системних фінансових задач, що мають суперечливі цілі, невизначеності та ризики. ФК6. Здатність використовувати положення і методи дослідження інших наук для розв'язання професійних та наукових задач у сфері фінансів, банківської справи та страхування. ФК7. Здатність застосовувати управлінські навички у сфері фінансів, банківської справи та страхування. ФК8. Здатність використовувати теоретичний та методичний інструментарій для діагностики і моделювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання. ФК9. Здатність розробляти напрями вдосконалення функціонування фінансових систем різних рівнів, володіння основами фінансового програмування і прогнозування. ФК10. Здатність до пошуку, використання та інтерпретації інформації для вирішення професійних і наукових завдань в сфері фінансів, банківської справи та страхування. ФК11. Здатність розробляти завдання для проектування інформаційних систем в сфері фінансів, банківської справи та страхування.

	ФК12. Здатність аналізувати існуючі і передбачити майбутні фінансові процеси у сфері фінансів, банківської та страхової діяльності. ФК13. Здатність приймати обґрунтовані рішення у сфері зовнішньоекономічних фінансових, банківських, операцій, угод і розрахунків. ФК14. Здатність розробляти стратегію і тактику діяльності банку, підприємства, страхової організації, оцінювати результати їх функціонування.
--	--

За результатами навчання випускник вищої школи повинен продемонструвати свою технічну майстерність, професійну зрілість, навички управління економічними процесами.

Приклади формулювань змісту підготовки магістрів з фінансів, банківської справи та страхування, сформульованих у термінах результатів навчання, наводяться у табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Зміст підготовки здобувачів вищої освіти

1	Планувати та управляти часом при проведенні досліджень
2	Проводити дослідження, генерувати нові ідеї, здійснювати інноваційну діяльність.
3	Демонструвати навички самостійного прийняття рішень, бути лідером, нести відповідальність за стратегічний розвиток команди.
4	Позитивно сприймати необхідність діяти на основі професійних етичних міркувань (мотивів).
5	Використовувати навички ведення переговорів та розв'язання конфліктів в професійній діяльності та при проведенні досліджень.
6	Проявляти вміння працювати в команді, мотивувати та управляти роботою інших для досягнення спільної мети.
7	Оцінювати сучасний стан фінансів, банківської справи та страхування і приймати обґрунтовані рішення.
8	Демонструвати навички самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань, оцінювати результати автономної роботи і нести відповідальність за особистий професійний розвиток.
9	Обирати методи адаптації та напрями використання міжнародних стандартів та нормативів в професійній діяльності.
10	Розробляти проекти у сфері фінансів, банківської справи та страхування та управляти ними

11	Демонструвати навички спілкування в професійних і наукових колах іноземними мовами
12	Використовувати фундаментальні закономірності розвитку фінансів, банківської справи та страхування у поєднанні з дослідницькими і управлінськими інструментами для здійснення професійної та наукової діяльності.
13	Вміти обґрунтовувати напрями удосконалення фінансової і монетарної політики.
14	Здійснювати діагностику і моделювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання.
15	Демонструвати управлінські навички у сфері фінансів, банківської справи та страхування.
16	Обґрунтувати управлінські рішення у сфері фінансів, банківської справи та страхування та оцінювати їх ефективність.
17	Застосовувати поглиблені знання у сфері фінансового, банківського та страхового менеджменту для прийняття рішень.
18	Адаптувати положення та методи дослідження інших наук для розв'язання професійних та наукових задач у сфері фінансів, банківської справи та страхування.
19	Систематизувати та аналізувати інформацію для вирішення професійних та наукових завдань у сфері фінансів, банківської справи та страхування.
20	Розробляти завдання для проектування інформаційних систем у сфері фінансів, банківської справи та страхування.

Практикою європейських країн вироблені наступні вимоги до компетенцій магістрів з економіки, які за своєю структурою і формулюваннями дещо відрізняються від прийнятих у вітчизняній практиці і можуть бути використані для співставного аналізу [105]:

Сектор знання:

- загальні знання і глибоке розуміння національної системи вищої освіти;
- розуміння функцій різних членів оперативних провайдерів освіти – університетів і коледжів, інших вищих навчальних закладів;
- можливість оцінки проблем сфери вищої освіти на національному і міжнародному рівнях;
- розуміння глобального характеру вищої освіти, включаючи

транскордонну освіту.

Міжнародні аспекти забезпечення якості освіти:

- знайомство з концепцією Європейської сфери вищої освіти;
- розуміння ролі європейських стандартів і рекомендацій з гарантії якості;
- всебічне знання способів адаптації національних гарантій якості до контексту європейських стандартів та керівних вказівок;
- розуміння національних стандартів забезпечення якості в широкому міжнародному контексті;
- уміння впевнено працювати на міжнародній арені забезпечення якості.

Управління проектами (навички організації і планування):

- основні навички організації та планування;
- можливість управляти власною працею і робочим навантаженням, ефективно співпрацювати з іншими командами/колегами;
- досвід роботи в проекті управління, в тому числі з розробки проекту, управління часом, бюджетної відповідальності гарантії якості, комунікації, ризику оцінки, закупівель, ресурсів.

Навички роботи з інформаційними технологіями:

- практичне знання пакетів стандартного програмного забезпечення;
- розуміння технологій і дотримання правил захисту і безпеки бази даних, інформаційної безпеки;
- практичне знання стандартного офісного пакету програмного забезпечення;
- здатність до інтерпретації різноманітних даних і вироблення відповідних рекомендацій;
- розуміння статистичних параметрів;
- демонстрація хорошої практики обробки та зберігання даних.

Аналітичні навички вирішення проблем і навички безперервного навчання:

- розуміння нових концепцій і уміння осмислити підходи до їх реалізації;

- можливість обробки та інтерпретації комплексних даних та інформації з широкого спектру джерел, виділення та відсіювання несуттєвої інформації;
- здатність формулювати кінцеві результати, рекомендації і приймати рішення, засновані та аналізі;
- можливість визначення параметрів і постановки цілей;
- здатність мислити і діяти гнучко для задоволення мінливих вимог і пошуку інноваційних рішень;
- уміння розуміти суть нових концепцій і знаходити нові системні підходи і рішення;
- здатність розуміти комплекс взаємозв'язків, що ідентифікують окремі елементи, і взаємодію між ними;
- можливість спрямувати та координувати з різними зацікавленими особами складні проекти;
- уміння визначити і артикулювати параметри і бажані цілі, заохочуючи до їх сприйняття;
- здатність формулювати кінцеві результати, обґрунтовувати і актуалізувати рекомендації своєчасною, точною інформацією, отриманого на основі аналізу;
- здатність передбачати потенційні виклики та можливості на основі детального аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища, як у національному, так і в міжнародному контексті.

Дипломатичність і політична чутливість:

- уміння спілкуватися тактовно, використовуючи відповідну поведінку, міркування і моделі розв'язання конфліктів;
- усвідомлення політичної чутливості результатів аналізу і аудиту;
- демонстрація поваги при вираженні і сприйманні критики;
- добре розвинені міжособистісні навички, які забезпечують високу якість результатів співпраці.

Усні та письмові зв'язки:

- уміння активно слухати;

- уміння ясно і коротко формулювати ідеї і поняття, як в усній, так і письмовій формі;
- розуміння необхідності обміну відповідною інформацією та обмеження, протягом яких ця інформація може бути або не бути сприйнята і розділена;
- здатність адаптуватися до різних аудиторій, забезпечуючи чітке формулювання повідомлення простою, зрозумілою мовою;
- можливість розробляти чіткі звіти;
- дуже хороший практикуючий рівень знання другої мови / професійний практикуючий рівень знання англійської мови;
- здатність розуміти і переконувати ясним комплексом ідей та концепцій, стисло і фактами, як усно, та і в письмовій формі;
- можливість зворотного зв'язку, можливо іншим конструктивним шляхом, який розвиває і відкриває шлях реалізації отриманої ідеї, діяти у відповідності з ним;
- досвід спілкування належним чином у режимі секретної інформації.

Професійний підхід:

- готовність брати на себе відповідальність;
- уміння спілкуватися з повагою;
- усвідомлення власної ролі по відношенню до внутрішнього і зовнішнього оточуючого середовища;
- розсудливе використання ресурсів;
- сервіс-сфокусоване спілкування у стані співчуття потребам зацікавлених сторін;
- прагнення до забезпечення можливо кращого обслуговування завдяки гнучкості дотримання процедури;
- схильність до цінностей фірми і демонстрація поширених загальноприйнятих принципів професійної поведінки і цінностей.

Узгодженість і гнучкість:

- зобов'язання працювати спільно в інтересах організації;
- рішення з фокусуванням на основних проблемах;

- здатність організовувати ресурси для виконання завдання з максимальним коефіцієнтом корисної дії;
- можливість інтеграції і ефективного сприяння команді, працювати разом для виконання завдань;
- можливість використовувати відповідні методи спрямування інших членів на виконання визначених колективних цілей.

Опір стресу і тиску:

- уміння керувати емоціями і продемонструвати цілісність під тиском;
- розсудливий підхід до інших;
- можливість управляти конфліктами і брати на себе відповідальність за вирішення питання;
- зважений підхід до власної ролі і взаємозв'язків з іншими, а також до власних сильних і слабих сторін;
- уміння сприймати і діяти відповідно з конструктивною критикою і коригувати власну поведінку;
- уважність і чуйність в підходах до колег.

Самостійність та ініціативність:

- здатність виявляти з різних джерел закономірності, тенденції і перспективи;
- здатність формулювати рекомендації щодо доцільності розробки творчих та інноваційних програм, проектів і заходів;
- здатність самостійно вирішувати робочі проблеми, незалежно від інших, хоча і більш старших;
- здатність передбачати проблеми, визначати можливості і пропонувати відповідні заходи;
- можливість здійснювати на свій розсуд і судження, тлумачити керівні принципи, вимоги нормативних, законодавчих актів, вибору дій в рамках їх параметрів.

5. Методи викладання економічних дисциплін в сучасних умовах

5.1. Новітні форми навчання і функції викладача

*Викладання окремої навчальної дисципліни
(предмета) – діяльність викладача у процесі навчання,
що спрямована на передачу знань, умінь і навичок.*

Вікіпедія

Освіта та професійна підготовка є фундаментом розвитку особистості та прогресу суспільства. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в нашій країні, обумовлюють реформування освіти, що сприяло б формуванню самостійного мислення, посилення індивідуального підходу до розвитку творчих здібностей, удосконаленню професійної загальноосвітньої підготовки спеціалістів, здатних працювати в нових умовах [14, с.35].

Змінюється економіка, змінюються люди, тому традиційна система і методи освіти, що виправдовували себе у минулих умовах, в сьогоdnішніх умовах потребують змін і реформування.

Нині йде активний пошук нової моделі освіти. Традиційна система освіти була розрахована на набуття аналітичних та інтелектуальних знань, вмінь і навичок їх використання. Виникає потреба зміни стратегічних глобальних цілей освіти, перестановки акценту зі знань фахівця на його людські особистісні якості, що постають водночас як і цілі, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Нова освітня парадигма за пріоритет професійної освіти розглядає орієнтацію на інтереси особи, на становлення її ерудиції, розвиток постійної потреби у здобутті знань.

Нові форми навчання не можуть бути неконтрольованими і нерегульованими. Зокрема, стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в європейському просторі вищої освіти були ухвалені на конференції Міністерств у справах вищої освіти європейських країн у Єревані 14-15 травня 2015 року[119]. У прийнятих на конференції документах наголошувалось, що стандарти і рекомендації сприятимуть кращому розумінню якості навчання і викладання в різних країнах Європи, відіграватимуть важливу роль у розвитку національних і інституційних систем забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти, а також на рівні міжнародної співпраці.

Сучасні вимоги до якості освіти формують і нові методи її забезпечення. Зокрема, набувають поширення і такі трансформаційні форми дистанційного навчання як:

- інтерактивний режим;
- «обличчям до обличчя»;
- віртуальний (синхронний і асинхронний);
- далекодіючий (навчання, вивчення питання);
- змішаний.

Набуває популярності інтер-міждисциплінарне навчання, яке може бути тематичним, гнучким та структурованим (за визначеними напрямками, шляхами). Така форма навчання передбачає наявність навчального плану, правил, процедури вибору, критерії оцінок, відображення і запис досягнень студента.

Новітні форми навчання, вже апробовані практикою багатьох країн, і ті, які з'являються, потребують від викладача постійного самоудосконалення, опанування відповідних цим формам методами, технологіями подачі інформації учням, слухачам. **Характерною особливістю викладання дисциплін у нових умовах є тенденція до перетворення лектора у консультанта, тренера з конкретних навчальних задач.** Майстерність лектора не втрачає своєї ролі і актуальності. Проте високий рівень інформованості студентів вже сьогодні спонукає викладача до ролі консультанта з питань, що розглядаються згідно

навчальній програмі, на практичних заняттях при вирішенні ситуаційних економічних вправ. Викладач може успішно справитися із своїми новими завданнями, виконуючи функції тренера навчальної групи. Можливо, повторимось, але **наголосимо, що ролі консультанта, тренера об'єктивно вимагають від викладача високої особистої інформованості, практичних знань і вмінь, необхідних для вирішення навчальних завдань.**

Вже сьогодні в освітніх системах розвинутих країн світу, в передових університетах з'являються нові за назвою і змістом функції професії викладачів і організаторів освіти [121]:

- координатор освітньої онлайн-платформи;
- т'ютор;
- розробник освітніх траєкторій;
- ментор стартапів;
- організатор проектного навчання;
- модератор;
- ігромайстер тощо.

Результати аналізу повного змісту функцій викладача економічних дисциплін у сучасних умовах підтверджують впевнену тенденцію до зміщення акцентів у діяльності викладача з лекторської до консультативних тренерських функцій з елементами дорадництва.

Серед компетентностей, що мають бути сформовані у фахівця-економіста, - його здатність до роботи у групі, командної роботи. З теорії прийняття управлінських рішень відомі такі методи групової розробки та обґрунтування господарських рішень:

- метод мозкової атаки («мозкового штурму»);
- метод дискусій;
- метод ключових запитань;
- метод вільних асоціацій;
- метод інверсії;
- метод номінальної групи;

- метод синектики;
- метод 635;
- метод Дельфі;
- метод ділових ігор;
- організаційно-діяльнісні ігри;
- метод сценаріїв;
- метод «дерево рішень» та інші.

Опанованню студентами методу колективного пошуку вирішення навчальних господарських проблем можуть сприяти, наприклад практичні заняття з вирішення ситуаційних задач, інсценувань, професійні симуляції (рольові ігри) вправ, практикумів, що проводяться студентською групою під керівництвом викладача, що діє у ролі координатора, модератора, ігромайстра.

На відміну від сучасної парадигми навчання у вищій школі, що базується на однакових вимогах до різних студентів з їх різними очікуваннями, нова парадигма, що вже приходить їй на зміну, базується на зміні мислення викладачів і студентів, на зміні педагогіки та процесу навчання. Ці зміни стосуються у тому числі порядку стимулювання роботи викладача, а не оцінки його наукових результатів, впровадження цифрових технологій у навчання, удосконалення ресурсного забезпечення навчального процесу.

Перш ніж говорити про методи викладання і передачі знань в наведених вище умовах, наведено деякі думки відомих фахівців у освітній сфері:

Хто ясно мислить, ясно викладає (Нікола Буало).

Методика викладання – це оптимальне поєднання загальнодидактичних методів, прийомів і засобів навчання, які застосовуються для організації навчального процесу (Н.І.Головко).

Методика навчання окремої навчальної дисципліни (предмета) – галузь педагогічної науки, що являє собою окрему теорію навчання (приватну дидактику) (Вікіпедія).

Методам організації навчання у вищій школі присвячено багато методичних матеріалів, публікацій вітчизняних науково-педагогічних

працівників [див. напр.: 9, 11, 20, 23, 24, 32, 41, 44, 51, 59, 84, 92, 93, 124, 129, 135]. Їх праці присвячені різним аспектам викладання, стосуються проблем викладання різних дисциплін, організації процесу навчання, викладацької майстерності тощо. Наприклад, автори навчального посібника «Сучасні технології навчання у вищій школі» [93] розкривають питання психофізіологічних і організаційних основ навчання, розвитку у студентів навичок читання і конспектування, організації процесу навчання, розвитку у них інтелектуальних і ділових навиків, навиків професійного і ділового самовдосконалення. Авторами посібника сформульовані рекомендації викладачам щодо підготовки і читання лекцій, навичок публічних виступів, індивідуальної допомоги студентам навчатися тощо. Багато матеріалів посібника можуть використовуватися викладачами економічних дисциплін і в сучасних умовах.

У навчальному посібнику В.Каплінського «Методика викладання у вищій школі» [41] лаконічно і системно викладено теоретико-методичні основи методики викладання у вищій школі.

Досвід навчальної та методичної роботи викладачів ЗВО представлено у навчальному посібнику [67]. Особливу увагу надано питанням удосконалення навчального процесу на підставі використання навчальних методів навчання активізації науково-дослідної роботи студентів.

За матеріалами методичного семінару викладачів Тернопільського національного економічного університету «Мотиваційний підхід до організації навчального процесу у вищій школі» підготовлені цікаві матеріали і рекомендації щодо мотивації навчання студентів – економістів [59].

У навчальному посібнику [78] надається опис студентоцентризованих методів викладання: сократів діалог, проблемно-пошуковий метод, мозковий штурм, Подумай – Позкажи другу – Поділись з усіма, зображення ідей, метод креативного мислення, метод наукових груп, «завершальні папірці», резюме відповіді іншого студента, побудова проблеми, візія майбутнього.

Методи студентоцентрованого викладання зміщують свою увагу від викладача до студента. Дані методи включають прийоми активного навчання, під час яких студенти вирішують проблеми, відповідають на запитання, обговорюють та висловлюють під час занять свою точку зору. До методів студентоцентрованого викладання також належать прийоми роботи в групі.

Методи та технології активного навчання (ігрові, аналіз зображених виробничих ситуацій, вирішення ситуаційних проблемних завдань тощо) використовуються не тільки в процесі навчання, але й на етапі контролю його результатів. Класифікація технологій активного навчання представлена на рисунку 5.1.

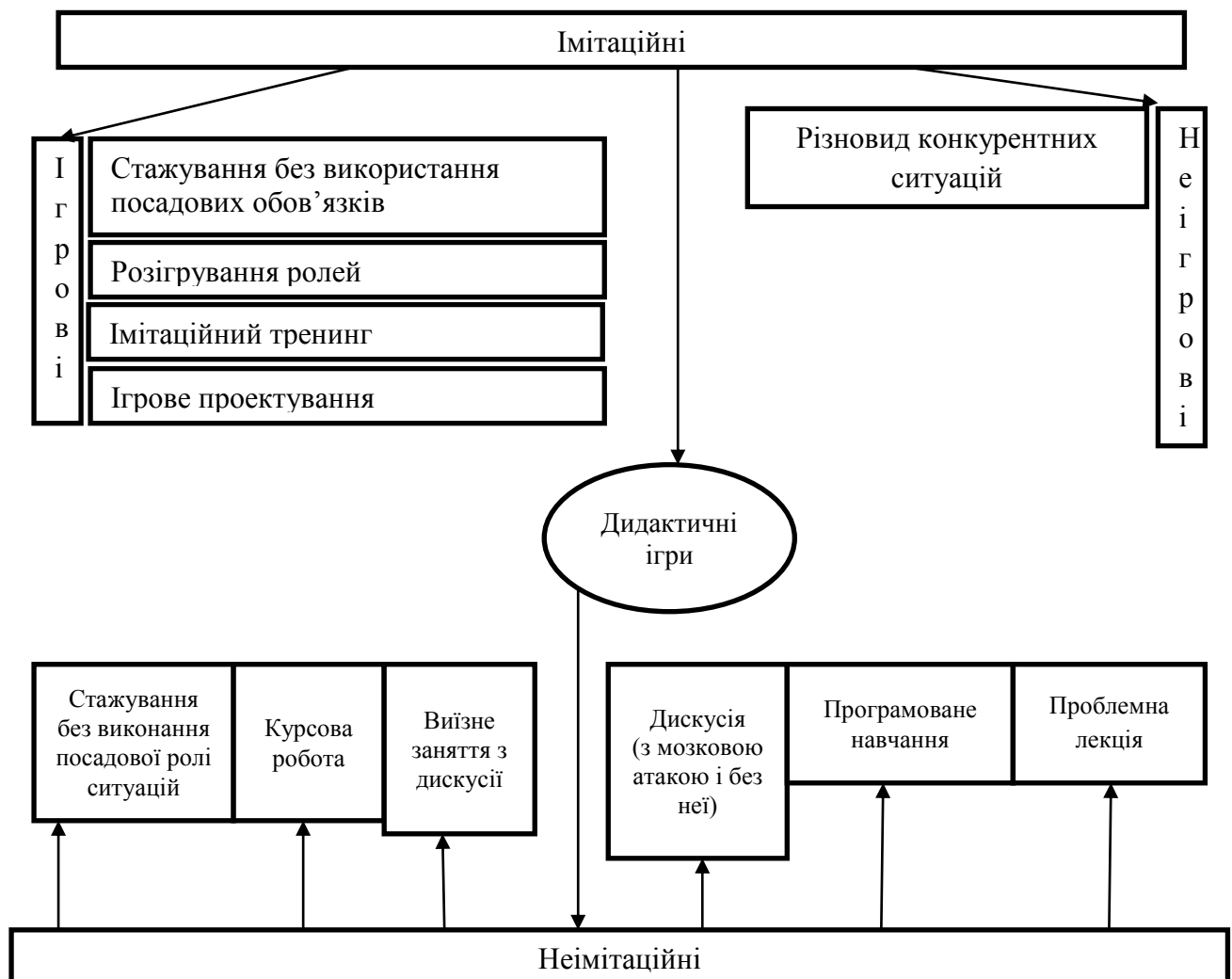

Рис.5.1. Класифікація технологій активного навчання (за Н.В.Борисовою)

Методи і засоби навчання, які представляють інтерес для сьогоденних студентів, теж достатньо широко висвітлені у вітчизняній методичній літературі. Зокрема, у навчальних посібниках онлайн [68], на освітніх сайтах Studentam.net та інших.

У сучасному освітньому процесі відбуваються принципові зміни: викладач замість транслятора знань стає фасилітатором, який допомагає і підтримує студента під час навчання, уточнює О. Паламарчук [91, с.10].

У рамках проекту «Тюнінг» було визначено, що серед методів виладання поки що домінують лекції, а також виділяють [56]:

- семінари (викладання навчальними групами);
- консультації;
- наукові семінари;
- практикуми та практичні заняття в групах;
- заняття з розв'язання проблем;
- лабораторні заняття;
- стажування/практика;
- онлайнове/дистанційне електронне навчання.

Під час дослідження проекту Тюнінг зафіксували такі види самостійних робіт студентів та методи навчання:

- пошук відповідних матеріалів у бібліотеці та онлайн;
- складання резюме прочитаних матеріалів;
- навчання постановці проблем, а також вирішенню проблем, поставлених лектором;
- проведення досліджень, написання статей, звітів, письмових робіт;
- групова робота над проектом, проблемою;
- конструктивна критика інших, урахування критичних зауважень з боку колег;
- керівництво групою або активна участь у груповій роботі;
- навчання умінню критикувати свою роботу.

Розвиток технологій змінює наше бачення способів отримання і передачі знань:

- в освіті розпочинають використовувати інструменти навчання із застосуванням інформаційної техніки і технологій: онлайн-курси, симулятори, тренажери, ігрові онлайн-світи;
- нові технології дозволяють зробити освіту більш індивідуальною: освітній процес легше адаптується до запитів конкретного студента і його особистісних особливостей;
- відстані теж більше не відіграють ролі: у майбутньому дистанційні університети стануть рівноправною альтернативою традиційній очній освіті;
- все частіше будуть використовуватися ігрові форми навчання;
- акцент зміщується з теорії на реальні проекти тих, що навчаються, у тому числі їх стартапи;
- освіта стає безперервним процесом, що супроводжує людину на протязі всього життя [4].

Викладачу необхідно дати відчутти студентам, наскільки приємно, як члену суспільства, коли сам розумієш, що насправді відбувається в мікро-, мезо-, макро-, глобальному економічному середовищі, коли економічні події раптом наповнюються зрозумілим тобі і тим, кому пояснюєш що до чого змістом, і відкривається істинне значення того, що відбувається навкруг.

Перед викладачами економічних дисциплін, що застосовують компетентністний підхід до навчання, невідворотно, час від часу виникає і повторюється питання: яким чином сформувати компетентність випускника, здатність креативно мислити, генерувати нові ідеї, здійснювати інноваційну діяльність, бути комунікабельним та ін. Саме цими питаннями переймалося багато дослідників навчального процесу (див. напр.: [1, 2, 4, 9, 14, 37, 79, 117, 121, 125, 129]. Наші спостереження і особиста практика викладання економічних дисциплін дають нам підстави стверджувати, що **формування цих компетентностей студента – випускника можливе, в основному,**

шляхом роз'яснення студентам змісту, об'єктивності і невідворотності вимог практики економічної діяльності щодо необхідності інших компетенцій. А це практично можливо реалізувати у процесі викладання економічних дисциплін, якщо їх викладачу особисто притаманні такі ж компетентності у сфері, що охоплюються цими дисциплінами.

Слушним може бути висловлювання, що кваліфікований фахівець повинен закінчувати своє професійне життя на кафедрі. Тобто, якщо фахівець досяг висот професійної (інтелектуальної і системної) компетентності у своїй галузі, набув хороших і універсальних знань, умінь і практичних професійних навичок, шанований на виробництві (а це підтверджує його особисту компетентність у питаннях, що відносяться до сфери виховання, високі міжособистісні компетенції) – такий фахівець передпенсійного або пенсійного віку повинен вчити молоде покоління, переходити з виробництва до освітньої сфери, передати свої знання, досвід молодому підростаючому поколінню, яке може не тільки засвоїти здобутки вчителя, а й піти далі – розвивати їх, примножувати.

Методи навчання критичному мисленню

Складними залишаються питання методів формування таких складних для сприйняття і набування компетенцій фахівців як здатність до критичного мислення (пункт 11 табл.4.2), генерувати нові ідеї (креативність) (п.13), працювати в команді (п.16) та ряд інших.

Всесвітній економічний форум у Давосі регулярно складає перелік актуальних навичок, необхідних для успішної кар'єри. За останні роки критичне мислення піднялося в рейтингу цих навичок з 4 місця (навички для 2015 року) до 2 місця (навички, які будуть важливими у 2020 році). Уміння критично мислити забезпечує науково-технічний і суспільний прогрес та є запорукою демократії. Критичне мислення забезпечує самостійні і відповідальні дії, а також характеризується самовдосконаленням [61].

Ознайомлення викладачів з теорією та методикою навчання критичного мислення посилить їх методологічну підготовку й сприятиме успішності особистої викладацької діяльності.

Критичне мислення – це спосіб мислення, який допомагає орієнтуватись в інформаційному середовищі для пізнання себе і навколишнього світу.

Концепція критичного мислення відома і розробляється вже багато десятиліть. Термін "критичне мислення" почав застосовуватись в середині минулого століття.

Критичне мислення допомагає людині формувати свій унікальний погляд на явища та процеси і, керуючись логікою, вибудовувати доладну систему аргументації для доведення власних думок. Вміння аналізувати інформацію зменшує шанси на інтелектуальну капітуляцію та вірогідність стати на бік конвеєрного мислення.

Критичне мислення є основою наукового мислення і проявляється як математичне мислення, історичне мислення, антропологічне мислення, економічне мислення, моральне мислення і філософська думка. Характерною особливістю цього типу мислення є те, що процес міркування нестандартний, нешаблонний, відсутній готовий вірець розв'язку. Проблемність забезпечує внутрішню мотивацію навчальної діяльності студентів, спонукає викладачів ознайомити їх із правилами критичного мислення; потребує використання проблемних методів навчання та інтерактивних занять; а також орієнтує на письмове викладення розв'язків задач та організацію осмислення цих розв'язків. А це означає, що наслідком навчання через критичне мислення виступають особистісні зміни студентів, тобто їхній розвиток: вони перебудовують свій досвід, здобувають нові знання та способи розв'язування проблемних задач.

Думати критично значить проявляти допитливість і користуватися дослідницькими методами. Критичне мислення характеризується тим, що:

- це мислення самостійне;
- це узагальнене мислення;
- це проблемне і оціночне мислення;

- це мислення аргументоване;
- інформація є відправним, а не кінцевим пунктом розумового процесу;
- починається з постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно вирішувати.

Технологія формування критичного мислення передбачає:

- акцент на пошук і самостійне отримання знань;
- активне використання попереднього досвіду і знань студентів;
- заохочення висловлювань власної точки зору, власної позиції, обмін думками на всіх рівнях взаємодії;
- створення умов для аргументації зроблених висновків, суджень, позицій;
- стимулювання спроб перевірки і застосування нових знань і досвіду.

Стадії критичного мислення:

- операційний рівень мислення;
- предметний рівень мислення;
- рефлексивний рівень мислення, особистий рівень мислення;
- комунікативний рівень мислення. Роз'яснення щодо суті, змісту цих стадій критичного мислення наведено у навчальному посібнику А.В. Тягло.

Перебіг процесу критичного розміркування відбувається наступним чином [141, с. 130-132]:

- I етап — породження або зіткнення з проблемою (потребує рефлексивного та особистісного рівнів мислення), результативним завершенням цього етапу є усвідомлення задачі;
- II етап — відбувається спроба подолати утруднення за допомогою наявних предметних способів дій та знань, яких бракує (розумовий процес розгортається на операційному та предметному рівнях);
- III етап — переструктурування способів дій та знань, вироблення нового погляду, нових диспозицій, що завершується осяянням (процес мислення здійснюється на рефлексивному та особистісному рівнях);
- IV етап — обґрунтування віднайденого рішення та представлення

результатів дослідження, що вимагає розгортання думки на всіх рівнях.

Розвиток критичного мислення допомагає:

- формулювати питання і проблеми чітко і зрозуміло;
- збирати і оцінювати потрібну інформацію, використовуючи абстрактні ідеї, інтерпретувати цю інформацію і ефективно доводити до обґрунтованих висновків рішень, перевіряючи їх згідно відповідних критеріїв і стандартів;
- об'єктивно розглядати альтернативні думки, визнання та оцінки;
- ефективно взаємодіяти з іншими у з'ясуванні і вирішенні складних проблем.

Формування критичного мислення реалізується в процесі формулювання проблеми, вирішенні проблемних ситуацій, виконанні творчих робіт, проектів [44]. Аналізуючи і порівнюючи альтернативні точки зору студенти знаходять власне вирішення проблеми, підкріплюючи її ґрунтовними доказами.

Формування навичок критичного мислення у студентів реалізується через такі види діяльності, як дидактична гра, ділова гра, "мозковий штурм", дискусія, науково-практична конференція, науково-дослідницька робота.

Одними з методик розвитку критичного мислення є використання так званих, "товстих і тонких питань", які передбачають не однозначну відповідь, а творчий підхід і самостійне осмислення.

Всі ці види обумовлюють активний обмін інформацією через діалог, який має пізнавальний і розвиваючий потенціал. Організація взаємодії через діалог вимагає серйозної підготовки зі сторони викладача, відкритості, толерантності, відходу від стереотипів. При цьому потрібні методики, які обумовлюють процес спільного пошуку відповідей на поставлені питання в умовах недостатності первинної інформації.

Для розвитку критичного мислення використовують також методи з використанням текстів:

- ІНСЕРТ – читання текстів з використанням позначок: "+" - знаю, "-" - не знаю, "!" - цікаво, "?" - хочу знати більш детально;

- Аргументоване письмо. Студентам пропонується протягом короткого часу (10-15 хв.) висловити свої думки по темі;
- Перемішані частинки тексту – пропонується скласти частини тексту в логічному порядку;
- Спрямоване сприйняття тексту. В основі лежить система питань, які сприяють більш глибокому розумінню тексту.

Громадський проект «Prometheus» запропонував і запрошує всіх бажаючих на безкоштовний курс «Критичне мислення», на якому учасники здобудуть інструменти, які допоможуть мислити аналітично та покладатися на факти [155]. У програмі курсу:

- науковий метод і його застосування в повсякденному житті;
- вивчення інструментів, які поліпшать повсякденне мислення і допоможуть глибше зрозуміти упередження;
- поради, як можна змінити погляди інших людей тощо.

Все що знадобиться слухачу курсу, - це доступ до мережі Інтернет на швидкості, доступній для перегляду відеолекцій.

Люди, які критично мислять, намагаються діяти раціонально, розумно. Вони використовують інтелектуальні інструменти, які пропонує критичне мислення: поняття і принципи, які дозволять їм аналізувати, оцінювати і покращувати мислення. Це, в свою чергу, підвищує професійний рівень майбутніх фахівців, оскільки розвиток глобальної економіки обумовлює зміни в соціальному житті, на ринку праці.

Студенти, щоб конкурувати зі своїми однолітками по всьому світу за робочі місця і ресурси повинні мати можливість творчо мислити. Творчий підхід до вирішення будь-яких проблем, пропонування унікальних ідей також вимагає вміння критично мислити.

Навчити студентів робити самостійні висновки можливо шляхом формування у них критичного мислення. Як дати молодій людині не впасти в конформізм, навчити самостійній, незалежній думці? Один із способів реалізовував викладач Корнелльського університету (США) Карл Саган. Він

багато років вів в університеті семінар із критичного мислення для старшокурсників, обираючи студентів з усіх факультетів за іншими здібностями і керуючись міркуванням культурного та дисциплінарного розмаїття. На семінарах широко використовував письмові роботи і дебати між двома студентами за темою, обраною студентами, підбір опонентів, складання звітів про дебати, опис відмінностей у своїх поглядах, аналіз того як дебати допомогли їм зрозуміти думку одне одного. Карл Саган пропонував у клятву студентів додати такі слова: «Обіцяю сумніватися у всьому, що говорить моя влада». І підкреслював, що це відповідає духові Томаса Джефферсона, третього Президента США, одного із засновників цієї держави, філософа: «Обіцяю мислити критично. Обіцяю розвивати незалежність думки. Обіцяю вчитися, щоб робити самостійні висновки» [113, с.367].

Методи навчання креативному мисленню

Однією із задач підготовки фахівців з економіки є формування у студентів здатності до креативного економічного мислення. Креативність вважається найважливішою навичкою, що допомагає підготувати молодих людей до труднощів та викликів сучасного світу.

Креативність зараз настільки ж важлива в освіті, як і грамотність. За даними Всесвітнього економічного форуму, до 2020 року креативність стане однією з трьох найважливіших навичок, які роботодавці цінуватимуть у своїх працівниках, поряд із критичним мисленням та комплексним вирішенням проблем [61].

Згідно з дослідженням від Adobe, що провели серед 1000 навчальних закладів - 96% погоджуються з тим, що креативність - цінна навичка для суспільства. **А 78% стверджують, що креативність є важливою у їхній кар'єрі.** 71% зазначає, що поряд з математикою чи фізикою, має бути такий предмет, як креативне мислення.

Відповідно до компетенцій, визначених експертами у 2017 р. на Світовому економічному форумі в Давосі, креативне мислення входить у ТОП-5 компетенцій найближчого десятиліття. Креативне мислення - це спосіб

мислення, при якому людина здатна відрізнити інформацію від фактів.

Основними навичками креативного мислення є: генерування ідей, відкритість до нового, уява та цікавість, розсудливість і дивергентне мислення (пошук різних рішень для вирішення однієї і тієї самої проблеми) [61].

Бути креативним означає створити, викликати що-небудь до існування, робити що-небудь по-новому або оригінально.

Як навчити людину, що тільки освоює основи економічної науки, такому підходу до вирішення проблем? У лабораторії психологічної служби Тернопільського національного економічного університету сформулювали сім порад викладачам і студентам як розвинути креативність [137]:

1. Повірте в себе.
2. Будьте допитливі.
3. Розширюйте кругозір.
4. Записуйте свої думки.
5. Не чекайте натхнення, дійте зараз.
6. Спілкуйтеся із правильними людьми.
7. Прийміть стимулюючі засоби.

Роз'яснення лабораторії ТНЕУ до цього короткого переліку порад додають ясності і розуміння їх змісту. Та очевидним є те, що формування навичок креативного мислення – це не одноразова лекція, бесіда. Це, скоріше, нове завдання для викладачів усіх економічних дисциплін. Його реалізації у навчальному процесі сприятимуть і спеціальні курси, інформація щодо яких з'являється у вітчизняному просторі Інтернет-мережі.

Готовність навчально-педагогічних працівників університету до викладацької діяльності у сучасних умовах характеризуються навичками, що стосуються спеціальних знань, науково-дослідницької роботи та орієнтовані безпосередньо на педагогічну діяльність. З метою самоаналізу проведення оцінки викладацького складу, у тому числі при проведенні конкурсів на посади, можливо скористатися переліком компетентностей, складеним за [74, с.34-36] та наведеними у додатку В.

Сьогоднішні студенти вже зовсім інші, ніж вони були з десятирок років тому. І чи не найголовніша їх відмінність полягає у обізнаності з різноманітною інформацією, яку вони черпають у своїх гаджетах. В таких умовах значно ослаблюється мотивація до цільової професійної інформації, яка становить базові підвалини професії. Її подача – початковий крок викладача у процесі навчання. Тому важливе завдання викладача – зацікавити студента необхідною для формування його професійних компетентностей інформацією: цікавими фактами, новинками у професійній сфері, зв'язком з практикою, необхідністю для подальшої практичної роботи на виробництві, в установах, організаціях.

Зауважимо, що за цих умов сам викладач повинен володіти практичними навичками реалізації проголошуваних ним знань, навичок. Вони можуть бути набутими у процесі попередньої практичної роботи або стажування викладача на відповідних посадах на підприємствах, в установах, організаціях.

Практикою викладачів України напрацьовано неабиякий досвід застосування компетентнісного підходу до навчання студентів. Сформовані в учнів у шкільні роки підходи до навчання повинні бути продовжені застосуванням компетентнісних підходів до навчання у вищій школі у разі їх вступу до вишу. Це вже необхідність для викладачів вищої школи і аж ніяк не предмет особистого вибору сучасного методу викладацької діяльності.

У нинішнього покоління учнів середньої загальноосвітньої школи формується зовсім інший тип мислення у порівнянні із випускниками школи, що сьогодні навчаються у студентських аудиторіях. Ментальна арифметика, інші нові предмети, передбачені програмою сучасної середньої школи, новітні методики навчання формують у школярів новий тип мислення, підводять їх на більш високий рівень інтелектуальних творчих здібностей. **Тож сьогоднішньому викладачу вищої школи необхідно бути готовим до спілкування з новим студентством, що увійде до навчальної аудиторії через лічені роки.**

5.2. Організація навчання

«Розкажи мені і я забуду.

Покажи мені і я запам'ятаю.

Дозволь мені зробити і я зроблю»

Конфуцій

Особливу увагу привертають, починаючи з другої половини двадцятого століття, проблеми модульного навчання. Ця технологія швидко розповсюдилась в освітніх системах Європи і Америки завдяки забезпеченню високої ефективності процесу навчання. Педагоги розрізняють десять версій модульного навчання [56]. Назва технології походить від терміну «модуль» (від лат. *modulus* – міра), семантичний зміст якого – функціональний вузол, завершений блок інформації.

Новітні технології в організації навчального процесу у сучасних умовах досліджено авторами монографії [40, р. 4]. Зокрема, сформульовано методологічні засади і шляхи переходу до інноваційних технологій у вищій освіті (с. 290), технології формування фахівця в умовах особистісно-орієнтованого навчання (с. 335), методи, форми та ініціативні технології навчання в кредитно-модульній системі організації навчального процесу (с. 353), організації електронного навчання (с. 438) тощо. В роботі є багато цікавої інформації з досвіду організації навчального процесу у закладах вищої освіти Словаччини, Польщі, Румунії, Угорщини.

В умовах суспільно-економічних змін в Україні перед вищою школою постало завдання підготовки конкурентоздатних фахівців на ринку праці. Це потребує підвищеної уваги до самостійної роботи студентів у процесі їхнього навчання і до розробки нових технологій організації навчального процесу, які сприяли б розвитку особистості та професійних якостей фахівця.

Модульне навчання – це альтернативний напрямок у навчанні, який базується на діяльнісному підході та принципі свідомості. Сутність його

полягає в переважно самостійній або повністю самостійній роботі із запропонованою програмою вивчення дисципліни при її модульному представленні. При цьому визначальною є діяльність студента з засвоєння навчального матеріалу. Викладач у цьому випадку виконує інформаційно-контролюючу функцію. Узагальнюючи підходи авторів, які займалися розробкою теорії модульного навчання, можна сказати, що мета модульного навчання полягає в створенні найбільш сприятливих умов розвитку особистості шляхом забезпечення гнучкості змісту навчання, пристосування дидактичної системи до індивідуальних потреб особистості і рівня її базової підготовки через організацію навчально-пізнавальної діяльності за індивідуальною навчальною програмою [96].

Модульне навчання здійснюється за такими принципами:

- модульність;
- структурування змісту навчання на відокремлені елементи;
- динамічності;
- дієвості;
- гнучкості;
- усвідомленої перспективи;
- різностороннього методичного консультування;
- паритетності.

Центральним поняттям технології модульного навчання є поняття модуля. **Модуль** – це автономна організаційно–методична структура навчальної дисципліни, яка включає в себе дидактичні цілі, логічно завершену одиницю навчального матеріалу (складену з урахуванням внутрі- та міжпредметних зв'язків), методичне керівництво (дидактичні матеріали) та систему контролю.

Рекомендована кількість модулів у семестрі з однієї дисципліни – від одного до чотирьох, і залежить від видів навчальних робіт, передбачених робочою програмою, та кількості кредитів, які виділені на дисципліну в навчальному плані підготовки фахівця. Малокредитна дисципліна (1,5-2 кредити ECTS) може складатись з одного модуля, який включає як

лекційний, так і практичний матеріал. Модулі дисципліни повинні містити пізнавальну та навчально-професійну частини. Співвідношення теоретичної і практичної частин модуля має бути оптимальним. Визначення цього співвідношення потребує професіоналізму та високої педагогічної майстерності викладача. Орієнтовна структура та формування модулів навчальної дисципліни (курсу) представлена в таблиці 5.1 [13]. Цей підхід до структурування дисципліни та формування модулів прийнято у Хмельницькому національному університеті [84]. Однак, на сьогоднішній день не існує єдиної точки зору щодо технології розробки модулів дисциплін. Зокрема, в різних ЗВО України діють інші концепції та погляди на цей процес.

Таблиця 5.1

**Орієнтовна структура та формування модулів навчальної
дисципліни (курсу)**

Зміст та структура залікового модуля	Модуль I	Аудиторна робота	Складається з декількох змістових модулів: $3M1 + 3M2 + 3M3 + \dots 3M_n$	Лекції
				Практичні (семінарські, лабораторні)
				Контрольні заходи (модульний контроль, залік, іспит)
	Модуль II	Індивідуальна робота	$3M_{Ii}$	Робота в лабораторіях (кабінетах) у позаурочний час
			$3M_{2i}$	ІНДЗ
	Модуль III	Самостійна робота	$3M_{Ic}$	Робота в інформаційних мережах
			$3M_{2c}$	
	Модуль IV		Курсова, кваліфікаційна робота	
	Модуль V-VI		Практика	Педагогічна
				Виробнича
	Модуль VII	Наукова робота	$3M_{In}$	Публікації
			$3M_{2n}$	Участь у конференціях
			$3M_{2n}$	Участь в олімпіадах
			$3M_{4c}$	Участь в інших конкурсах, отримання грантів тощо

Примітка. До залікового кредиту можуть включатися окремі або всі модулі навчальної діяльності студента.

Засвоєння модуля базується на використанні запропонованої інформації шляхом самостійної роботи студента у поєднанні з кількома видами аудиторних занять (лекції, практичні, лабораторні, семінарські заняття). Набуті знання направлені на формування здібностей і умінь, що сформульовані в робочій програмі дисципліни. Сама програма включає цільовий план дій, банк інформації (сукупність модулів), методичне забезпечення поставлених дидактичних цілей. Комплексна дидактична мета вивчення дисципліни, яка формулюється в навчальній програмі, включає два рівні: засвоєння змісту навчання і орієнтація на його використання на практиці та під час подальшого навчання. З комплексної дидактичної мети виокремлюють інтегруючі дидактичні цілі, відповідно до яких розробляють модулі. В **змістові модулі** входять укрупнені блоки навчального матеріалу. І тому кожна інтегруюча мета поділяється на окремі дидактичні цілі, у відповідності до яких виділяють **навчальні елементи**. Технологія проектування модульних програм і модулів базується на основі [84]:

- діючих освітніх стандартів спеціальностей та напрямів;
- зв'язку фундаментальної підготовки з кінцевими цілями професійної підготовки фахівців за рахунок введення професійно-прикладних міні-модулів;
- використання різноманітних форм самостійної роботи студентів;
- варіювання конкретних розділів дисципліни в аспекті змісту навчального матеріалу, часу їх вивчення і глибини засвоєння.

Методика розробки робочої програми дисципліни за принципами модульного навчання наведена в [84].

Таким чином, основними передумовами впровадження модульної технології навчання є необхідність активізації навчальної діяльності студентів, зміна малоефективної суб'єкт-об'єктивної передачі знань на самостійне оволодіння ними суб'єктами учіння, спонукання студентів до систематичної навчальної праці, підвищення особистої відповідальності кожного з них за набуття фахових вмінь.

Системи оцінювання

Модульна технологія організації навчання, як правило, супроводжується рейтинговою системою оцінювання. **Рейтингова система оцінювання** – це визначення якості роботи студента та рівня здобутих протягом навчання вмінь і знань, що передбачає оцінювання в балах усіх результатів, досягнутих під час поточного, модульного та семестрового підсумкового контролю [72]. В освіті відомо різні види рейтингових систем оцінювання результатів навчання. В Україні накопичено певний практичний досвід використання рейтингової системи оцінювання навчальної діяльності студентів ЗВО. Так А. Алексюк пропонує розраховувати індивідуальний рейтинг студента за підсумками навчального року (семестру) за формулою:

$$P = \frac{\sum_{i=1}^n P_i * T_i}{\sum T_i}$$

де n – число дисциплін за річним навчальним планом;

P_i – рейтинг з кожної дисципліни, курсового проекту (роботи), практики тощо;

T_i – аудиторний обсяг дисципліни (в годинах).

Для курсового проекту T_i встановлюється обсягом 54 год., курсової роботи – 36 год., практики – з розрахунку 6 год. на студента за 1 день.

Якщо дисципліна вивчається протягом двох або більше семестрів і має не менше двох підсумкових контролів (залік, іспит або два іспити), то підсумковий рейтинг з дисципліни визначається також за аналогічною формулою.

Загальний рейтинг обчислюється деканатом з точністю до однієї сотої бала, як середнє арифметичне рейтингів за підсумками кожного навчального року (семестру).

Модульно-рейтингова система – це одна з форм організації навчального процесу. З упровадженням модульно-рейтингової системи змінюється і роль викладача вищого навчального закладу, яка полягає не стільки в передачі студентам наукової інформації, скільки в організації їхнього творчої діяльності і самостійної роботи, особливо на молодших курсах

навчання. Це означає, що **вища школа має реалізувати своє найголовніше завдання – не вчити студента, а навчити його вчитись, з урахуванням власної особистості та індивідуальності; викладач має показати студенту альтернативні варіанти, навчити його пошуку.** Отже, модульна технологія навчання та рейтинговий контроль передбачають визначення змісту дисципліни, форм організації навчального процесу, вибір методів та засобів навчання і контролю. Забезпечення систематичної самостійної роботи студентів – це одна із основних функцій модульно-рейтингової системи. Введення в навчальний процес модульно-рейтингової системи потребує психологічного її сприйняття як студентами, так і педагогічними працівниками.

Модульно-рейтингова система в порівнянні з традиційною має такі **переваги:**

- враховуються індивідуально-психологічні особливості студентів – студенти з більшими здібностями отримують глибші знання, а слабші – підтягуються до рівня вище середнього;
- поліпшується самоорганізація студентів, систематизується їх розумова праця, краще використовуються тактичні та стратегічні компоненти і мотиви, технологічні основи та матеріальні стимули навчання;
- створюються достатні можливості для реалізації принципу розвивального навчання;
- актуалізуються опорні знання та стає можливим системне порційне повторення основних знань, навичок та вмінь [105].

Модульно-рейтингова система контрольних заходів – це дидактично та методично обґрунтована у часі та за змістом послідовності контрольних знань для студентів, результати виконання яких оцінюються кількісними показниками (балами або індексами), що зараховуються у накопичувальному режимі до результатів підсумкового контролю з навчальної дисципліни.

Відповідність модульно-рейтингової системи контрольних заходів від традиційних заліково-екзаменаційних сесій полягає в систематичності її функціонування протягом навчання, що дозволяє своєчасно приймати рішення

з усунення усіх недоліків процесу навчання кожного студента. Кількісні показники результатів контролю своєчасно сигналізують студенту про якість його навчальної роботи. У разі негативних показників, студент може їх виправити в поточному семестрі за рахунок інтенсифікації самостійної роботи, інших видів робіт, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни.

Для впровадження модульно-рейтингової системи контрольних заходів необхідно:

- визначити мінімальну, дидактично обґрунтовану кількість контрольних заходів, їх зміст, форму і варіативність контрольної документації для завдань, які виконуються студентами в письмовій або електронній формах;
- розробити критерії для прозорої системи оцінювання кінцевих результатів;
- розробити контрольну документацію, яка повинна мати визначені критерії оцінювання результатів контролю з кожного завдання;
- забезпечити зрозумілу студентам об'єктивність оцінювання;
- забезпечити системність контролю, який логічно завершує кожний модуль і сприяє трансформуванию отриманих знань у професійні вміння аналізу, систематизації та прогнозуванню певних рішень;
- передбачити максимальне використання комп'ютерних технологій.

Отже, у разі модульного представлення навчальної дисципліни потрібно встановити кількість і наповнюваність модулів, співвідношення теоретичної і практичної частин у кожному модулі, їх черговість, зміст і форми модульного контролю, а також розробити загально-організаційну структуру вивчення дисципліни за модульно-рейтинговою технологією. Навчальний матеріал дисципліни в межах одного навчального семестру поділяється на модулі і оцінюється сто балами. Максимальна кількість балів для оцінювання конкретного модуля (в межах стобальної шкали для сумарної модульної оцінки) і кількість модулів визначається в робочій програмі і залежить від трудомісткості дисципліни, її структури та характерних змістових особливостей.

Впровадження кредитно-модульної системи організацій навчального процесу, яке базується на використанні модульних технологій і робить акценти на самостійну роботу студентів, вимагає відповідального інформаційно-методичного забезпечення усіх видів навчальної роботи студента, обов'язковими складовими якого є [105]:

Лекції:

- підручники, навчальні посібники, конспекти лекцій;
- методичне забезпечення самостійної роботи студентів з опрацюванням лекційного модуля;
- засоби діагностики засвоєння теоретичного лекційного матеріалу.

Семінарські заняття:

- методичні рекомендації з написання рефератів зі списком рекомендованої літератури за їх темами;
- інформаційно-методичне забезпечення самостійної роботи;
- засоби діагностики.

Практичні заняття:

- методичні рекомендації до виконання практичних, розрахункових, розрахунково-графічних, творчих завдань;
- інформаційно-методичне забезпечення самостійної роботи студентів (збірники завдань, довідники, джерела інформації тощо);
- засоби діагностики.

Курсові роботи:

- методичні рекомендації до виконання і оформлення курсових робіт.

Практична підготовка:

- наскрізна програма практичної підготовки студентів;
- програми всіх видів практики, які проводяться кафедрою;
- методичні рекомендації з підготовки звітів про практику.

Державна атестація:

- програма державного іспиту;
- методичні вказівки до виконання дипломних робіт;

- методичні рекомендації з оформлення дипломних робіт.

Відомі проблеми, пов'язані з якістю навчальних посібників, що містять застарілу інформацію, не відповідають сучасним досягненням у конкретній галузі знань. Не може повністю їх усунути і все більша орієнтація студентів на інформаційні інтернет-ресурси, на різні інтерактивні форми навчання. Це, на нашу думку, є і залишається проблемою глибини освоєння студентом теоретичних знань. Вони об'єктивно не можуть повністю відповідати вимогам сучасного рівня розвитку науки і техніки, організації, економіки управління виробництвом. Підручники, навчальні посібники готуються на базі інформації за попередні декілька років, їх науковий зміст на момент виходу застаріває.

Те, що ми, викладачі, хочемо повідомити студентам у відповідності із затвердженою 3-5 років тому програмою вивчення дисципліни, вже застаріло. Чинними й актуальними залишаються тільки основні, базові поняття, терміни, визначення. А методи, технології, інструменти професійної діяльності вже інші. Тим більше, зовсім іншими вони будуть для студентів молодших курсів на час завершення їх навчання у бакалавраті, магістратурі.

Практика показує, що якість освіти в інтелектуальних освітніх системах залежить від багатьох факторів, і, в першу чергу, від наявності сучасних навчальних матеріалів, що дозволяють вивчити їх у глобальній мережі Інтернет, локальній комп'ютерній мережі та традиційним методом (за допомогою друкованих підручників). Досвід роботи багатьох ЗВО підтверджує, що потрібні якісні комплексні навчальні посібники. Розпочинати цю важливу роботу треба з розробки розгорнутих робочих навчальних програм, де має бути «виписана» вся технологія індивідуальної та самостійної роботи студентів, як і інші складові роботи викладача та студента з окремо взятої дисципліни. Студенти наших ЗВО уже на початку семестру мають знати, що треба опанувати, що від них вимагається, якими будуть критерії оцінювання знань. Для цього на відповідних сайтах треба з кожної дисципліни навчального плану розмістити методичні матеріали і перелік питань, що охоплюють зміст робочої програми дисципліни, приклади типових завдань, що виносяться на іспит,

порядок поточного і підсумкового оцінювання знань студентів-заочників, список рекомендованої літератури. Наприклад, у Чернівецькому фінансово-юридичному інституті створена низка навчальних матеріалів для інтелектуальних освітніх програм [65]:

- сучасні навчальні посібники та опорні конспекти лекцій у текстовому та електронному варіантах;
- рекомендації з вивчення дисциплін;
- комп'ютерні варіанти пакетів візуального супроводження курсу;
- завдання для практичних занять у текстовому та електронному варіантах;
- методичні вказівки та тематика контрольних робіт для студентів-заочників у текстовому та електронному варіантах;
- навчальні та контролюючі тексти у текстовому та електронному варіантах;
- методичні вказівки та тематика з науково-дослідницької роботи студентів у текстовому та електронному варіантах;
- глосарії;
- електронні бібліотеки курсів.

Традиційний список літератури як непорушний атрибут будь-якого навчального курсу, доповнюється електронною бібліотекою курсів (ЕБК), що побудована по гіпермедійній схемі. ЕБК реалізується на *CD* і у внутрішній інститутській комп'ютерній мережі з подальшим розміщенням в Інтернет. З головної сторінки студент потрапляє на зміст фонду навчальної інформації, що містить у собі фрагменти текстів цитованої літератури, статті і результати НДР, аудіозаписи лекцій, підручників, статей, спеціальної літератури, звіти з НДР, дисертації, аудіо – і слайд лекції, інтернет-ресурси.

ЕБК істотно заощаджує фінансові засоби студента (відомо, що середня вартість підручника в даний час складає більше 100 грн.), а також час, необхідний на пошук і одержання літератури в класичній бібліотеці, на складання бібліографічних списків літератури при підготовці рефератів і інших наукових праць. На ЕБК можна потрапити безпосередньо з електронного

каталогу бібліотеки інституту. Вищевказані навчальні посібники розроблені відповідно до вимог навчально-методичних комплексів дисциплін (НМКД) і впроваджуються у навчальний процес у експериментальному порядку.

Напрямки вдосконалення навчального процесу є важливою складовою спланованих дій щодо забезпечення якості вищої освіти в Україні та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство, яке передбачає такі чинники:

- формування концепції інноваційної моделі навчання у вищій школі з метою проектування навчального середовища для особистісно-орієнтованого підходу для студента та сприяння організації його самостійної та індивідуальної навчальної діяльності (форми, технології навчання, спрямовані на результати навчання студента);

- створення механізму запровадження до системи вищої освіти розвивальних технологій професійної освіти та технологій саморегулювального навчання в традиційному навчанні:

1. Когнітивно-орієнтовані технології: діалогічні методи навчання, семінари-дискусії, проблемне навчання, когнітивне консультування, когнітивні карти, інструментально-логічний та рефлексивний тренінги;

2. Діяльнісно-орієнтовані технології: методи проектів і спрямовувальних текстів, контекстне навчання, організаційно-діяльнісні ігри, комплексні дидактичні завдання, технологічні карти, імітаційно-ігрове моделювання технологічних процесів;

3. Особистісно-орієнтовані технології: інтерактивні та імітаційні ігри, тренінги розвитку, розвивальна психодіагностика.

- розробка механізму запровадження дистанційного навчання в системі вищої освіти та впродовж життя (кейс-технологій, ТВ-технологій, ЧАТ-(Chat)-технологій, т'ютор-технологій тощо);

- підготовка науково-методичних рекомендацій щодо використання інформаційних технологій у науковому процесу ЗВО та ін. [13].

Відомо, що модернізація системи вищої освіти потребує запровадження новітніх форм викладання дисциплін, використання сучасних інтерактивних технологій навчання, урізноманітнення форм викладання дисциплін, форм та методів навчального процесу, якісної зміни методики навчання.

Сучасна педагогічна наука та нагромаджений педагогічний досвід свідчать про різноманітність активних методів навчання, які для більш глибокого дослідження та практичного опанування треба класифікувати незалежно від рівня активності студентів, їх функцій та форм проведення.

Характерні дидактичні особливості методів активного навчання:

- професійний інтерес;
- нестандартний характер навчально-пізнавальної діяльності;
- змагальність;
- ігровий характер занять;
- емоційність, проблемність.

Різноманітність методів активного навчання ставить перед викладачами слушне запитання щодо обґрунтування вибору найбільш ефективних способів навчання, які, відповідно до сучасних вимог економіки і стандартів освіти, здатні до стабільності та ефективності, вирішення пріоритетних і актуальних питань практичної діяльності.

Вивчення сучасної фахової літератури свідчить, що проблема добору ефективних методів навчання є доволі складною і залежить від комплексу чинників, які, виходячи зі змісту та ступеня впливу, можна поділити на загальні, специфічні і конкретні. І тому, на наш погляд, для максимальної ефективності запровадження активних методів навчання при підготовці фахівців з економіки треба послуговуватися встановленими галузевими державними стандартами компетенцій майбутніх фахівців та дидактичним призначенням активних методів навчання.

Вирішення проблеми підготовки спеціалістів та професіоналів сучасного рівня пов'язане з організацією системи навчання з урахуванням умов

колективної роботи студентів, зі створенням більш гнучких, стимулюючих форм їх інноваційної діяльності. Але важлива все ж таки розробка нових методів, форм і засобів надпредметного і надпрофесійного мислення організації освітнього процесу, які зможуть сформувати сучасних економістів.

Організація такого навчання потребує введення в навчальний процес проектів практичної спрямованості, містять найоптимальнішу кількість дисциплін, що вивчаються в системі підготовки фахівців з економіки. Такі проекти є розвитком імітаційних методів навчання, своєрідними діловими іграми.

На сучасному етапі у світі використовується понад 200 ділових ігор. Експериментальне ігрове моделювання набуло інтенсивного розвитку з середини 1950-х років. Перші ділові ігри було розроблено в Америці (1955 р. «Rap Corporation», 1958 р. Американська асоціація управління). Поширюється впровадження ділових ігор також і в Англії, Канаді, Японії, Франції, Польщі Німеччині.

Упровадження інновацій в педагогічний процес навчального закладу повинне забезпечити підвищення якості навчання й виховання майбутніх спеціалістів або знизити витрати на досягнення значних результатів освіти. Адже мета будь-якого нововведення – підвищення ефективності педагогічного процесу. Ступінь його залежить від того, яких витрат потребує конкретне нововведення та якої ефективності. Якщо через деякий час після впровадження нововведення актуальною буде проблема щодо освоєння нового нейтралізуючого дію попереднього, то корисний ефект такого нововведення не може бути значним, отже витрати на його впровадження будуть невиправданими. Тож ефективність нововведення залежить від досягнутої тривалості використання інноваційної технології, витрат на її впровадження.

Сучасні науковці переконані у тому, що особливості підготовки економістів дозволяють виділити щонайменше три основні рівні економічної

освіти, що відрізняються цілями її реалізації – підготовки фахівців різних рівнів компетентності:

I рівень –орієнтуючий;

II рівень – професійний;

III рівень – професійної спеціалізації [98].

Запропоновані дослідниками рівні реалізації економічної освіти підпорядковані Концепції безперервної освіти та загальній моделі із підготовки в Україні, що базується на таких засадах:

- навчання здійснюється за напрямками наукової спеціалізації (тобто реалізується галузевий принцип підготовки фахівців);

- процес навчання в бакалавраті сприяє формуванню в студентів загальних знань про обраний науковий напрям (галузь наукового знання) та передбачає, що поряд із загальною соціально-гуманітарною та загальноекономічною підготовкою, здійснюється вивчення теоретичних концепцій та формування основних навичок практичної діяльності в межах обраного наукового напрямку;

- навчання в магістратурі орієнтоване на науково-дослідницьку та науково-педагогічну діяльність, спрямоване на спеціалізацію та індивідуалізацію [8].

Для підготовки майбутніх фахівців за певними вимогами їхніх концепцій у навчальному процесі потрібно використовувати здебільшого не традиційні, а сучасні методи активізації навчально-пізнавальних дій за основними освітніми технологіями, заснованими на когнітивній, соціально-рольовій та поведінковій технології.

При виборі доцільних активних методів треба рекомендувати диференційоване їх застосування залежно від рівня підготовки випускників:

- на I рівні (1-2 курс) – формування початкового недиференційованого інтересу до певного виду економічної діяльності, що є домінуючим у професійній мотивації. Доцільно використовувати у навчальному процесі методи активізації традиційних навчальних занять: лекції-дискусії, аналіз конкретних ситуацій, інсценування та професійні симуляції (рольові ігри). Ці методи спрямовані на розвиток теоретичного мислення, засвоєння студентами

знань основних економічних теорій, формування базових умінь аналізу, узагальнення, класифікація та характеристики явищ і закономірностей економічного життя суспільства. Їх головна дидактична цінність полягає в можливості вивчення різноманітних аспектів проблеми, урахуванні різних поглядів і пошук нестандартних шляхів її вирішення;

- на II рівні (3 курс) – позитивні професійні цінності орієнтації, що формують у свідомості студента ідеальну модель майбутньої фахової діяльності. Треба застосувати систему активних методів навчання, провідних серед яких є ділові ігри зі спеціальності, спрямовані на засвоєння рольових позицій суб'єкта в структурі соціально-економічних відносин формування ділових якостей особистості;

- на III рівні (4-5 курси) – активне формування професійних умінь, необхідних для практичної діяльності, для набуття майбутніми фахівцями самостійності, ініціативності, творчого підходу лідерських якостей, уміння вирішувати нестандартними методами складні завдання в обмежений термін. При цьому доцільним є запровадження до навчального процесу методів імітаційного моделювання, «круглого столу», послідовних ситуацій, комплексних ділових ігор, презентації проектів, інтегруючих зміст декількох фахових дисциплін професійної орієнтації, спрямованих на формування вміння студентів активно реагувати, ухвалювати рішення в проблемних ситуаціях [98].

5.3. Контроль за навчанням та діагностика якості знань

«Кращі уроки дають екзамени»

Славомир Врублевський

Розвиток системи вищої професійної освіти в Україні відбувається під впливом як безпосередньо вітчизняних, так і глобальних світових чинників, до

яких відносяться інформатизація вищої освіти, створення інфраструктури телекомунікації і інформатизації взаємодії.

Зміна системи освіти – це ключ до майбутніх перемін у економіці. Деякі вчені висловлюють побоювання, що наші вищі навчальні заклади в основній масі готують фахівців для тієї економіки, яка була вчора, функціонує сьогодні, але буде змінена завтра. У зв'язку з цим розпочато кардинальні зміни у системі вищої освіти.

В 90-ті роки XX століття у вітчизняній та зарубіжній педагогіці затвердилось розуміння нових можливостей інформатизації освіти. Дослідники (А.В. Хуторський, Я.А. Ваграменко та ін.) стверджують, що інформаційні технології можуть стати основою проектування і модулювання нового розвиваючого середовища та навчального простору, яке називається в дослідженнях *«інформаційно-педагогічне середовище»*.

Сьогодні перед ЗВО постає завдання трансформації навчальних закладів в дуже відповідальне освітнє середовище. Проблема створення освітнього середовища в умовах конкретного навчального закладу присвячені роботи вітчизняних дослідників Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО, В.В. ГРУБІНА, І.І. БАБІНА [123].

Вже розроблені теоретичні передумови комп'ютерної технології навчання, які забезпечують реалізацію основних принципів дидактики, що пов'язані з учінням, самостійною пізнавальною діяльністю і управлінням навчальним процесом з використанням комп'ютерних засобів. Сьогодні заклади вищої освіти активно розробляють і використовують *автоматизовані навчальні системи*.

Найближчим часом адаптивні автоматизовані навчальні і контролюючі комплекси, робота яких базується на принципах диференційованого та індивідуального підходах в навчанні, стануть інструментом підвищення якості підготовки і ефективним засобом формування професійних якостей фахівців. Якісно новий рівень використання комп'ютерної техніки відкривається з розробкою *інтелектуальних навчальних систем* (ІНС). Цей підхід базується

на дослідженнях в галузі штучного інтелекту, роботи носять, поки що, поодинокий характер.

Розширюється використання лабораторій віртуальних засобів навчання.

В умовах інформатизації усіх сторін суспільного життя для організації навчального процесу можливо використати, наприклад, відкрите програмне забезпечення для сервера і клієнта для обліку повідомлень і співпраці - корпоративна електронна пошта Zimbra. Автоматизація спільної діяльності студентських груп можлива також на програмному забезпеченні Microsoft Exchange, подібному до Zimbra. По своїх можливостях до них прирівнюються Google Docs і Google Apps.

На відміну від інших, адаптивні автоматизовані модульно-рейтингові системи навчання і контролю реалізують педагогічне спілкування, яке будується з урахуванням психолого-педагогічних особливостей і орієнтоване на досягнення навчальних цілей [38]. Однією з основних особливостей таких систем є наявність динамічної моделі студента, яка уточнюється під час накопичення даних про нього, а також моделювання діяльності викладача, що створює якісно новий спосіб керівництва навчальною діяльністю. Теоретики педагогічної діагностики активно працюють над розробкою діагностико-кореляційних програм, так званих *синтетичних методик*.

Основною вимогою до вищої освіти за сучасних умов є орієнтація її на розвиток особистості, здатної творчо вирішувати загально-виробничі та соціально-економічні проблеми в їх взаємозв'язку. Розв'язання завдань щодо підготовки фахівців, які відповідають вимогам сьогодення, безпосередньо залежить від змісту та організації навчально-виховного процесу, оскільки саме в його перебігу проходить професійне становлення особистості. Засобом визначення кількісних і якісних параметрів технології навчання виступає контроль як один із невід'ємних компонентів процесу діагностування навчальних досягнень студентів. В умовах перенесення акцентів на самостійне оволодіння знаннями великого значення набуває система контролю у

формуванні мотивації до навчання студентів [14], розвитку їх пізнавальної самостійності, самоконтролю особистості.

Одним із напрямів контролюючої діяльності педагогів є діагностика і вимірювання знань, їх структури і рівнів у студентів, висновки з яких дозволяють планувати, корегувати, роботу викладача ЗВО та робить навчання студентів більш успішним. Не можна не погодитися з думкою академіка В. Беспалько, «що виміряне, то зрозуміле». Але в основі будь якого вимірювання та діагностування лежать критерії та показники об'єкта (суб'єкта), який досліджується. Процеси та якості, що вимірює педагогічна діагностика, є латентними, і тому особливо важливим стає проблема відбору та визначення критеріїв виявлення досліджуваних категорій [106].

Дидактичній проблемі діагностування, теоретичним та практичним питаннями щодо методів і засобів діагностування присвячено багато праць західних та вітчизняних науковців. В. Аванесов, П. Атаманчук, В. Беспалько, У. Браун, Т. Вакуленко, Х. Гулінсен, Р. Ебель, В. Ігнатулін, К. Інгенкамп, Т. Снігірьова, Н. Тучинська, Н. Фоменко, Г. Цехмістрова, А. Ярулов та інші розкривають сутність та загальні функції педагогічної діагностики, розглядають структуру якості знань та підходи, засоби, інструменти діагностики знань, навченості, розвитку пізнавальних та навчальних здібностей.

Як підкреслює у своєму дослідженні О. Растопчина [106], при організації діагностування у ЗВО найчастіше виявляють тільки рівень якості знань студентів, при цьому критеріями виступають деякі комбінації з перелічених: глибини, повноти, системності, усвідомленості, оперативності, гнучкості, дієвості, конкретності та узагальненості знань, показником при цьому, в більшості випадків, стає кількість правильно виконаних завдань. У силу складних зв'язків між умовами, процесом і результатами навчальної діяльності.

Система контролю за навчання передбачає проведення контрольних заходів:

- **поточний** контроль проводиться згідно з планом-графіком навчального процесу та відповідно до передбачених засобів поточного контролю;

- **модульний** контроль проводиться з навчального матеріалу, віднесеного до відповідних модулів згідно з робочою навчальною програмою. Модульний контроль проводиться у **письмовій** або, як виняток, у **письмово-усній формі**. Письмова компонента модульного контролю обов'язкова та проводиться у формі виконання контрольних завдань (тестів) для перевірки знання фактичного матеріалу відповідних модулів. Письмово-усна форма модульного контролю вводиться на підставі рішення методичної ради факультету за поданням відповідної кафедри;

- модульний контроль проводиться для студентів потоку (групи) за розкладом під час відповідного контрольного тижня, при цьому тривалість письмової компоненти не повинна перевищувати дві академічні години.

- студент вважається таким, що складав модульний контроль, якщо він з'явився на контрольний захід та отримав контрольне завдання.

- перевірку виконаних контрольних завдань модульного контролю здійснює лектор і викладачі, які проводять практичні, семінарські або лабораторні заняття з даної дисципліни;

- при визначенні підсумкової оцінки з дисципліни (модуля) враховуються результати поточного контролю студента з практичних, лабораторних, семінарських занять, самостійної (індивідуальної) роботи, які проводились протягом семестру, а також результати захисту індивідуальних завдань та звітів з лабораторних робіт тощо, передбачених робочою навчальною програмою дисципліни;

- студентів, який не з'явився на складання модульного контролю до відомості контрольних заходів заноситься відмітка «0»;

- перескладання пропущеного модульного контролю здійснюється не пізніше терміну наступного контролю;

- підставою для дозволу на перескладання та визначення нового терміну є заява студента, яка подана протягом тижня з дня закінчення причини, за якою був пропущений контроль;

- перескладання модулів (крім захисту курсових робіт) з метою підвищення оцінки допускається як виняток на підставі рішення кафедри за погодженням з деканом факультету після виконання останнього контрольного заходу;
- студент, який отримав незадовільну підсумкову оцінку з трьох та більше дисциплін семестру, відраховується з університету за невиконання індивідуального навчального плану та графіка навчального процесу;
- контроль основної частини матеріалу дисципліни, як правило, повинен завершуватися не пізніше передостаннього навчального тижня семестру, щоб у студентів залишився час, у разі необхідності, для перескладання модульного контролю;
- кожний не зарахований змістовий модуль дисципліни може перескладатись протягом семестру не більше двох разів в установлені кафедрою терміни, але не пізніше останнього за розкладом заняття;
- студент, який отримав незадовільні підсумкові оцінки з однієї або двох дисциплін семестру, допускається до складання підсумкового контролю з усього семестрового обсягу відповідної дисципліни, або (за рішенням лектора) за програмою незадовільно складених змістових модулів. Студент, який отримав незадовільні оцінки, має право на ліквідацію академічної заборгованості у комісії до початку наступної сесії;
- рейтинговий бал студента з курсових робіт визначається остаточно під час захисту у термін, що передбачається семестровим графіком, виходячи з максимальної суми балів. Захист курсової роботи повинен плануватися, як правило, за 2-3 тижні до закінчення занять, остаточний термін захисту – на останньому тижні занять;
- контроль успішності студентів проводиться шляхом виставлення в журнал академічної групи балів (за стобальною шкалою), отриманих студентом за кожну зараховану складову модуля (згідно з робочою програмою дисципліни). На останньому занятті в семестрі виставляється остаточна сума отриманих балів з усіх видів занять і за кожний модуль (дисципліну) в цілому;

- для отримання позитивної оцінки з дисципліни або заліку в цілому студент повинен набрати суму балів, не менше встановленого мінімуму для кожної дисципліни (60 балів). Якщо ця кількість балів з окремих змістових модулів отримана протягом семестру, то студент, за його бажанням, може бути звільнений від частини іспиту або заліку, яка перевіряє ступінь засвоєння матеріалу даних змістових модулів. Студент, який склав всі змістові модулі і набрав 60 і більше балів на початку сесії, має право отримати підсумкову оцінку з дисципліни без складання іспиту або заліку.

Існує ряд методів для визначення рівня знань: попередній контроль, поточний контроль, усна перевірка знань, письмова перевірка, практична перевірка, тестова перевірка. Останнім часом все більшої популярності набуває тестова перевірка знань, яка дає змогу об'єктивно оцінити рівень обізнаності особи в конкретній галузі [80]. Тестова перевірка включає в себе набір тестових завдань різної складності, що робить результат тестування більш об'єктивним.

В статті О.В. Бармак, О.В. Мазурець, А.О. Матвійчук [6] досліджено проблему підвищення ефективності тестування рівня отриманих знань із використанням комп'ютерних засобів. Представлено інформаційну технологію тестування рівня знань, що формує репрезентативні набори тестових завдань та адаптивно обирає тестові завдання в процесі тестування. Показано тестові програмні продукти, що реалізують запропоновану інформаційну технологію гнучкого тестування й дозволяють підтвердити її високу наукову та практичну цінність.

З розвитком комп'ютерних технологій і їх впровадження в процес в Україні з'явився великий вибір систем для тестування. Умовно всі системи можна поділити на онлайн-системи та системи-додатки, що встановлюються на комп'ютер користувача. Перевагою онлайн-систем, наголошують автори, є можливість працювати з ним з різних машин і централізовано проводити оновлення програмних алгоритмів. Однак для роботи необхідний постійний, стабільний доступ в Інтернет. Системи тестування, є окремими програмами, що становить менше вимог для її роботи. Проте такі системи складніші в

обслуговуванні, так як оновлення програмного продукту повинне бути здійснене для кожного комп'ютера, на який така програма встановлена.

Автори [57] розглядають моделі та методи адаптивного контролю знань, в роботі [32] розглядається модель побудови інтелектуальної системи автоматизованого контролю знань студентів ЗВО. Велика кількість публікацій та практична потреба в підвищенні гнучкості моделей та алгоритмів контролю рівня отриманих знань підтверджує актуальність даної проблеми.

Організація електронного навчання в системі Moodle.

Із затвердженням Положення про дистанційне навчання [95] використання дистанційних технологій в традиційних формах навчання знаходиться у власній компетенції навчального закладу.

Однією з таких новітніх технологій є Moodle (Modular Object-Oriented) – модульне об'єктивно-орієнтоване динамічне навчальне середовище, яке називають також системою управління навчанням (LMS), системою управління курсами (CMS), віртуальним навчальним середовищем (VLE), або просто платформою для навчання, яка надає викладачам, учням та адміністраторам дуже розвинутий набір інструментів для комп'ютеризованого навчання, в тому числі дистанційного. Moodle можна використовувати в навчанні студентів, при підвищенні кваліфікації, бізнес-навчанні, як в комп'ютерних класах навчального закладу, так і для самостійної роботи вдома. Це безкоштовна відкрита система управління навчанням.

Moodle – це найбільш досконала і поширена в Україні і в світі система такого призначення. В даний момент Moodle вже має 127 мільйонів користувачів в усьому світі [153].

Особливості системи Moodle надають змогу вже зараз впроваджувати її в існуючий навчальний процес, навіть якщо очні заняття відбуваються в повному обсязі, що значно підвищує його ефективність, відкриває багато нових можливостей, позитивно сприймається студентами, економить аудиторний фонд та підготовляє викладанів до роботи за дистанційною формою навчання.

Moodle – це навчальна платформа, призначена для об'єднання

адміністраторів і учнів в одну надійну, безпечну та інтегровану систему для створення персоналізованого навчального середовища. Позитивний досвід її використання накопичено у Київському національному університеті імені Т.Г. Шевченка, Чернігівському національному університеті імені Петра Могили, Миколаївському національному аграрному університеті, Національному університеті «Острозька академія» та інших університетах України (див. сайти університетів).

Технологію електронного дистанційного навчання використовує і запроваджений в Україні Проект масових відкритих онлайн-курсів «Prometheus». Він надає безкоштовну можливість університетам, організаціям та провідним компаніям публікувати та розповсюджувати курси на цій платформі. Відкривається безкоштовний онлайн-доступ до найкращих навчальних курсів університетського рівня всім охочим в Україні [155].

Користувачі, які складуть всі проміжні та фінальні завдання, зможуть отримати сертифікат про завершення курсу з підписом викладача.

Усі тестові завдання в середовищі Moodle мають спільні властивості. До них відносяться: назва запитання, його текст та перелік варіантів відповідей. Moodle підтримує велику кількість різних типів тестових завдань, окрім цього нові види запитань можуть бути розроблені та додані у систему в якості властивостей його відповідей. Однак, всі запитання повинні мати обов'язковий перелік балів: текст відповіді, формат та відсоток який характеризує наскільки даний варіант відповіді є вірним. Усі види тестових завдань мають ряд обов'язкових властивостей, які можуть бути розширені даним типом запитань. До обов'язкових властивостей відносять: бал завдання, штраф за кожну наступну спробу та перелік тегів.

Розроблений плагін використовує маркування тестових завдань для визначення складності запитання та вибору наступного запитання необхідної складності. Плагін задає запитання послідовного кроку для того, щоб аналізувати відповідь на попереднє запитання та в залежності від його

результату обирати наступне. Відтак, користувач не знає, на яку кількість запитань йому ще доведеться дати відповідь.

Moodle є прикладом онлайн-системи, що використовується для навчання та оцінювання. Moodle – безкоштовна відкрита система управління навчанням [152]. Вона реалізовує взаємодію між викладачами та студентами через мережу Інтернет. Система Moodle потребує постійного і стабільного підключення до Інтернету, цей фактор не дає змоги використовувати дану систему в місцях, де є проблеми з підключенням до Інтернету. Вона працює як серверна система і для забезпечення можливості одночасної роботи великої кількості користувачів потрібно мати потужний сервер, на якому вона буде запущена. Попри це в класі онлайн-систем Moodle є достатньо ефективним та функціональним зразком програмного забезпечення. Недоліком її тестової складової є негнучкий метод випадкової генерації тестів, що при підборі запитання не враховує його складності та результати відповіді на попередні запитання. Така генерація тесту призводить до того, що різні учні отримують різний за сукупною складністю набір запитань, що ставить їх в нерівні умови і зменшує точність процесу тестування [6, с. 104].

Тож автори статті [6] поставили собі мету розробити інформаційну технологію гнучкого тестування рівня отриманих знань та дослідження можливостей її застосування у середовищі Moodle. При цьому вони виходили з того, що середовище Moodle надає інструменти для розробки курсів, можливість створення тестів різних типів, швидке та зручне їхнє редагування, автоматичне форсування тестів, перегляд результатів тестування та обрахунок статичних завдань, час проходження тесту, кількість спроб, які може здійснити учень, час початку та кінця проведення тестування. Середовище Moodle надає можливість для створення окремих програмних блоків – плагінів, які інтегруються в систему та додають нові можливості. Розробка такого плагіну дозволяє надати гнучкості алгоритму вибору запитань для тестування, проте для онтоприв'язки тестових завдань до контенту навчальних матеріалів необхідний окремий додаток. Окрім гнучкості самого процесу тестування,

важливим аспектом коректної перевірки знань є репрезентативність самих завдань у тесті, база яких має бути структурно відповідною основним поняттям, що висвітлені у навчальних матеріалах [6, с.104].

Для проходження тесту необхідно обрати створений елемент у відповідному курсі. Створений модуль організовує перевірку знань за алгоритмом гнучкого тестування, й система задаватиме запитання, опираючись на результати відповідей. Результат тесту відображається відразу після його завершення. Також він доступний для перегляду викладачу та адміністратору системи [116, с. 113].

На об'єктивність результатів суттєво впливає правильність сформованих тестових запитань. Адже для створення конкретного тестового набору, тестові завдання формуються так, щоб вони рівномірно покривали навчальний матеріал.

На коректність сформованого тестового набору впливає як суб'єктивний фактор розробника й якість навчального матеріалу (який природно виступає сировиною для формування контенту тестових завдань), так і ефективність автоматизованої побудови повної онтології предметної області. При коректно сформованому наборі тестових запитань, запропонований підхід дозволяє більш точно визначити глибину та виявити прогалини в розумінні вивченого матеріалу.

Встановлюється неоднозначність співвідношення загальних критеріїв і конкретних показників рівнів знань студентів. Знання, рівень їх якості та розвитку є особистісною характеристикою студентів, а діагностування особливостей суб'єктів навчання можливо лише через їх діяльність. І результати діяльності повинні співвідноситися з еталоном та освітніми стандартами. Діагностування особистісних особливостей студентів проходить лише з ініціативи деяких викладачів, які будуть мати можливість врахувати його результати під час планування як аудиторної, так і самостійної роботи студентів [106].

При атестації випускників закладів вищої освіти, яка проводиться з метою визначення відповідності показників якості вищої освіти встановленим стандартами вищої освіти, використовуються засоби діагностики.

Засоби діагностики якості вищої освіти визначають стандартизовані методи, призначені для кількісного та якісного оцінювання досягнутого особою рівня сформованості знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних та громадянських якостей і використовуються для встановлення відповідності рівня якостей і використовуються для встановлення відповідності рівня якості вищої освіти вимогам стандартів вищої освіти.

Стандартизованим засобом вимірювання показників якості вищої освіти є тести об'єктивного контролю рівня освітньо-професійної підготовки фахівців та діагностичні методики, орієнтовані на виявлення якостей особи (психометричні тести). Тести об'єктивного контролю рівня освітньо-професійної підготовки фахівців – це стандартизована методика визначення відповідності досягнутого у результаті реалізації освітньо-професійної підготовки рівня знань, умінь і навичок випускника вищого навчального закладу вимогам, що визначаються в освітньо-кваліфікаційній характеристиці.

Рекомендується на кожний навчальний елемент складати декілька тестових завдань різної форми з урахуванням того, що частина з них буде відкрита у процесі їх апробації на різних контингентах суб'єктів навчання при розробці критеріально-орієнтованих тестів, тобто при визначенні відповідності певних критеріїв теста (складності, валідності, диференціюючої здатності тощо) до вимог, що встановлюються стандартами якості теста.

Проте тестовий екзамен є тільки одним з методів оцінки фахової компетентності студентів, яка здобувається в процесі навчання. Отримані при вимірюванні різними методами оцінки, бали, відсотки складають врешті комплексну оцінку фахової компетентності тих, хто навчається. У процесі визначення такої оцінки недоліки одного методу вимірювання нівелюються

позитивними якостями іншого, а суб'єктивна оцінка наближатиметься до об'єктивних критеріїв.

У Херсонському національному технічному університеті (ХНТУ) нормативним документом є «Засоби діагностики якості вищої освіти». В ньому встановлюються вимоги до стандартизованих методик, призначених для кількісного і якісного оцінювання ступеня досягнення тими, хто навчається, мети (змісту) вищої освіти. Цей стандарт є складовою стандарту вищої освіти ХНТУ, використовується при атестації, яка проводиться з метою визначення відповідності показників якості вищої освіти встановленим державними стандартами вищої освіти. Стандарт використовується при:

- визначенні рівня кваліфікації випускників ХНТУ;
- визначенні рівня освітньої підготовки випускників ХНТУ;
- державній акредитації ХНТУ;
- визначенні ефективності методик підготовки та навчання;
- сертифікації фахівців;
- професійній орієнтації здобувачів фаху та визначенні критеріїв професійного відбору.

Стандарт установлює:

- інформаційну базу, на основі якої формуються засоби об'єктивного контролю ступеня досягнення кінцевих цілей освіти і підвищення кваліфікації фахівця та складової стандартів вищої освіти вищого навчального закладу;
- технологію конструювання стандартизованих засобів об'єктивного контролю ступеня досягнення кінцевих цілей освіти і підвищення кваліфікації фахівця;
- технологію використання стандартизованих засобів об'єктивного контролю ступеня досягнення кінцевих цілей освіти і підвищення кваліфікації фахівця.

Він є обов'язковим для Херсонського національного технічного університету, придатний для цілей сертифікації фахівців та атестації

випускників університету. Стандарт розроблено з урахуванням вимог державних та галузевих стандартів України.

5.4. Викладач в умовах інформатизації освіти

*«Комп'ютерна цивілізація
перетворює знання на інформацію,
а пізнання – на інформування»*

Назип Хамітов

*«Людина освічена – та, яка знає,
де знайти те, чого вона не знає»*

Георг Зіммель

Чи не найприкметнішою ознакою сучасного навчального процесу є його комп'ютеризація, широке застосування телекомунікаційних технологій. Характерним проявом цих ознак є, наприклад, інтернет-освіта.

Інтернет-освіта (англ. Online tutoring) – освіта, що здійснюється з використанням ресурсів та технологій глобальної мережі Інтернет. У визначенні до поняття дистанційна освіта є видовою відмінністю, більш строго регламентує техніко-технологічну специфіку навчання – використання мережі Інтернет (дистанційно можна навчатися не тільки через Інтернет, але і за допомогою навчальних мереж, відеозв'язку тощо). Більшість діючих центрів навчання можна умовно розділити на три групи за ступенями «занурення» в Інтернеті.

До першої групи належать заклади, вся робота яких будується виключно на інтернет-технологіях. Вихід навчального курсу, його оплата, заняття зі студентами, передача контрольних завдань та їх перевірка, а також здача проміжних і фінальних іспитів здійснюється через мережу Інтернет. Подібних навчальних центрів, іноді іменованих «віртуальними університетами», не так багато з-за високих вимог до апаратно-програмного забезпечення і рівня

підготовки персоналу, а також необхідності значних початкових фінансових вкладень.

Другу, найчисленнішу групу, складають навчальні заклади, що поєднують різні традиційні форми очного і дистанційного навчання з нововведеннями в дусі часу. Наприклад, деякі ЗВО частину своїх програмних курсів переводять у віртуальну форму, а центри дистанційного навчання спираються на інтернет-технології, у той же час не відмовляються від практики проведення очних екзаменаційних сесій. Варіантів тут може бути багато, але в кожному випадку комп'ютеризована лише частина навчального процесу.

До третьої групи можна віднести навчальні центри, для яких Інтернет служить лише внутрішнім комунікаційним середовищем. На своїх сайтах вони розміщують інформацію про навчальні програми (плани), семінари, а також бібліотечні каталоги.

Пропоновані в системах віртуального навчання курси прийнято ділити на два види: кредитні та некредитні. «Кредитним» вважається курс, офіційно затверджений в акредитивному навчальному закладі. Він зараховується студентові в рамках навчальної програми з якої-небудь спеціальності і є однією із сходинок на шляху до отримання наукового ступеня (кожний курс у «кредитній ієрархії» має свою вагу). До «некредитних» відносять курси, призначені для отримання додаткової або постуніверситетської освіти (наприклад, з метою підвищення кваліфікації) і які не ведуть до отримання курсового ступеня.

Українська платформа онлайн-курсів Prometeus [155] у 2017 році з Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Національним університетом «Львівська політехніка» та Львівським національним університетом імені Івана Франка розпочали пілотний проект за змінним типом навчання. Основна його ідея в тому, що курси кращих світових університетів, а викладачі в цих вітчизняних університетах будуть приділяти більшу роль індивідуальній роботі, застосуванню та контролю знань.

Інтернет-технології навчання вносять свої особливості у функції викладачів дисциплін. Зміни у методах викладання дисциплін ведуть і до специфічних назв посад. В освітньому інтернет-просторі з'явилися персонажі: т'ютор, фасилітатор, модератор, едвайзер, коуч тощо. Характерною відмінністю у нових функціях викладачів є все більший перехід від лекторської роботи до індивідуального консультування (індивідуалізація навчання); програма і освітнє середовище «підганяється» під студента (що і є проявом студентоцентричного підходу до навчання).

Наприклад, т'ютор - важлива фігура в дистанційному навчанні, що відповідає, що проведення занять зі студентами. Досвід зарубіжних університетів показує, що в більшості випадків розробник курсу і т'ютор – одна і та ж особа. Багато досвідчених викладачів віддають перевагу тьюторству при проведенні занять зі студентами денної форми навчання, використовуючи технологію дистанційного навчання.

Т'юторський супровід, за Т.М. Ковальновою, – це педагогічна діяльність по індивідуалізації освіти, спрямована на виявлення і розвиток освітніх мотивів та інтересів учня, послуг освітніх ресурсів для створення індивідуальної освітньої програми, на роботу з освітніми замовленнями родини, формуванням учбової та освітньої рефлексії учня.

На т'ютора покладаються, зокрема, обов'язки:

- отримання загальної характеристики студентів, вивчення їх навчальних потреб, мети та інших подробиць;
- вивчення принципів та методів дистанційного навчання;
- координація навчання студентів, передача розкладу, процедурних вимог;
- обговорення за мінімізацією серйозних проблем, пов'язаних з роботами студентів на предмет плагіату;
- виконання податків серйозних та змістових труднощів у студентів, спроби їх усунення разом з розробниками курсу, допомога, при необхідності, у зміні засобів інформації та ін..

Тьютор не тільки наставляє студента на шлях істинний, а й навчає: дає уроки, консультує, готує до іспитів. На сьогоднішній день 75% навчання в Кембріджі – це тьюторські заняття в невеликих групах і тільки 25% - лекції.

Хоча тьюторські технології й складаються впродовж століть [Едвард і Енлайн Гордон], масового розповсюдження ще не набули. В Україні тьюторство формується під егідою International Academy of Tutoring.

Наше суспільство переживає цифрову революцію – повсюдний перехід від аналогових технологій до цифрових, що почався в 1980-х і триває в перші десятиліття XXI століття. Корінні зміни пов'язані з широким розповсюдженням інформаційно-комунікаційних технологій, які розпочалися у другій половині XX століття, і стали передумовами інформаційної революції, яка, в свою чергу, визначила процеси глобалізації і виникнення постіндустріальної економіки.

За трансформаційними масштабами цифрова революція іноді порівнюється з аграрною революцією в період неоліту та промисловою революцією в XVIII-XIX столітті; в контексті уявлень про Другу промислову революції другої половини XIX – початку XX століть. Іноді називається Третьою промисловою революцією.

Розвиток дистанційних форм навчання, розширення використання його інтерактивних режимів, віртуальних форм навчального процесу, інтернет-освіта, електронні навчальні посібники – все це має реальне втілення у вітчизняному освітньому просторі.

В усі без винятку сфери суспільного життя входять нові технології – цифрові. Вони є черговим етапом інформатизації суспільства.

У грудні 2017 року Мінекономіки України представило «Цифрову адженду України – 2020», яка містить бачення трансформації вітчизняної економіки від «аналогової» до «цифрової» [126]. Цей документ став основою для схвалення Кабінетом Міністрів України 17 січня 2018 року. «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки» та затвердження плану заходів щодо її реалізації.

Схвалена Урядом концепція передбачає низку заходів з розвитку цифрової інфраструктури, набуття громадянами цифрових компетенцій. Важливою складовою цифрової трансформації країни є цифровізація освітніх процесів та набуття цифрових компетенцій громадянами.

В рамках реалізації проекту «Цифрова Україна», на розгляд Верховної Ради України внесені законопроекти, які передбачають побудову юридичного фундаменту для впровадження сучасних інформаційних технологій, надання цифрових сервісів бізнесу, створення цифрового формату з можливістю отримання інформації в електронному вигляді та аналітики. Це важливо також у контексті входження до Європейського інформаційного освітнього простору та впровадження Європейських стандартів в життєдіяльність України.

В Європейській рекомендації щодо компетенцій «цифрова компетенція» була визнана однією з 8-ми ключових компетенцій безперервного навчання в країнах Європейського Союзу [142].

О.В. Даніков визначає цифрову компетентність як впевненість, критичне і творче використання інформаційно-комунікативних технологій для досягнення цілей, пов'язаних з роботою, зайнятістю, навчанням, відпочинком, інклюзивністю в житті суспільства [28, с.2].

Цифрова компетентність – це набір знань і вмінь, які необхідні для безпечного і ефективного використання цифрових технологій і ресурсів Інтернету. Вона включає: цифрове споживання; цифрові знання і вміння; цифрову безпеку. Тобто, здатність використовувати і створювати контент на основі цифрових технологій, включаючи пошук і обмін інформацією, відповіді на питання, взаємодію з іншими людьми і комп'ютерне програмування.

В області застосування комп'ютерів, Інтернету та інших видів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) набуваються спеціальні навички населення, які, в залежності від цілей використання ІКТ, розділяють на такі категорії:

- професійні навички фахівців, необхідні для розвитку, функціонування та обслуговування інформаційно-комунікаційних систем (підготовки

специфікацій, дизайну, розробки, установки, експлуатації, підтримки, обслуговування, управління, оцінки, наукових досліджень й розробки у сфері ІКТ);

- призначені для користувача навички, необхідні для ефективного застосування можливостей ІКТ для роботи, навчання, в особистих цілях [28, с.3].

Згідно «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки» показниками цифрової грамотності населення стануть за цей період вчетверо більша кількість студентів за STEM-спеціальностями (наука, технологія, інженерія, математика) та збільшення кількості «цифрових» професій у Державному реєстрі у порівнянні з 2017 роком.

Розвиток цифрової економіки має великий вплив на ринок праці: зростає попит на фахівців в галузі ІКТ, підвищуються вимоги до їх професійних компетенцій, змінюється структура зайнятості населення. Працівники, зайняті у всіх галузях економіки, мають володіти цифровими навиками роботи з інформацією із застосуванням сучасних засобів телекомунікацій та програмних продуктів – така вимога сьогодення. У зв'язку з цим особлива роль належить системі вищої освіти.

Завданням освітньої сфери України є активне сприяння переходу населення на прийнятий у всьому світі формат роботи з електронними даними, реалізація інформаційних рішень для використання електронних ресурсів, влаштування життя, не виходячи з дому (домашнього офісу).

Практика багатьох підприємств, організацій в різних країнах світу підказує конкретні напрямки підготовки фахівців з вищою освітою.

2016 року ЄС представив основний фреймворк Digital Competence (DigComp 2.0), що складається з основних 5 блоків компетенцій та усього 21 компетенцій, що до них входять, зокрема:

1. Інформаційна грамотність та грамотність щодо роботи з даними:
 - 1.1 Вміння шукати, фільтрувати дані, інформацію та цифровий контент.
 - 1.2 Вміння оцінювати дані, інформацію та цифровий контент.

1.3 Вміння використовувати та управляти даними, інформацією та цифровим контентом.

2. Комунікація спілкування через використання цифрових технологій:

2.1 Вміння спілкуватися через використання цифрових технологій.

2.2 Вміння ділитися інформацією завдяки використанню цифрових.

2.3 Вміння контактувати із суспільством користуватися державними та приватними послугами завдяки використанню цифрових технологій.

3. Створення цифрового контенту:

3.1 Створення та редагування цифрового вмісту.

3.2 Знати, як дати зрозумілі інструкції для комп'ютерної системи.

4. Безпека:

4.1 Захист пристроїв вмісту, особистих даних та конфіденційності в цифрових середовищах.

5. Вирішення проблем:

5.1 Виявлення потреб та проблем, а також вирішення концептуальних проблем та проблемних ситуацій у цифрових середовищах.

5.2 Використовувати цифрові інструменти для інновацій процесів та продуктів.

5.3 Триматися в курсі цифрової еволюції.

Зання, вміння та їх приклади описані в DigComp 2.1: «Цифрова компетенція для громадян з кількома рівнями знань та прикладами використання» [71].

Проектом «Доступність і гармонізація вищої освіти у Центральній Азії шляхом навчальних програм модернізації та розвитку (ACADEMICA)», розробленим Університетом політехніки, м. Валенсія (Іспанія) [142] сформульовані необхідні навички і компетенції викладачів університетів «в еру цифрової освіти». В розробці сформульовані особисті навички і компетенції викладача XXI-го століття, у тому числі навички навчання, грамотності, життєві навички, та цифрові компетенції, цифрові навички, знання та атрибути. Визначені й інноваційні методи студенто-цифрового навчання:

- проблемно-орієнтоване навчання;
- навчання, засноване на запиті;
- проектне (на основі кейсів) навчання;
- навчання на основі явищ (феноменів);
- навчання, засноване на імітації, моделюванні;
- навчання, засноване на грі;
- масовий відкритий онлайн-курс;
- змішане навчання;
- мобільне навчання.

Розробниками проекту ACADEMICA для викладачів сформульовані рекомендації щодо шляхів і методів удосконалення своїх навичок і завдань.

В проекті [142] також ґрунтовно виписано суть, ознаки, зміст навичок студентів, які повинні бути сформовані в умовах цифрової економіки:

- навички навчання (критичне мислення, креативне мислення, співробітництво, спілкування);
- навички грамотності (інформаційна грамотність, медіаграмотність, технологічна грамотність);
- життєві навички (гнучкість, ініціативність, навички спілкування, продуктивність, лідерство, цифрові навички та нові навички для робочих місць).

Визначено й області цифрової компетенції:

1. Інформація: ідентифікувати, визначити місцезнаходження, завантажувати, зберігати, систематизувати та аналізувати інформацію в залежності від актуальності і цілі.

2. Комунікація: обмін даними у цифровому середовищі, спільне використання ресурсів через інтернет-інструменти, зв'язок з іншими і співробітництво за допомогою цифрових засобів, взаємодія і участь у спільнотах і мережах, міжкультурне розуміння.

3. Content-творення: створення і редагування нового контенту (від оброблення текстів до зображення і відео), інтегрувати і повторно розробляти

попередні знання і зміст, формулювати творчі визначення, медіа-матеріали і програми, мати і застосовувати права на інтелектуальну власність і ліцензії.

4. Безпека: засоби індивідуального захисту, захист даних, захист цифрової ідентифікації, заходи безпеки, безпечного і стійкого використання.

5. Вирішення проблем: визначити цифрові потреби і ресурси, сформулювати обґрунтоване рішення щодо найбільш підходящих цифрових інструментів у відповідності з ціллю або необхідністю, вирішувати концептуальні проблеми за допомогою цифрових засобів, творчо використовувати технології, вирішувати технічні проблеми, оновляти свою компетенцію і компетенції інших.

При цьому визначаються зони компетенції та їх розміри [142, с.16].

Сформульовані цифрові навички, як здатність застосовувати знання і використовувати «ноу-хау» для виконання завдань і вирішення проблем:

- навчати і навчатися (презентаційні навички, відображення мислення, управління проектами, доступність інструментів, мета пізнання, посилення, запобігання плагіату, електронні портфелі, перемінні класи, інтерактивні дисплеї, технології в аудиторії, оцінка, дизайн курсу, вивчення дизайну, цифрові знаки, вироблення змісту, система регулювання, симулятори, онлайн-викладання;

- інструменти і технології (операційні системи, мова програмування, пристрої та обладнання, бази даних, обробка тексту, електронних таблиць, зберігання даних, формати файлів, інструменти презентацій, організаційні інструменти, мобільні технології, Web механіка, браузері);

Автори проекту визначають і докладно розписують педагогічні, професійні, особистісні навички педагога вищої школи, необхідні йому для інноваційних методів викладання [142, с.34].

Цифрова економіка оперує аналогічними із традиційною економікою сутностями, такими як капітал, ресурси, люди. Рушійною силою цифрової економіки є людський капітал – тобто знання, таланти, навички, вміння, досвід, інтелект людей. Стрімке розповсюдження «цифрових» технологій робить

цифрові навички (компетенції) громадян ключовими серед інших навичок. Так, «цифровізація» та кроссплатформовість у даний час є головними трендами на загальному запиті праці. Іншими словами, вміння працювати з «цифровими» технологіями поступово стає постійним та необхідним для більшості ініціалізацій, тобто наскрізними або кроссплатформовими. Кількість робочих місць в Україні, що вимагають принаймні базового розуміння інформаційних та комунікаційних технологій, стрімко збільшується. Уміння користуватися «цифровими» технологіями стає основною вимогою до персоналу. Унікальність цифрових компетенцій полягає в тому, що завдяки їм громадяни можуть ефективніше набувати компетенції в багатьох інших сферах (наприклад, вивчати мови, предмети, професії і т. ін.).

Освітній сектор починає цінувати новітні цифрові технології. У вітчизняних публікаціях викладачів з інформаційних технологій, інших дослідників [28, 46, 71, 117, 136] наголошується, що цифрові технології відкривають унікальні можливості для розвитку нашої економіки та підвищення якості життя громадян. Швидкі та глибокі наслідки від переходу на «цифру» будуть можливими тоді, коли «цифрова» трансформація стане основою життєдіяльності українського суспільства, бізнесу та державних установ, стане звичним та повсякденним явищем.

Цифрові технології дозволяють проводити на принципово новій основі й практичні заняття із студентами-економістами. Наприклад, застосування через лабораторію віртуальних засобів навчання результатів віртуального будівництва – інформаційного моделювання будівель, розробки тривимірних прототипів майбутніх споруд, дозволяє розширити функції інформаційного моделювання «ігрофікацією» та сумісністю з окулярами віртуальної реальності. Інтерактивний тривимірний робочий простір віртуального цеху, дільниці за цією програмою дозволяє студентам «блукати» розробкою, як у відеогрі, дорогою позначаючи конструкційні особливості чи проблеми і пропонуючи рішення щодо ергономіки робочих місць, дизайну внутрішнього середовища, охорони праці, внутріцехової транспортної логістики тощо.

За допомогою трекера, вбудованого в програму віртуального проектування, студенти можуть співпрацювати в режимі реального часу з віртуальними розробниками та розподіляти між собою завдання. Для цього розроблені платформи забезпечення групової роботи, доступні через Інтернет с планшетів та спеціальних комп'ютерів. Це сприяє також формуванню їх компетенції щодо навичок комунікаційної роботи.

Для того, щоб приблизитися до навичок, яких вимагає ХХІ століття, надзвичайно важливо, щоб викладачі вищої школи вже на сучасному етапі застосовували свої методологічні підходи, методи викладання у повній відповідності цифровому контексту та з орієнтацією на методи особистісно-орієнтованого, студентоцентричного навчання. І, що дуже важливо, викладачі не можуть не враховувати специфіку цифрового покоління студентів, які вже знаходяться у лекційних аудиторіях, у навчальних лабораторіях.

Особливості освітнього процесу в цифрову епоху, основні відмінні риси цифрового покоління та його специфічні потреби, а також ключові компетенції і навички, необхідні викладачу в умовах цифрової економіки розглядаються у статті М.М. Ковальова [47]. В ній показано, що у нового покоління Z або цифрових людей сформоване так зване кліпове мислення. Їх достоїнство – багатозадачність і здатність одночасно займатися декількома справами, недоліки – нездатність концентруватися і аналізувати, прагнення отримувати коротку і наочну інформацію. Це люди талановиті і креативні, можуть працювати з великими обсягами інформації, але ліниві та егоцентричні, швидко міняють роботу, якщо вона не подобається, а зразки виконання будь-яких завдань знаходять в Інтернеті і тому погано запам'ятовують інформацію. Вони не люблять довгострокового планування, їх цікавить швидкий результат. Це покоління прагне до альтернативного типу роботи: фріланс, віддалена робота [47, с. 37].

Навчання, що проводиться зараз для цифрових людей, безумовно, застаріло: ці люди не хочуть запам'ятовувати вірші і переказувати зміст параграфа підручника. Вони хочуть самостійно виконувати цікаві завдання, які

до того ж не вимагають великих часових витрат. Крім того, для них важлива мотивація. Цифрові учні люблять конкурси, тести, комп'ютерні ігри типу квеста. Складні теми для них необхідно подрібнювати і подавати у вигляді презентацій з мінімумом тексту. Цифрові люди не здатні слухати довготривалі лекції, вони починають відволікатися на свої гаджети [47, с. 38].

З урахуванням особливостей сучасного покоління студентів, з метою використання їх потягу до смартфонів та інших засобів інформації, а також активізації аудиторій, постійного привернення їх уваги до теми лекції можливо запропонувати викладання, наприклад, прийом з ключовими словами по темі лекції. При цьому на початку лекції, кожного її розділу викладанням пропонується всім слухачам, що мають при собі смартфон, мають доступ до Інтернету, знайти значення 2-3 ключових слів пункту плану і колективно обговорювати знайдені різні варіанти тлумачень цих ключових слів. Активною участю студентів у обговоренні ключових моментах лекції у студентів таким чином одночасно формується техніка інформаційного забезпечення вирішення виробничих проблем, здатність до командної роботи, толерантність до різних думок з одного і того ж приводу, критичне відношення до віднайденого в інформаційному полі тощо. Звичайно, що при застосуванні таких прийомів лектор повинен бути готовим до ролі модератора, консультанта, тлумача тощо, бути глибоко обізнаним своєї лекції.

Г. Греф за результатами спеціального дослідження покоління Z виділив наступні особливості цифрових людей:

- погана побутова орієнтація внаслідок опіки родичів;
- віра у свою винятковість, неповторність, індивідуальність;
- стремління до швидкого успіху і простих задоволень;
- погана налаштованість на подолання життєвих труднощів;
- низький інтерес до глобальних проблем;
- невизнання авторитетів;
- партнерські відносини з рідними;
- погане сприйняття критики;

- прагнення до самовдосконалення;
- креативність та інтернет-підприємництво;
- більш високі навички в області інформатики, ніж у викладачів;
- фіксація уваги на інформації не більше десяти секунд (тому інформацію необхідно подавати коротко і наглядно);
- пріоритет комфорту над кар'єрою [117, с. 38].

Д. Топскотт [121] виділив вісім моментів, що очікуються цифровими студентами у процесі навчання:

- 1) свобода самовираження;
- 2) можливість налаштовувати і персоніфікувати цифрові технології під свої уподобання;
- 3) можливість знайти будь-яку інформацію і більш глибоко її вивчити;
- 4) чесність у взаємодії з іншими організаціями і людьми;
- 5) отримання задоволення від роботи і навчання;
- 6) співробітництво і взаємодія з іншими людьми а допомогою мереж;
- 7) швидкість і оперативність у спілкуванні і пошуку відповідей;
- 8) орієнтація на інновації, пошук того, що є новим і кращим.

Що необхідно робити у першу чергу, як удосконалювати навчальний процес у ЗВО з урахуванням особливостей нового покоління? Пріоритети розставлені на основі власного досвіду автора [117] і є дискусійними:

Пріоритет 1. Адаптація системи освіти до змін на ринку праці під впливом цифровізації. Згідно дослідженням, у найближчі 10-20 років перестануть існувати близько 50% професій. Цифрова революція вимагатиме змін у структурі підготовки і перекваліфікації кадрів, до професій майбутнього.

Пріоритет 2. Перенавчання всіх викладачів і вчителів з метою вивчення сучасних технологій навчання. Викладач – центральна фігура при навчанні будь-якого покоління, тому повинні бути вжиті рішучі заходи для професійного розвитку викладацького складу в області цифрової інформації. Очевидно, що неможливо навчати цифрових студентів без вбудови у процес навчання інтернет-лекцій або уроків, кейсів і тестів. Онлайн-навчання проектують

викладачі. Зробити це якісно можливо, тільки якщо викладачі добре володіють інтернет-технологіями.

Пріоритет 3. Змішане (blender) навчання, під яким розуміється поєднання онлайн-навчання і його традиційних форм. Необхідно скоротити число аудиторних лекцій та їх протяжність мінімум вдвічі, зводячи їх до дискусій, обговорення домашніх завдань (самостійних робіт студентів), виконаних у формі презентацій, і відповідей на питання по темі. Відкривати тему повинна коротка онлайн-лекція свого чи чужого професора у формі відео (10-20хвилин) з вбудованими картинками, графіками, кейсами і завданнями для студентів. За кожною темою курсу необхідно проводити форум і виставляти оцінки. Доступ до теми онлайн не буде закриватися до кінця курсу. Таке навчання прийнято називати перевернутим. Курси повинні включати приблизно 10 чітких тем.

Пріоритет 4. Інтеграція корпоративної і університетської освіти (запозичення досвіду один в одного). Невдоволеність університетською освітою змусила багато корпорацій створювати сучасні корпоративні університети. Обом типам притаманні недоліки: корпоративні університети дають надсучасні, але недостатньо системні і фундаментальні знання, класичні ж університети далекі від сучасної освіти і нових технологій навчання.

Пріоритет 5. Підвищення рівня цифрової і підприємницької здатності абсолютно усіх школярів і студентів. Всі вони повинні готуватися до роботи в умовах цифрової трансформації суспільства і ринкової економіки, тобто повинні навчитися вести цифрове підприємництво у своїй сфері. Це означає, що абсолютно всі, незалежно від майбутньої професії, повині засвоїти основні закони економіки і підприємництва. Школи і університети повинні нести відповідальність за перетворення всіх, хто навчається, в активних цифрових громадян, навчаючи не тільки належному використанню технологій, але й етикету мережевого спілкування, цифровим правам і навичкам кібербезпеки, критичній оцінці мережевої інформації.

Пріоритет 6. Всеохоплююча інформатизація освіти. Що стосується ІТ-освіти, то вона повинна бути буквально у кожному предметі – сьогодні немає науки, яка б не використовувала інформаційних технологій.

Пріоритет 7. Впровадження у ЗВО систем різношвидкісного навчання. Система перевodu з курсу на курс, що склалася, з відрахуванням неуспішних, склалася тоді, коли у ЗВО набиралась еліта школярів. Єдина умова – до державного екзамену і захисту диплома допускається студент, що повністю виконав програму. За дотриманням логічної послідовності предметів слідкують тьютори, за якими закріплені студенти. Аргументом на користь такого типу навчання також є нова система адаптивної освіти, яка дозволяє змінювати складність і зміст курсів в залежності від інтелектуального рівня студента.

Пріоритет 8. Трансформація закладів вищої освіти у цифрові університети. Крім реалізації перерахованих пріоритетів самі ЗВО та їх структура повинні зазнати цифрової трансформації.

Пріоритет 9. Викладачі і керівництво ЗВО повинні спілкуватися у соціальних мережах. Сьогодні вся виховна і ідеологічна робота із студентами повинна бути перенесена у мережі.

Пріоритет 10. Університети повинні стати драйверами цифрової трансформації економіки і суспільства. Цифрові студенти і випускники ЗВО, що з дитинства живуть у інтернет-просторі, вже у процесі отримання професії здатні нести цифрові ідеї у свої сегменти. У зв'язку з цим стає валивим, щоб структура університетів, їх технопарки і бізнес-інкубатори спільно з викладачами сприяли зародженню і становленню університетських молодіжних стартапів.

6. Підходи до формування компетентностей фахівця

6.1. Студентноцентризований підхід до навчання та викладання

*«Щоб бути гарним викладачем,
Треба любити те, що викладаєш,
І любити тих, кому викладаєш»
Василь Ключевський*

Підвищений інтерес до проблеми професійної підготовки студентів зумовлений потребами розв'язання ряду суперечностей між:

- невідповідністю усталеної практики професійної підготовки фахівців та необхідністю підвищення її ефективності;
- сучасним станом професійної підготовки майбутніх фахівців та потребою активізації форм та методів пізнавальної діяльності студентів, підвищення рівня їх активної самостійності, забезпечення суб'єкт-суб'єктних відносин;
- обсягом професійно-значущої інформації та навчальним часом, відведеним на її засвоєння навчальними планами;
- реальним і необхідним рівнем готовності викладачів до підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах, тощо [127, с. 30].

О.Ф. Паламарчук [91] наголошує, що в даний час відбувається перехід до навчання, орієнтованого на студента. До активної участі студентів у творенні навчальноо процесу заохочує студентоцентризоване навчання та викладання й оцінювання студентів, що відображає цей підхід.

Європейський союз студентів (ESU, 2010) трактує студентоцентризоване навчання як підхід, що характеризується інноваційними методами викладання, спрямованими на поліпшення навчання у процесі взаємодії викладачів і студентів, і вбачає у студентах важливих активних учасників їхнього власного навчання, формування переносних навичок, для

прикладу, вирішення проблеми, критичне мислення та рефлексивне мислення.

Поняття студентоцентрованого навчання було вперше запроваджене у Львівському Комуніке 2009 року, в якому зазначалося, що ця форма навчання допоможе студентам розвинути компетентності і бути конкурентноспроможним на ринку праці. Вона вимагає розширення можливостей окремих студентів та нових підходів до викладання і навчання. Професійний розвиток викладачів, удосконалення якості викладання, застосування різних підходів до викладання є одним із основних принципів дотримання європейських стандартів із забезпечення якості вищої освіти [91].

Студентоцентрований підхід (student-entered approach/Learner-centered approach) передбачає розроблення освітніх програм, які зосереджуються на результатах навчання, ураховують особливості пріоритетів особи, що навчається, ґрунтуються на реалістичності запланованого навчального навантаження, яке узгоджується із тривалістю освітньої програми. При цьому студенту надаються більші можливості щодо вибору змісту, темпу, способу та місця навчання. Студентоцентрований підхід до навчання та викладання передбачає наступні методи викладання і роботи у групі (табл. 6.1) [91, с. 10]:

Таблиця 6.1

Методи навчання та викладання

Методи студентоцентрованого навчання і викладання	Методи роботи у групі
Метод креативного мислення	Метод головоломки
Побудова проблеми (stage setting)	Мозковий шторм (brainstorming)
Візія майбутнього (visioning and futuring)	Подумай – Розкажи другу – Поділись з усіма (Think; Pair, Share)
Метод коучингових груп	Метод ділової (рольової) гри
Резюме відповіді іншого студента (student summary of another's answer)	Метод інтерв'ю у три етапи
Завершальні папірці	Метод аналізу команди
Зображення ідей (Concept Maps)	Метод академічного протиріччя (academic controversy)
Побудова проблеми (stage setting)	Метод проведення студентами семінарів, конференцій

Визначаючи наведені у табл. 6.1. форми взаємодії методів роботи із студентами, О. Паламарчук наголошує, що методи студентоцентрованого навчання та викладання орієнтовані на індивідуальний розвиток студента, а методи роботи в групі – на вміння співпрацювати з іншими, налагодження міжособистісних зв'язків та вміння долати конфлікти [91, с. 10]. Тобто, це методи формування міжособистісних компетенцій, а саме вміння будувати стосунки з колегами, з критичним мисленням і здатністю до самокритики, соціальні навички, пов'язані з процесами соціальної взаємодії і співпраці. Такі, необхідні у сьогоднішніх і майбутніх умовах діяльності, компетенції фахівця з економіки на традиційних лекціях не сформувати.

Національний експерт з реформи вищої освіти України в рамках Болонського процесу А. Савицький роз'яснює, що студентоцентрований підхід до навчання і викладання це [112]:

- навчання, орієнтоване на особу;
- не викладання, а навчання в центрі розробки та способу виконання навчальних програм;
- вибір щодо змісту, способів, темпів та місця навчання;
- лише 5% університетів використовують студентоцентрований підхід;
- часто студенти не бачать різниці між видами навчання;
- Закон України «Про вищу освіту» не має норми про студентоцентрований підхід.

Студентоцентрований підхід до навчання й викладання загострює проблему підвищення якості освіти, вимагає більш зваженого підходу до визначення індивідуальної траєкторії навчання студента.

А. Савицький наголошує й ще на одній проблемі застосування студентоцентрованого навчання і викладання: на сьогоднішній день студенти можуть знайти знання всюди: Інтернет, книги, спілкування з людьми, а тому проста передача знань втрачає свою доцільність. Тут висновок може бути, на наш погляд, тільки один: викладачу слід удосконалювати власні методи живого спілкування зі студентами у процесі передачі знань, актуалізувати базові знання

і останні наукові дослідження у обраній студентами професійній сфері, формувати у них зацікавленість у доповненні професійної інформації відомостями з інших джерел.

Студентоцентризований підхід змінює тип освітнього процесу: в ньому особистість студента і особистість педагога виступають як його суб'єкти; метою підходу є розвиток особистості учня з урахуванням його ціннісних орієнтацій. Такий підхід не зменшує, а змінює роль викладача. **Педагог мусить стати для студента не рольовою функцією, а референтною особистістю** [112, 88].

Сучасний викладач – лідер повинен уміти зацікавити студента, використовуючи методи активного залучення до навчання, роботи в групі та спрямовувати до досягнення результату. О. Паламарчук формулює характеристику викладача-лідера наступним чином:

- пристрасть до викладання та навчання й усвідомлення себе викладачем;
- бачення (візія) викладання та навчання й уміння розповісти про неї;
- чесність, надійність і встановлення довіри серед студентів;
- відданість, енергія і харизма;
- уміння слухати ідеї студентів, адекватно реагувати на зміни [91, с. 10].

Вивчаючи особливості комунікативного стилю викладачів дисциплін різних навчальних блоків у контексті студентоцентризованого підходу, колектив авторів [194] сформулював низку рекомендацій з його реалізації:

- застосовувати підбір і створення під час навчального процесу ситуацій, з яких вирішуються завдання різного характеру і рівня складності; суб'єктне залучення студентів у варіативний за змістом, інструментальними характеристиками і підсумковими процедурами навчальний процес; рефлексована взаємодія викладача та студента; вербалізація сенсу спільних дій у навчальному процесі; утвердження інноваційних форм навчання, самостійних і творчих видів робіт (створення проектів, аналіз ситуацій, участь у конференціях, диспути тощо);

- для виявлення та обліку індивідуально-психологічних особливостей викладачів та їх подальшого навчання організувати регулярну діагностику стилю педагогічного спілкування, внести до тематичних планів перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів вивчення питань змісту та структури стилю педагогічного спілкування. При прийнятті викладачів до ЗВО організувати їх зустрічі з керівництвом і методистами, призначати педагогам кураторів з числа досвідчених викладачів з метою ознайомлення з особливостями педагогічної взаємодії;

- проводити психологічну роботу, основану на принципах клієнт-центрованого підходу із застосуванням технік арт-терапії для формування у викладачів таких психологічних якостей і цінностей як: здатність до емпатії і розуміння людей; гнучкість, оперативно-творче мислення; уміння використовувати зворотній зв'язок у спілкуванні; здатність управляти собою; уміння прогнозувати можливі педагогічні ситуації; виявлення вербальних здібностей; здатність до педагогічної імпровізації;

- проведення психологічної роботи з групами студентів для розкриття їх потенціалу та нормалізації психологічного стану. Проведення регулярних опитувань про оцінку якості викладання, враження від навчального процесу і його можливих змін допоможуть виявляти моменти, які потребують подальшого удосконалення.

Враховуючи важливість оцінювання для навчального просування студентів та для їхніх майбутніх кар'єр, процедури забезпечення якості оцінювання мають спиратися на такі орієнтири:

- викладачі обізнані з наявними методами екзаменуваннями та методами оцінки знань і одержують підтримку в розвитку своїх навичок у цій сфері;

- критерії та методи оцінювання, а також критерії виставлення оцінок оприлюднюються заздалегідь;

- оцінювання дозволяє продемонструвати студентам, наскільки вони досягли запланованих навчальних результатів. Студенти одержують зворотний зв'язок, який за потреби супроводжується порадами щодо навчального процесу;

- де можливо, оцінювання здійснюється більш ніж одним екзаменатором;
- правила оцінювання передбачають можливість врахування пом'якшуючих обставин;
- оцінювання застосовується справедливо до всіх студентів та проводиться відповідно до встановлених процедур;
- існує формальна процедура подання апеляцій із боку студентів [119, с. 10].

Сучасні тенденції і відповідні міжнародні рекомендації щодо інноваційних методів та технологій навчання, з використанням студентоцентрованого підходу, передбачають наступні зміни в організації навчального процесу:

- лекції для великих потоків повинні уступити місце заняттям в малих групах (семінари, проекти). При цьому акценти робляться на проблемно- (або проектно-) орієнтовану систему навчання (problem/project-based learning) і на оволодіння студентами практичних навиків (що є проблематичним при існуючому, досить обмеженому, фінансуванні державних ЗВО);
- технології навчання повинні бути максимально зорієнтовані на інформаційно-комунікаційні технології (e-learning), зокрема ширше використовувати наявні в Інтернеті навчальні засоби (open educational resources);
- необхідно змінити підходи до організації роботи викладача в сторону збільшення обсягу самостійної роботи студентів під керівництвом викладача, збільшення кількості індивідуальних занять тощо (орієнтація на аудиторні години вважається неадекватною сучасним умовам навчання) [3].

В навчальній програмі, робочій навчальній програмі вивчення дисципліни, підготовлених викладачем, повинні бути сформовані загальні та професійні компетентності, яких досягається в результаті вивчення дисципліни і результати навчання: що повинен знати й уміти той, хто пройшов цей курс. В засоби контролю якості знань з дисципліни вносяться тести, що відображають розуміння студентом загальних і професійних компетентностей, результатів вивчення дисципліни.

Студентоцентроване навчання і викладання відіграє важливу роль у стимулюванні студентської мотивації, саморефлексії та залучення в навчальний процес, однак це вимагає ретельної розробки структури і способу подачі навчальних програм та оцінювання результатів.

У Єреванському Ком'юніке (2015 р.) наголошується, що студентоцентроване навчання та викладання – це:

- повага та врахування різноманітності студентів та їхніх потреб, уможливлення гнучких навчальних траєкторій;
- урахування та використання різних способів надання освітніх послуг;
- гнучке використання різноманітних педагогічних методів;
- регулярне оцінювання та корекція способів надання освітніх послуг і педагогічних методів;
- заохочення відчуття автономності у того, хто навчається, із забезпеченням відповідного супроводу та підтримки з боку викладача;
- сприяння взаємній повазі у відносинах «студент – викладач»;
- наявність належних процедур для розгляду скарг студентів [91, с. 20].

Студентоцентроване навчання не знімає питання про спеціалізацію та універсалізацію отриманих знань.

Спеціалізація – це набуття спеціальних знань і навичок у якій-небудь області, зосередження діяльності на якому-небудь занятті, спеціальності.

Універсальний – той, що володіє багатьма, різноманітними знаннями, навичками; різносторонній.

Знання фахівця з економіки – це спеціалізовані концептуальні знання, набуті ним у процесі навчання та професійної діяльності на рівні новітніх досягнень в галузі економіки та інших суміжних галузей. Вони є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності.

Зі збільшенням обсягів знань, високі темпи якого спостерігаються в наш час, все гостріше постає питання співвідношення між спеціалізацією та універсальністю фахових знань. В умовах високих темпів оновлення знань і зростання їх обсягів невідворотно з'являються протиріччя між універсальністю

і спеціалізацією знань. Деякі автори наголошують, що перехід від технократичної до антропоцентричної організації виробництва і праці означає заміну вузької спеціалізації працівників підготовкою до діяльності в умовах універсалізації [111, с.159]. Йдеться про підготовку висококваліфікованих та ініціативних працівників, здатних вирішувати складні комплексні завдання на виробництві.

Основна проблема сучасного університету, наголошує В.А. Рибін, - поглиблення спеціалізації навчального процесу на тлі зміцнення загальної культури абсолютної більшості випускників, що представляє собою дуже серйозне відхилення від університетського «освітнього ідеалу», згідно якому призначення полягає у підготовці спеціалістів, які поєднують професійну підготовленість з всебічною університетською освіченістю, відповідно повноті і складності сучасної йому культури [111, с.140].

Оскільки виховання (призначення якого полягає у трансляції цінностей, які завершують оформлення цілісного, системного світосприйняття) зараз виключається з освітнього процесу, то на його виході формується однобічно навчений спеціаліст, який є, за висловлюванням іспанського філософа Х.Ортеги – і – Гассета, ні ким іншим як «варваром, який відмінно знає один предмет» [14, с.92].

Це одна з причин того, що з одного боку, у суспільстві нарощується частка вузькопрофесійної діяльності, яка складається виключно з низки стереотипних дій. З іншого боку, аналізує автор [111, с.143], безсумнівно, що постіндустріальне суспільство носить інноваційний характер і, відповідно, вимагає від працівника не тільки одного професіоналізму, але й уміння приймати нестандартні (але правильні) рішення, брати на себе відповідальність за їх наслідки. У цих умовах володіти будь-якою єдиною професією вже недостатньо. Не говорячи вже про те, що ні одна професія віднині не гарантує успіху і зайнятості на все життя. Мішель Фетрі, професор Лілльського університету, стверджує, що за період працеспроможного віку середньостатистичний житель Західної Європи може поміняти 10-15 робочих

місць в рамках однієї професії, будучи одночасно готовим змінити вид професійної діяльності.

У якості протиприроди вище вказаним деструктивним тенденціями, робить висновок В.А. Рибін, однозначно визріває запит на формування такої освітньої моделі яка б була орієнтована на підготовку висококомпетентного спеціаліста, який володіє при цьому широким кругозором. Це повинен бути професіонал-енциклопедист, у практиці якого універсальність з передумови його дій стала б їх змістом. Тому акцент в освітньому процесі повинен бути зміщеним від навчання до виховання, від знань до цінностей, від природознавства до гуманітарної складової наукового пізнання, від конкретних відомостей в окремих дисциплінах до цілісної наукової картини світу, але без втрати всієї повноти знань накопичених наукою і культурою в цілому [111, с.145]. Принагідно відмітимо, що і в цьому висновку дослідника виникає протиріччя між універсалізацією і спеціалізацією, між порівняно незначним терміном навчання у вишій і людськими біологічно обмеженими можливостями сприймати інформацію і засвоювати досвід, опанувати обсягом знань, передбачених навчальною програмою підготовки фахівця. Наприклад, чинний галузевий стандарт вищої освіти «Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста» передбачає обсяг знань випускника-фінансиста, які забезпечують можливості здійснення ним шести видів діяльності, виконувати 60 типових задач діяльності, які, у свою чергу, передбачають сотні умінь, дій у всіх сферах фінансів, з урахуванням особливостей всіх галузей господарського комплексу, соціальної сфери країни, світу, конкретних умов роботи на підприємствах, в установах і організаціях всіх організаційних форм і форм власності суб'єктів господарювання. У бібліотеках, у тому числі в найбільшій бібліотеці – Інтернеті, людство накопичило мільйони томів знань з економіки. Людина навіть просто читаючи їх «по діагоналі» встигає за своє життя переглянути лише їх мізерну частку, не говорячи про їх запам'ятовування і аналіз.

Дослідники вищої освіти намагаються сформулювати шляхи виходу з вказаного протиріччя. Зокрема, В.А. Рибін показує, що для того, щоб

університет виконував свою основну функцію – накопичення, трансляція усіх вироблених суспільством знань шляхом науково обґрунтованої, універсалізуючої освіти, необхідним є і чіткий, і поступовий, рознесений у часі (за етапами, ступенями, рівнями) розподіл основних освітніх функцій, що здійснюється в університеті, таких, як доповнюючі один одного професіоналізація – і формування загальної культури, спеціалізація і світогляд, кругозір, трансляція знань і трансляція цінностей, навчання – і виховання. Тому розподіл всієї системи вищої освіти на два рівні – бакалаврат і магістратура – необхідно розглядати як невідворотнє і в цілому позитивне явище.

Можливість універсалізації теоретичних знань і, як наслідок, можливість трансляції знань з однієї галузі науки в інші обговорюють у своїй статті В.В. Куликов і С.В. Йолкін. Дослідники стверджують, що спеціалізація є очевидне суспільне благо, що у сьогоdnішньому світі вузьких спеціалістів це аксіома, яка не потребує доказів.

Учасники форуму «Що ефективніше: спеціалізація чи універсалізація знань?» приходять до висновків, що універсалізація за умови високих темпів навчання набагато ефективніша в силу ефекту «синергії». Учасники форуму ставлять питання і про необхідність універсалізації знань у спеціалізованій галузі. Цікавою і обґрунтованою є думка учасників форуму, що універсалізація – це добре для людини, яка хоче мати, або працювати у малому бізнесі. Вона забезпечує здатність фахівця до взаємозв'язку з іншими суб'єктами діяльності з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності.

Обґрунтованими є також точки зору, що спеціалізація – це теж добре, що людина не може бути професіоналом у всіх галузях знань, як би швидко вона не навчалась. У неї обов'язково повинна бути пріоритетна галузь знань, а про інші вона повинна мати загальне уявлення.

Не можна не погодитися з думкою деяких учасників форуму, що найкраща і дуже вузька спеціалізація, якою вони хотіли б володіти, не гарно розвинута інтуїція. Що спеціалізація - це добре для виконавців, а для керівника це практично не допустимо.

Учасниками дискусії напрацьовано і деяку схему спеціалізації та універсалізації у практичній діяльності випускника закладу вищої освіти: людина отримує спеціалізовану вищу освіту, так як йому ця тема максимально цікава. Влаштовується на роботу саме виконавцем. Далі людина починає набувати знань, при чому у своїй вузькоспеціалізованій галузі, діяльності, паралельно вивчаючи загальні предмети. Людину помічають, що вона стає класним спеціалістом, її підвищують в посаді, наприклад, до заступника начальника цього ж економічного відділу. Людина ще трохи розширює сферу своїх знань і стає начальником відділу. Ще розширює свої знання і стає директором з економіки, але все ще з достатньо вузькою спеціалізацією – діяльністю у економічній сфері. Наголосимо, що більш високий рівень, наприклад, фінанси регіону, потребує більшої універсалізації знань фахівця.

Відмітимо, що у наведеній схемі професійного росту фахівця особливу роль відіграє його здатність до самонавчання, до навчання «скрізь усе життя». Універсалізація побудована на спеціалізації. Сходинок до універсалізації ведуть через глибокі спеціальні знання, постійне самонавчання, опанування суміжних спеціалізованих знань у галузях майбутнього інтересу фахівця, який спрямований на професійну кар'єру. При цьому важливим є рух фахівця не тільки по вертикалі галузі знань, але й по горизонталі, з опануванням суміжних наук в економіці (фінанси – маркетинг – менеджмент...), а далі і в інших сферах виробничої, соціальної діяльності (галузева економіка – технологія – психологія – право...). Навчання повинне випереджати кар'єру.

Спеціалізація випускників як необхідність у сучасних і майбутніх умовах їх діяльності може забезпечуватися різними способами. По-перше, це вивчення дисциплін, спрямування яких вибрано навчальним закладом і самим студентом при формуванні його індивідуальної траєкторії навчання. Така спеціалізація може реалізовуватися вже при навчанні у бакалавраті і більш глибоко – на магістерському курсі спеціальності. Студенти можуть навчатися за спеціалізованими програмами (спеціалізаціями згідно розділу «Цикл за вибором студента») навчального плану.

Задачам спеціалізації можуть бути підпорядковані всі види навчальної роботи студента: самостійні, курсові роботи з різних дисциплін, у тому числі нормативних гуманітарного, економічного профілю, дипломна робота на відповідну цілеспрямовану на спеціалізацію тему.

Зумовлена потребою виробництва, яке розвивається в інноваційному напрямку, універсальність знань випускника ЗВО засновується на базових знаннях, отриманих під час навчання у бакалавраті, самонавчання упродовж всього свого професійного життя. Ефективними формами універсалізації знань можуть бути курси підвищення кваліфікації, семінари, освоєння нової професії у центрі післядипломної освіти.

Таким чином, універсалізацію і спеціалізацію знань випускника закладу вищої освіти можливо розглядати не як протилежні, а як взаємодоповнюючі напрями його підготовки. Основи універсальних знань випускника закладаються на курсі бакалаврату. Спеціалізація професійних знань досягається на магістерському курсі. А необхідна на виробництві більш широка універсалізація знань, в тому числі у зв'язку з особливостями розвитку економіки у інноваційному напрямку, на шляху до економіки знань, і для забезпечення успішного кар'єрного росту, досягаються під час практичної роботи, в основному шляхом самонавчання упродовж усього професійного життя випускника.

6.2. Поєднання викладацької і наукової діяльності, їх інтеграція з виробництвом – шлях до високої якості освітніх послуг

Науку часто змішують із знанням.

*Це грубе непорозуміння. Наука є не тільки знання,
але й усвідомлення, тобто уміння користуватися
знаннями як слід.*

Василь Ключевський

Нові сучасні технології з їх потужною інфраструктурою, що робить доступним для інформації практично кожен куточок земної кулі, універсалізують зміст вищої освіти, забезпечують трансляцію знань, навчання в провідних світових освітніх центрах. **Актуальними напрямками розвитку вищої освіти України в умовах інтеграції у європейський простір є три – інтеграція науки, вищої освіти та виробництва.** На сучасному етапі в більшості країн наука і освіта вважаються найважливішими пріоритетами національної стратегії виживання й розвитку. Розвиток системи підготовки фахівців, що базується на принципі єдності освіти і науки, забезпечує сполучення цінностей фундаментальної освіти і можливості гнучкого реагування на потреби в кадрах для розвитку актуальних наукових напрямків і наукомістських технологій. Але, зауважимо, самі по собі, без зв'язку з виробництвом, наука й освіта не є чинниками розвитку економіки. Оскільки наука, що продукує нові знання, й освіта, яка готує кваліфікованих спеціалістів для народного господарства, перш за все створюють необхідні умови для розвитку економіки, а реалізація цих умов здійснюється лише в процесі виробництва. **Для побудови інноваційної економіки необхідне досягнення тісної взаємодії і співробітництва між освітою, наукою та виробництвом, забезпечення їх інтеграції в загальну систему, яка органічно поєднає в умовах ринкового господарства функціонування кожної із цих сфер людської діяльності [14, с. 137].**

Сьогодні окремі аспекти інтеграції науки й освіти між собою та з виробництвом представлені у багатьох працях науковців. Зокрема, О. Голіченко [21] розглядає процес інтеграції з позиції налагодження ефективних схем кооперації та спеціалізації між учасниками цього процесу, О.Амоша, А.Землянкін, Г.Моїсєєв [1] пропонують удосконалити взаємодію науки, освіти і промислового виробництва шляхом створення науково-освітніх або освітньо-наукових комплексів асоціативного типу. Аналізуючи праці науковців, треба зазначити, що перехід системи освіти на якісно новий рівень передбачає створення структур, що висвітлюють зміни у підходах до функціонування всієї

системи освіти і її інтеграції з науковими підрозділами та іншими організаціями. Питання інтеграції науки, освіти й виробництва можна вирішити на основі поєднання у єдиному комплексі освітніх установ різного рівня – від шкіл до професійної перепідготовки, а також науково-виробничих структур. Така інтеграція дозволяє ефективніше використовувати матеріальні і кадрові ресурси, забезпечить більш швидку й гнучку адаптацію системи професійної освіти до змін ринку праці, реалізацію великих науково-технічних проектів і програм регіонального та державного рівня.

Наукова діяльність в університеті має статус пріоритетної у діяльності викладачів і студентів. Вона спрямовується на розв'язання таких завдань [13, с. 254]:

- забезпечення теоретико-концептуальних, психолого-педагогічних і науково-методичних засад навчального процесу і приведення підготовки фахівців у відповідність з сучасними вимогами та найновішими досягненнями вітчизняної та зарубіжної науки та техніки;
- дослідження актуальних науково-дослідних тем з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки (включаючи і напрямки економічного розвитку);
- підготовка науково-педагогічних і наукових кадрів;
- інтенсифікація наукових досліджень на факультетах, кафедрах, у наукових школах, науково-дослідних центрах і лабораторіях, а також забезпечення їх високої якості та збільшення числа наукової продукції;
- розширення та зміцнення науково-інформаційної бази наукової діяльності університету з метою модернізації інформаційно-технологічної підготовки студентів, магістрантів та аспірантів і задоволення інтересів та здібностей науково обдарованої молоді регіону;
- зміцнення зв'язків університетської науки з науково-дослідною роботою відповідних ЗВО і наукових установ України та інших країн.

Законом України «Про вищу освіту» встановлено, що наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною

складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти [35, с. 65].

Дозволимо собі коментар до цього важливого положення Закону: тільки викладач, що займається і науковими дослідженнями у своєму колі професійних інтересів, може володіти інформацією про останні наукові досягнення у своїй сфері викладацької діяльності і таким чином забезпечувати актуальність, перспективність, високу якість знань студентів.

Хороший викладач не тільки розуміється на науці, а й уміє її пояснити. Додамо, що в економіці викладачів цінують не за наукові досягнення, як в деяких інших науках, наприклад, в фізиці, хімії, а, перш за все, за здатність навчити і надихнути молоде покоління.

Одним із чинників успішної реалізації принципу функціонування системи вищої освіти України – поєднання освіти, науки і виробництва – є відповідна йому організаційна форма такого поєднання.

Практикою попередніх років навчальними закладами країни напрацьовано низку прикладів об'єднання зусиль освітніх закладів і виробничих підприємств для вирішення завдань впровадження науково-технічних розробок, прискорення темпів науково-технічного розвитку. Для вирішення важливих завдань науково-технічного процесу створюються науково-виробничі об'єднання, філії випускаючих кафедр навчальних інститутів на виробничих підприємствах. Використовувалися також такі форми співробітництва:

- залучення провідних спеціалістів – практиків до навчального процесу (читання лекцій, участь у підготовці навчальних посібників із профорієнтованих дисциплін);

- участь ЗВО у реалізації регіональних програм соціально-економічного розвитку;

- спільна науково-дослідна робота кафедр і підприємництва;

- налагоджування зворотніх зв'язків з установами, підприємствами, з метою визначення рівня підготовки фахівців;

- проведення спільних навчальних семінарів, нарад;

- надання науково-методичної допомоги підприємствам, установам;
- організація виробничої переддипломної практики студентів;
- розширення сфери працевлаштування випускників;
- участь фахівців-практиків в організації й стимулюванні наукової роботи студентів, проведенні фахових конкурсів, олімпіад тощо.

Набули свого розвитку і договірні форми співпраці вищих навчальних закладів, наукових установ і виробничих підприємств. На підставі укладених між ними договорів про творчу співдружність успішно вирішувалися конкретні науково технічні проблеми. Створені у рамках цих договорів спільні творчі бригади з науковців і виробничників, творчі лабораторії сприяли скороченню термінів розробки, виготовлення дослідних зразків, експериментальних досліджень, впровадженню у виробництво нової техніки, прогресивних технологій, сучасних форм організації виробництва.

Перехід до ринкових форм господарювання потребував пошуку нових форм творчої співпраці, об'єднання зусиль науки і виробництва для вирішення завдань науково-технічного прогресу. Нові форми господарювання вимагали і нових форм узгодження інтересів кожної із договірних сторін.

З часом, перш за все у практиці зарубіжних компаній, з'явилась кластерна форма організації виробництва. У багатьох випадках її учасниками ставали наукові і освітні організації. Кластер представляє собою добровільне об'єднання виробничих, обслуговуючих підприємств, наукових і освітніх закладів, поєднаних за географічною близькістю і єдиною метою виробництва певної конкурентоспроможної продукції.

Поглиблення процесів міжнародного поділу праці у сфері послуг, що спираються на знання, призводить до формування спеціалізованих кластерів, що обслуговують глобальні ринки. Їх зародження, формування та розвиток мають передусім місцеві корені, які дозволяють використати можливості для перетворення на глобального гравця. Дослідження [151] розвитку кластерів знаннєвих послуг Аргентини, Бразилії, Мексики, Індії дало можливість ідентифікувати ключові фактори, що визначають їх специфіку як таких, що

походять із країн, що прагнуть наздогнати розвинені країни. Тут університетам, що співпрацюють з компаніями, відводиться важлива роль у формуванні місцевого ресурсу талановитої робочої сили, проведенні та комерціалізації прикладних досліджень, створенні венчурних компаній.

Досить часто університети на основі проведених досліджень вдаються до створення компаній, у яких намагаються реалізовувати передові ідеї. К. Курадо та Н. Бонтіс запропонували матрицю управління ІК на основі поєднання таких дисциплін як організаційне навчання, управління знаннями та ІК, у якій розглядають процес, а не набір можливих варіантів дій (рис. 6.1). у цьому процесі компанії проходять від нової компанії, старт-апу до зрілого бізнесу шлях, на якому фірма постійно має робити вибір між діяльністю з отримання нових знань, досліджень з одного боку, та діяльністю з експлуатації знань – з іншого [140].

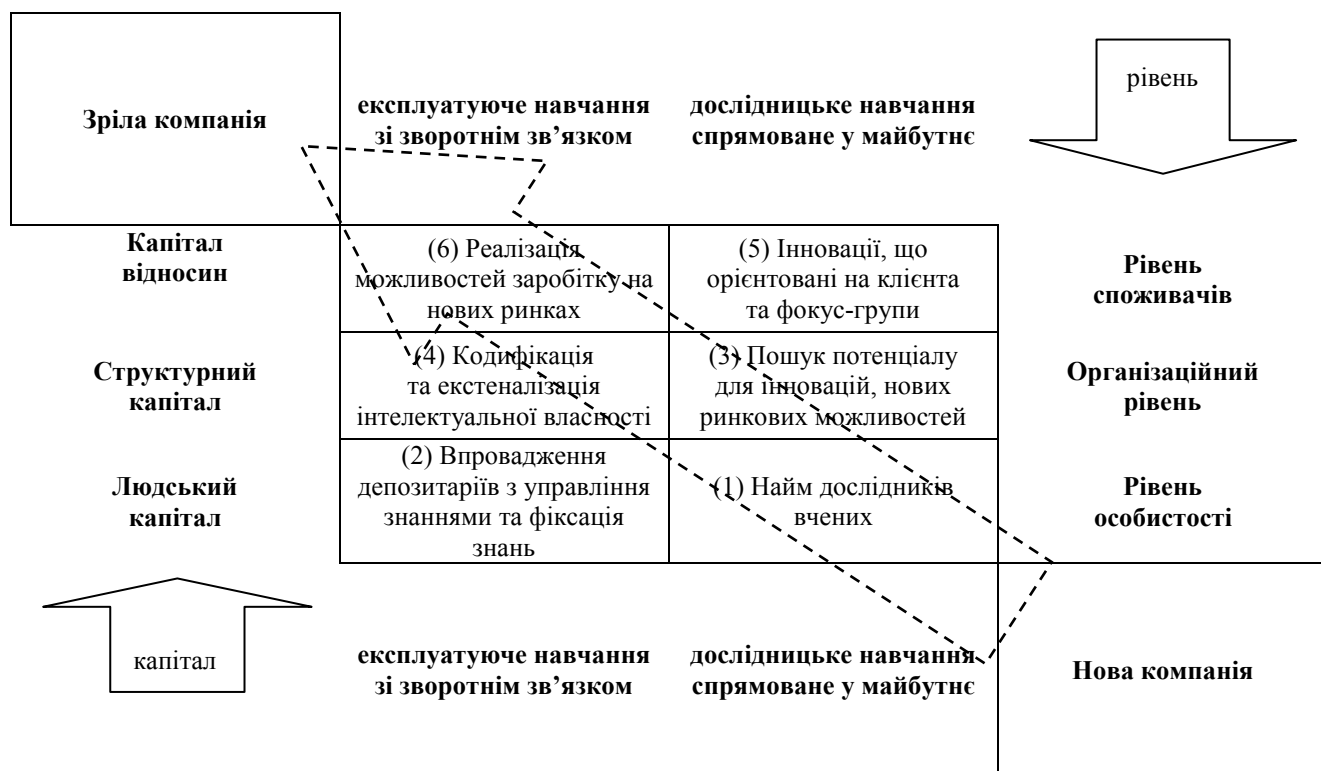

Рис. 6.1. Матриця навчання та управління інтелектуальним капіталом

Особливе значення цієї матриці полягає у тому, що вона надає користувачам методологічну основу, що уможливорює ідентифікувати переважаючий тип дій в організації та в разі необхідності змінити пріоритети діяльності. На жаль, практика досі дає досить обмежені підтвердження ефективності її застосування, які зосереджуються переважно в межах самих організацій і консалтингових компаній. Тому важливим є збереження корпоративної пам'яті, у т.ч. університетів як квазікорпорацій, як сукупність знань щодо управління ІК у конкретній організації, та яка є тим важливішою, чим інтенсивнішою є конкуренція на ринках. Корпоративна пам'ять вибудовується на основі аналітичних знань, які визначаються як знання, що дають відповідь на питання – хто, коли, де, що, чому та як [39, с.148].

Кластерна форма поєднання інтересів науки. Освіти і виробництва дозволяє спрямовувати наукові пошуки, підготовку компетентних кадрів і виробництво на досягнення конкурентноспроможних позицій вітчизняних товарів на світовому ринку за рахунок:

- об'єднання ресурсів і компетенцій у відповідній галузі, сфері діяльності;
- прискорення терміну розробки і впровадження нових досягнень науки і техніки у виробництво;
- реалізації конкурентноспроможної стратегії діяльності і розвитку на товарних ринках;
- можливостей створення спільних підрозділів з реалізації науково-технічних проектів;
- повноправної участі сторін учасників реалізації науково-технічних проектів у розподілі, за спільною угодою, прибутків від реалізації проектів [14, с. 140].

Особлива роль у діяльності кластерів належить університетам. Міжнародні програмні документи наголошують, що сучасний університет – це центр культури, знань, досліджень, навчальний процес у ньому має бути невіддільний від дослідницької діяльності (Велика хартія університетів). Більш тісною

повинна бути участь університетів як центрів дослідницької роботи у вирішенні актуальних суспільних проблем регіонів (ЮНЕСКО). Університети, як науково-освітньо-промислові комплекси (Всесвітній банк), повинні привести свою діяльність у відповідність до стратегічних потреб регіонального розвитку (Європейська комісія) [14, с. 141].

Взаємозв'язки з виробничими підприємствами – учасниками кластеру можуть полягати у підготовці бакалаврів і магістрів, підвищенні кваліфікації зайнятих на виробництві фахівців, наданні їм можливості отримати другу вищу освіту, а також у наданні цим підприємствам наукових послуг шляхом розробки на їх замовлення і участі у впровадженні науково-технічних розробок.

Студенти підприємницького університету є не лише наступним поколінням професіоналів, але й готуються стати підприємцями та засновниками компаній, для чого використовуються самі різноманітні програми з підприємництва та інкубування, нові освітні модулі, серед яких міждисциплінарні центри, наукові парки, академічні spin-off компанії, інкубатори та венчурні компанії, підприємницький університет є одним з суб'єктів, який створює нові технології та здійснює їх трансфер, перетворюючись з одного з джерел нових ідей для існуючих фірм на джерело формування нових фірм, особливо в таких галузях, як наука та інновації [39, с.137]

Поєднання освіти з наукою та виробництвом є одним з принципів функціонування системи вищої освіти в Україні. Сьогоднішні студенти повинні до кінця терміну свого навчання набути своєї інтегральної компетентності – здатності розв'язувати складні задачі і проблеми у галузі економіки, що передбачає здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов та вимог. Це, у свою чергу, потребує постійного оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної або недостатньої інформації та суперечливих вимог, формування своєї професійної автономності і відповідальності за прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, коли потребується застосування нових підходів та прогнозування результатів, коли формується здатність і потреба у подальшому навчанні і власному розвитку. Саме ці здатності

випускника спеціальності повинні становити предмет діяльності професорсько-викладацького складу кафедри і визначатися ним як критерії самооцінки ефективності своєї власної викладацької, науково-педагогічної діяльності. Ефективність, висока якість наданих освітніх послуг досягається саме на шляху поєднання викладацької і науково-педагогічної діяльності, їх інтеграції з виробництвом.

Важливим принципом організації навчального процесу у вищій школі є поєднання цільової практичної підготовки і навчально-наукової діяльності студента. Тим самим у нього формується уміння – базова компетентність, яка визначає інтелектуально-творчі та практичні здібності, засновані на майстерності з використанням методів, технологій, матеріалів, інструкцій та інструментів.

Практична підготовка студента повинна включати в себе опробувані часом традиційні форми – практичні, лабораторні заняття, індивідуальні роботи згідно зі спеціалізацією. Важливими елементами системи практичної підготовки студента є навчальна, виробнича та переддипломна практики. В останні роки, наголошує О. Андрусь, у зв'язку з відомими загальноекономічними причинами, кризовими явищами у господарському комплексі країни, які торкнулися і навчальних закладів, знизилась роль навчальної практики. Навчальна практика повинна здійснюватися, як правило, на навчально-виробничій базі навчального закладу, або, за угодою з конкретними підприємствами, установами, організаціями, на спеціально підготовлених до цього базах практики.

Виробнича практика студента на підприємстві, в організації була і залишається основним способом реалізації принципу поєднання освіти і виробництва. Невисока на сьогоднішній день ефективність такої форми поєднання пов'язана з багатьма чинниками. Це, в тому числі, і відсутність інтересу бази практики у практичному навчанні практиканта, який ще не відомо, чи прийде сюди працювати після закінчення ЗВО; і неконкретність

плану навчальної практики, недостатній зв'язок із спеціалізацією як студента, так і місця практики.

Потребує удосконалення і процес виробничої практики студентів. Можливо сказати, що спеціалізація у теоретичних знаннях, навчальна практика – це тільки підготовчі етапи до реалізації базового принципу функціонування системи вищої освіти – до поєднання освіти з виробництвом. З виробничої та переддипломної практик студента розпочинається безпосередня реалізація цього принципу.

Спеціалізація майбутнього випускника визначається, у тому числі, одночасно з попереднім визначенням майбутнього місця його працевлаштування.

Місце, або база практики, робоче місце практиканта за функціональним змістом повинні відповідати спеціалізації студента. Вони дозволяють деталізувати тему магістерської роботи. З іншого боку, проходження практики дозволяє студенту поєднати отримані теоретичні знання, опановані у ВНЗ базові практичні навички і технології роботи за спеціальністю з практикою діяльності у реальних виробничих умовах.

Цікавий досвід професійної підготовки кадрів для банків напрацьовано у Німеччині. Л.В.Мірошнік проведено детальний аналіз особливостей теоретичного і практичного навчання у Вищій банківській школі Німецького федерального банку (Бундебанку) [109, с.145-148]. Цей досвід цікавий як за змістом навчання майбутніх банківських працівників, так і організацією навчального процесу, ґрунтується на системі дуального навчання. Принцип дуальної освіти, який використовується в Німеччині вже декілька століть, полягає в поєднанні загальної і професійної освіти з навчанням на робочих місцях.

Професійні знання і досвід студентів Вищої школи поглиблюються у ході практики. Практичне навчання на робочих місцях у Бундебанку становить не менше ніж 50% часу, який відводиться на засвоєння відповідної програми: теоретичне навчання триває 18 місяців і розбито на три періоди по 6 місяців

кожен; чотири практики студентів, кожний з яких продовжується від 1 до 12 місяців. Мета практики – показати студентам реальні ситуації, які не доступні в навчальній аудиторії.

Практичне навчання на робочому місці сприяє водночас і формуванню у студента уміння комбінувати і доповнювати одержані теоретичні знання, ухвалювати рішення і вирішувати проблеми, а також компетентність у сфері соціальних відносин, яка означає вміння працювати в команді, кооперуватися з колегами, долати конфлікти, здібність до соціальної взаємодії, самокритики, прихильність до етичних цінностей, толерантність. Іншими словами, ідеться про вміння спілкуватися у процесі вирішування професійних завдань [109, с.147].

Система професійної освіти Німеччини високоефективна, її визнають у всьому світі. Ця система сприяє зростанню професійної мобільності студентів, їхньої конкурентоспроможності на ринку праці, оскільки поєднує теоретичне навчання і практичну роботу на робочих місцях.

За ефективністю виконання практикантом своїх функціональних обов'язків у керівника практики від підприємства, установи, організації або керівника структурного підрозділу-місця практики формується підсумкова оцінка рівня теоретичної і практичної підготовки студента, його ділових, особистих якостей, тобто всього, що у комплексі становить рівень компетентності молодого фахівця і здатності задовольнити сучасні і майбутні потреби бази практики у такому фахівцеві. Так формується і офіційна заявка щодо направлення випускника для роботи на конкретному робочому місці.

Йдеться про підсумкову оцінку компетентності випускника, а відтак і про оцінку якості його підготовки у даному навчальному закладі. А попереднє знайомство управлінців, виробничників з майбутнім молодим спеціалістом може бути ще в процесі його навчання у ЗВО, за результатами його участі у впровадженні результатів науково-дослідних робіт у даному підрозділі бази практики.

Слід відмітити, що в Україні є законодавчі акти і практика реалізації різних організаційних форм інтеграції науки і виробництва, забезпечення розробки і впровадження наукових проектів у виробництво. Зокрема, це наукові парки, технологічні парки тощо. Нині жваво обговорюється ідея створення освітньо-виробничих кластерів, з якими пов'язують надії на інтенсифікацію зв'язків системи освіти і науки з виробництвом.

На наш погляд, це повинні бути добровільні об'єднання з метою інтенсифікації пошуку, розробки і впровадження досягнень науки і техніки у конкретному секторі господарського комплексу регіону, забезпечення переходу підприємств галузі на інноваційний шлях розвитку. Отримання економічного ефекту від впровадження науково-технічних розробок повинно бути вторинною задачею, базою для різних форм стимулювання учасників кластера і результатів їх діяльності. Економічні пільги для учасників кластера мають теж застосовуватися, як форма державної підтримки діяльності кластера, але не ставитися як умова його створення і забезпечення діяльності.

Створення науково-освітньо-виробничого кластера забезпечить краще вирішення і проблеми практичної підготовки випускників вузів. Учасники кластера – виробничі підприємства стануть надійними базами їх практики, починаючи з молодших курсів навчання. Розпочати плідну співпрацю ЗВО і підприємств можна із збільшення часів практики у межах навчальних планів підготовки фахівців, згідно з індивідуальними планами навчання, з надання дозволу на вільний графік відвідування лекційних занять тощо. Студенти при цьому можуть зараховуватися на визначених умовах на посади згідно з напрямком навчання, спеціальністю або спеціалізацією.

Завдання викладача ЗВО не обмежуються вище перерахованими напрямками діяльності. Здатність випускника до успішної професійної діяльності пов'язана з його готовністю до автономності і відповідальності як чинників здатності самостійно виконувати завдання, розв'язувати задачі і проблеми та відповідати за результати своєї діяльності. Невід'ємною його рисою фахівця повинна бути і комунікативність – взаємозв'язок з іншими

учасниками професійної діяльності з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності.

Випускник повинен бути готовим до умов діяльності, які характеризуються комплексністю та невизначеністю, і вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми, які зазвичай називають «вузькі місця виробництва».

Сьогоднішні студенти повинні до кінця терміну свого навчання набути своєї інтегральної компетентності – здатності розв’язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності, що передбачає здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов та вимог. Це, у свою чергу, потребує постійного оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної або недостатньої інформації та суперечливих вимог, формування своєї професійної автономності і відповідальності за прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, коли потребується застосування нових підходів та прогнозування результатів, коли формується здатність і потреба у подальшому навчанні і власному розвитку.

6.3. Викладач економіки як наставник студентства

Давній китайський мудрець сказав:

«Якщо ви плануєте на рік – садіть рис.

Якщо ви плануєте на 12 років – вирощуйте сад.

Якщо плануєте на століття – виховуйте людей»

Майбутнє держави залежить від рівня освіти і виховання людини. Тому в нашу епоху все більше зростає цінність саме виховання студентської молоді, прищеплення їй істинних цінностей і патріотизму. З цією метою державна система освіти передбачає як професійне зростання, так і виховання культури поведінки – як невід’ємну частину підготовки фахівців.

У сучасних умовах студентство як найбільш активна і мобільна група населення, котра перебуває в пошуку власної ідентичності, є тією соціальною групою, соціальні спрямування і практики якої мають бути мобілізовані на оволодіння складними видами інтелектуальної і професійної діяльності. Як носій інтелектуального потенціалу студентство є резервом поповнення працівників розумової праці і належить до інтелігенції як її складова, тим самим визначаючи характер майбутнього українського суспільства.

Навчання, виховання і психологічний супровід педагогічного процесу в університеті є взаємозв'язаними. В результаті такої взаємодії у студента формуються соціально-значущі якості (комунікативність, самостійність, адекватність, активність, емоційна врівноваженість, стійкість до стресів) і загальна культура особи. Сформованість цих рис обумовлює «життєздатність» випускника університету, його подальшу самореалізацію в кар'єрі і в особистому житті [62].

Крім того, інтеграція України в європейське та світове співтовариство, розбудова демократичного суспільства вимагають все більшої уваги до процесу виховання гармонійно розвинених, соціально-активних та високоосвічених фахівців.

При цьому, сам процес становлення студента як фахівця складається з декількох етапів: усвідомлення соціальної ролі людини, сприйняття вимог майбутньої професії, усвідомленого пред'явлення цих вимог до себе, самовиховання необхідних якостей, моделюючих особистість студента, реалізація творчої діяльності.

Загалом, виховна робота університету являє собою комплекс інформаційно-пропагандистських, індивідуально-психологічних, морально-етичних, культурно-дозвільних, спортивно-масових та інших заходів, здійснюваних суб'єктами виховної діяльності і спрямованих на формування всебічно розвинутої особистості, громадянина, патріота України і висококваліфікованого фахівця з активною соціальною позицією.

Сучасна освіта приділяє питанням виховання все більше уваги, оскільки виховний процес, як одна із форм впливу на становлення особистості в певному соціумі, є для кожного покоління центральною темою.

Сьогодні існує традиційна структура виховної роботи, яка є загальноприйнятою в багатьох закладах вищої освіти України. Головними учасниками процесу виховання у вищому навчальному закладі є деканат (декан, заступник декана, методист), куратор академічної групи і студентські ради університету (факультету) та гуртожитку, де проживають студенти факультету, які здійснюють усі процесуальні функції: планування, підготовку, організацію, керівництво, діагностику, аналіз. Але, виховні функції виконують усі педагогічні працівники університету.

Загальна освіта – це процес самостійного розвитку всіх сил індивіда, в тому числі моральних, і тому освіта через науку є одночасно і виховання моральності людини.

Університет XXI століття повинен взяти на себе (передусім на рівні бакалаврату – загальної вищої освіти) загальнокультурну функцію виховання всієї чергової когорти молодих, що входять в життя, поколінь [81].

Основні принципи виховання студентства викладені у низці законодавчих актів та нормативних документів стосовно питань освіти, виховання, охорони здоров'я, соціально-правового захисту студентської молоді. Серед них – Конституція України, Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», «Національна доктрина розвитку освіти в XXI столітті», Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2015–2025 роки, Положення про державний вищий навчальний заклад, Концепція національного виховання студентської молоді, Концепція національно-патріотичного виховання молоді, накази Міністерства освіти і науки України та ін.

У Законі України «Про освіту» наголошується, що «...метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих

моральних якостей, формування громадян здатних до свідомого суспільного вибору...». Це характеризує навчання та виховання як єдиний безупинний процес та означає, що головним завданням діяльності ЗВО є не тільки підготовка висококваліфікованих спеціалістів, а й формування особистості студентів з гармонійно поєднаними професійними, морально-естетичними, психологічними якостями.

Єдність виховання і навчання зумовлена спрямованістю обох процесів на формування соціальної зрілості особистості, реалізацію її творчих здібностей.

Спробуємо прояснити суть справи через співвіднесення виховання з навчанням стосовно до індивіда.

Виховання володіє фундаментальним і стратегічним значенням, тоді як навчання – швидше тактичним і прикладним [81].

Будь-якій людині необхідно спочатку зрозуміти себе, визначити специфіку власної індивідуальності, хоча б у загальних рисах досягнути сенс свого життєвого призначення в потоці буття і тільки потім – співвідносити себе з яким-небудь приватним початком, наприклад, з професією.

Сьогодні є ясне розуміння того, що освіта на будь-якому його рівні має не лише включати вузькоспеціальну підготовку, але й формувати особистість, виховувати громадянські якості, вчити людину сучасним формам спілкування, готувати його жити у швидко змінюваному світі, розвивати в нього здатність засвоювати нову інформацію і приймати ефективні рішення.

Принцип єдності навчання і виховання передбачає наявність соціальних практик як повчального, так і виховного порядку, що мають інституціолізований характер, зафіксованих і прийнятих нормативними документами різного рівня. Взаємозв'язок виховного, навчального і наукового аспектів освіти у ЗВО здійснюється шляхом реалізації освітніх, професійних програм і навчальних планів. У нормативних документах декларується необхідність упровадження і реалізація новітніх технологій навчання, інформаційних і технічних систем забезпечення навчального процесу, а також посилення мотивації студентів до участі в наукових дослідженнях через

активізацію діяльності студентських проблемних груп та наукових гуртків на кафедрах, проведення конференцій, конкурсів на кращу науково-дослідну студентську роботу тощо [91].

На даний час актуальним та інноваційним інструментом створення умов, необхідних для гармонізації командної діяльності та взаємин у межах академічної групи, виступає – team-building (технології командоутворення).

Team-building (тімбілдінг) – комплекс заходів, направлених на зміцнення команди (в даному випадку академічної групи), покращення взаємовідносин у колективі, виявлення комунікативних проблем з наступною їхньою ліквідацією. Одна з функцій тімбілдінгу – це виявлення несумісних людей та визначення способів їх неконфліктної взаємодії. Застосування тімбілдінгу дозволяє вирішити ряд задач: викликати повагу і довіру між одногрупниками, згуртувати колектив навколо спільних цілей, підтримувати дружні відносини у колективі та пізнати один одного у неформальній обстановці. Засоби тімбілдінгу, які можуть бути застосовані для управління поведінкою у групі – це квести, естафети, мотузчані, рафтинг-курси та інші ігри на дозвіллі з більшою чи меншою долею екстриму [60, с.37].

Тімбілдінг дозволяє підвищити ефективність діяльності колективу, що є важливою складовою успіху як куратора, так і керівництва факультету в цілому.

В Законі України «Про вищу освіту» передбачено, що науково-педагогічний працівник має обов'язок розвивати в осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, самостійність, ініціативу, творчі здібності [35].

Отже, крім кураторів, учасником виховного процесу є науково-педагогічний працівник (викладач), який виконує наступні основні функції: по-перше, формування бази знань; по-друге, перетворення студента, як об'єкта виховання, в суб'єкт, здатний до самоосвіти, саморозвитку, самоорганізації.

Сучасні реалії життя від випускників вищих навчальних закладів вимагають активності, креативності, здатності адаптуватись до швидко змінюваних умов, прагнення до постійного саморозвитку і самовдосконалення,

здатності приймати рішення і нести за них відповідальність, розвинених комунікативних й організаційних умінь. Певний набір знань і навичок у пам'яті молодого фахівця вже не є головним завданням вищої освіти, тим більше, що науково-технічні засоби сьогодні дозволяють зберігати величезні обсяги інформації. З огляду на це, серед основних завдань сучасної вищої освіти поряд з якісною професійною підготовкою визначено всебічний гармонійний розвиток особистості студента, створення умов для його самореалізації і самовизначення.

Таким чином, необхідно виділити пріоритетні напрямки удосконалення виховної роботи в університеті, серед яких:

- приведення системи виховання у відповідність до вимог сучасного етапу розвитку суспільства;
- розвиток засобів масової інформації на факультетах і кафедрах: факультетський вісник;
- розширення зв'язків з молодіжними й іншими громадськими організаціями з метою виховання студентської молоді;
- удосконалювання складу і структури органів виховної роботи в університеті.

Також під час навчання, особливо на бакалавраті, актуальним методом виховання виступає підвищення мотивації навчання через професорсько-викладацький склад, оскільки про фах, професію, про конкретну працю на підприємстві студент знає небагато; яким чином одержані у ЗВО знання можна застосувати на практиці уявляє досить абстрактно. Розв'язати цю проблему можна не лише шляхом удосконалення навчальних планів і програм, навчальними та виробничими практиками на підприємствах, а залученням до екскурсій на підприємство, зустрічами з провідними працівниками підприємств тощо.

Одним словом, активна профорієнтація, формування престижності фаху, спеціальності, основних форм діяльності, навичок є актуальним завданням виховної роботи. Головне – надихнути студента це вивчати і стати фахівцем,

показати, що самостійний пошук необхідних знань є необхідною потребою, дає практичні результати, що проявляється не тільки в оцінках додатку до диплому, але й проявляється у самостійному відчутті значущості як професіонала, людини. Підтримання високого інтересу до навчання (мотивація освіти) і є важливою метою виховної роботи, яка проводиться в межах вищої школи.

Результативність виховної роботи кафедри полягає в тому, що випускники університету мають бути не просто знаючими спеціалістами, а людьми творчими, духовно багатими із демократичним світобаченням [60, с.79].

Основним показником виховної роботи ЗВО є культура самовизначення кожного студента. Життєве самовизначення – більш широке поняття, ніж тільки професійне і навіть громадянське. Воно характеризує людину як суб'єкта власного життя і власного щастя, яка самореалізує свої сили і здібності.

Таким чином, призначенням виховного процесу ЗВО виступає створення базису формування особистісної культури, системи ціннісних ставлень до світу та самого себе; забезпечення співробітництва викладача, куратора і студента, спрямованого на засвоєння вироблених людством культурних цінностей. З огляду на реалізацію принципу особистісної орієнтації виховного процесу здійснюється вивчення рівня вихованості, професійної орієнтованості, національно-громадянської зрілості, потреб та інтересів кожного студента.

Список літератури

1. Амоша О.І. Сучасні підходи щодо здійснення взаємодії академічної науки, освіти і промислового виробництва / О.І. Амоша, А.І. Землянкін, Г.В. Моїсєєв // Економіка та держава. – 2007. - № 3 – С. 4-7.
2. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко –Київ.: Знання України. 2004. – 804 с.
3. Антонюк В. Якісна система безперервної освіти як умова підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів / В. Антонюк, Ю. Дорофєєва // Україна: аспекти праці. – 2010. - № 5. – С. 11-18.
4. Атлас новых профессий. 2-я ред. [Электронный ресурс] / Агентство стратегических инициатив, Московская школа управления «Сколково». – М., 2015. – Режим доступа: <http://www.atlas100.ru/future.pdf>
5. Афанасьєва Л.В. Формування професійної компетентності майбутнього менеджера / Л. В. Афанасьєва. // Матеріали конференції «Динамика современной науки». Кіровоградська державна льотна академія України. – 2012р.
6. Бармак О.В. Застосування інформаційної технології гнучкого тестування рівня знань у середовищі Moodle / О.В. Бармак, О.В. Мазурець, А.О. Матвійчук // Вісник Хмельницького національного університету. - 2017. – № 2. – С. 103-114.
7. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал – ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг – С-Пб.: Питер, 2001. – 287 с.
8. Будущее мировой экономики: доклад группы экспертов ООН во главе с В. Леонтьевым [Пер. с англ.: под общ. ред. А. И. Шапиро] – М.: «Международные отношения», 1979. – 165 с.
9. Буряк В. Формування у студентів критичного мислення / В. Буряк // Вища школа. – 2007. - № 9. – с. 21-30.
10. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал (теоретичний

аспект) / О. Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. - № 1. – С. 16-27.

11. Васильєва О.О. Шляхи реалізації основних принципів Болонської декларації / О.О. Васильєва, С.Ф. Горбань, В.О. Толок /// Проблеми освіти: наук. - методичн. збірник / НМЦ ВО МОН України. –К., 2005. – Вип. 45: «Болонський процес в Україні». Ч.1. – 192 с.

12. Вергун А.М. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації / А.М. Вергун, І.О. Тарасенко// Вісник КНУТД – К.: КНУТД. – 2014 р. - № 2. – С. 217-218.

13. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / за ред. В.Г. Кременя. Авторський колектив : М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бобин – Тернопіль Навчальна книга. – Богдан, 2004. – 384 с.

14. Вища освіта, наука, виробництво: теорія і практика інтеграції у сфері фінансів: Колективна монографія / за гол. ред. д.е.н., професора М.А. Коваленка. – Херсон: ХНТУ, 2015. – 172 с.

15. Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе на протяжении XXI столетия / Б.Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – с. 114-115.

16. Высшее образование в XXI веке: Подходы и практические меры: Всемирный статистический обзор по высшему образованию 1980-1995 гг.: Рабочий документ, Париж: ЮНЕСКО, 1998. – 112 с.

17. Галузевий стандарт вищої освіти України (ГСВОУ 6.140102-12). Засоби діагностики якості вищої освіти / Офіційне видання. – К.: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, 2012. – 21 с.

18. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. Геєць // Економіка України. – 2004. - № 4. – С. 4-14.

19. Гелл Дейвід. Глобалізація і антиглобалізація / Д.Гелл. Е. Мак-Грю. [Переклад з англ. І. Андрушенко] .- К.: К.І.С., 2001. – 180 с.

20. Герман Н. Адаптація форм організації самостійної роботи студентів

до сучасних технологій навчання // Н. Герман, Н. Тягунова // Вища школа – 2001. - № 4-5 - С. 53-56.

21. Голиченко О.Г. Высшее образование и наука: интеграция или партнерство? / О.Г. Голиченко// Экономика и математические методы. – 2005. – Т. 41. - № 1. – С. 119-127.

22. Головань М.С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М.С. Головань// Вища освіта країни. – 2008. - № 3. – с. 23-30.

23. Головка Н.І. Методика викладання у вищій школі / Н.І. Головка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://iht.univ.kiev.ua/metodyka-vikladannya...>

24. Гончаров С.М. Науково-методичне забезпечення навчального процесу при підготовці фахівців для ринкової економіки України. – Рівне.: РДТУ, 1999. – 56 с.

25. Горобець С.А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста [Електронний ресурс] / С.А. Горобець// Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка – 2007. – Вип. 31. – С. 106-109. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1538/1/07gsakmf.pdf>

26. Горшунова І.В. Професійні вимоги до фахівців з фінансів в Україні/ І.В. Горшунова// Вісник Чернігівського державного технологічного університету. -2013. - № 1 (64). - С.221-231.

27. Гук О.Ф. Зарубіжний досвід модернізації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах / О.Ф. Гук [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua.uk/library/>

28. Данніков О.В. Розвиток цифрових компетенцій в умовах інформатизації суспільства / О.В. Данніков [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slideshare.net>. – Dannikov – rozvitok - ...

29. Доповідь спеціальної групи ООН щодо інформаційних технологій. – 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

30. Європа в Інтернеті. Веб-путівник (Europe on the Internet) –

<http://www.knowerope.net/demo/html/webdir.htm>.

31. Жилякова О.В. Застосування інноваційних методик під час підготовки фахівців з економічних спеціальностей // VIII Всеукр. наук.-метод. конф., 23 вересня 2010 р. [Електронний ресурс]. / О.В. Жилякова, Т.О. Ставерська. – Харків. Вид-во ХДУХТ, 2010 – с. 217-218. - Режим доступу: http://www.hduht.edu.ua/News/t_k_26/10/12/s_3.pdf

32. Зайцева Л.В. Моделі та методи адаптивного контролю знань / Л.В. Зайцева, Н.О. Прокоф'єва // Education Technology & Society/ - 2004. - № 7.- С. 265-277.

33. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 04 лютого 1998 року [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/law/show/74/98-%D0%B2%D1%80>.

34. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145 – VIII. – Режим доступу: <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show - 2145>.

35. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. - № 37-38. Ст. 2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/show/1556-18>

36. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И.А. Зимняя: Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

37. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Тertia. Альманах. - Дніпропетровськ: ИГУ, 2005. – 157 с.

38. Іванова І.В. Метод конкретних ситуацій («кейс-стаді»). Навчально-методичне видання / І.В. Іванова, Н.В. Микитенко. – К.: КНТЕУ, 2002. – 33 с.

39. Ільницький Д.О. Університети в глобальній економіці знань: еклектична парадигма / Д.О. Ільницький // Міжнародна економічна політика. – 2015. - № 1 (22). – С. 123 – 149.

40. Інтеграція в європейський освітній простір: здобуття, проблеми, перспективи: Монографія / За заг. ред. Ф.Г. Ващука – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 560 с. – (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; Вип. 16).

41. Каплінський В. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник. [Електронний ресурс] / В. Каплінський – Режим доступу: www.kspu.edu/FileDownload.-ashx/metodyka...

42. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / М. Кастельс [Пер. с англ.; под науч. ред О.И. Шкаратана; Гос. ин-т высш. школы экономики]. - М., 2000. - 606 с.

43. Катеринчук И.С. Интеллектуальная система автоматизированного контроля знаний студентов высших учебных заведений / И.С. Катеринчук, Р.В. Рачок, В.В. Кулик // Информационные технологии в образовании: сборник научных трудов. – Херсон. Изд-во ХГУ, 2009. – Выпуск 4. – С. 139-147.

44. Киселева Ю.В. К проблеме формирования критического мышления студента вуза / Ю.В. Киселева // Теоретический журнал CredoNew. - 2012. - Режим доступу: <http://credonew.ru/content/view/1091/67/>.

45. Киш О.М. Студентоцентроване навчання як складова нової парадигми освіти / О.М. Киш// Наукові пошуки: зб. наук. праць молодих учених. Вип. 3 / За ред. проф. А.А. Сбруєвої – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2013. – с. 39-40.

46. Ключові компетентності для навчання впродовж життя. 2018 – Цифрова компетентність [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dystosvita.blogspot.com/keuchovi...>

47. Ковалев М.М. Образование для цифровой экономики / М.М. Ковалев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.giac.by.icle/download/obrazovanie-dlya-tsifrovoi-ekonomiki.pdf>

48. Ковалев М.М. Современная финансовая теория и финансовое образование / М.М. Ковалев. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.bsu/Kovalev_m_msovremennayhfinansovaya teoriya i hinansovoye obrazovaniye.

49. Коваленко М.А. Союз вищої школи і виробництва – умова якісної підготовки спеціалістів / М.А. Коваленко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Вип. 2 (7). – Херсон, 2012. – С. 359-362.
50. Коваленко М.А. Теорія і методологія управління розвитком регіонального господарського комплексу в контексті економіки знань: монографія / М.А. Коваленко. – Херсон: Олді-плюс, 2007. – 312 с.
51. Козлова Г.М. Методика викладання у вищій школі. Навчальний посібник / Г.М. Козлова. – Одеса: ЛНУ, 2014. – 200с. – Режим доступу: oneu.edu.ua/aploads/2017/11/havc...
52. Колот А. Фундаменталізація та індивідуалізація економічної освіти як провідні тенденції її розвитку / А. Колот // Вища школа. – 2006. № 1 – с. 59-71.
53. Комп'ютерна програма тестування знань OpenTEST 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opentest.com.ua/kompyuternya-programma-testirovaniya-zhanij-opentest-2/>.
54. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
55. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи стандартів вищої освіти // Інформаційний вісник - Вища школа, 2003, № 10.-С. 5-82.
56. Контрольні заходи в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Методичні рекомендації / М.Є. Скиба, Г.В. Красицька, В.І. Бегняк, О. В. Пащенко. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 66 с.
57. Контрольно-діагностична система Test-W2 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://teach-if.at.ua/load/programi/testi/test_w2_kontrolno_diaagnostichna_sistema/16-1-0-7
58. Концепція Excellence в системі вищої освіти: Інтернет – видання. –

Режим доступу: https://translate.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hl=ru&url=translate.google.com.ua&sl=en&sp=nmt1&t1=uk&u=http^//www.engu.eu/indirne/p.

59. Кравчук Н.Я. Методика викладання у вищій школі (мотивація навчальної діяльності): Матеріали методичного семінару «Мотиваційний підхід до організації навчального процесу у вищій школі » / Н.Я. Кравчук, О.Є. Коваль – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – 81 с. – Режим доступу: dspace.tneu.edu.ua/bitstream/ методика..

60. Краткая информация о Болонском процессе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dstu.dp.ua/student/infa.htm>

61. Креативність та освіта [Електронний ресурс] / Британська рада в Україні. – Режим доступу: <http://gohigher.org>.

62. Кто всегда найдет работу: мнение одного из самых придирчивых работодателей [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://iz.com.ua/ukraina/90578-kto-vsegda-naydet-raboty-mnenie-odnogo-iz-samyh-pridirzhivyh-rabotodateley.html>

63. Курмишева Н. Мотивація і результативність навчання майбутніх економістів / Н. Курмишева // Вища школа. -2008. – № 1. – с. 75-81.

64. Луговий В.І. Система кваліфікацій як інструмент забезпечення якості освіти [Електронний ресурс] / В.І. Луговий. – К.: ВІЛ, 2012. – 40 с.

65. Маниліч М.І. Шляхи розвитку парадигми вищої освіти в Україні М.І. Маниліч // Науковий вісник Чернівецького університету, 2005. – Вип. 254. Економіка. - С. 115-120.

66. Мельник Л.Г. Основи стійкого розвитку : Навч. посібник для післядипломної освіти / Л.Г. Мельник. – Суми: Університетська, книга, 2006. - 383 с.

67. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник / О.В. Малихін, І.Г. Павленко, О.О. Лаврентьєва, Г.І. Матукова. – Сімферополь: Дайфі, 2011. – 270 с.

68. Методика викладання у вищій школі: Навчальні матеріали онлайн

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pidruchniki.com>

69. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: Навч. посібник / За ред. С.У. Гончаренка, П.М. Олійника. – К.: Вища школа, 2003. – 323 с.

70. Мірошник Л.В. Підготовка дипломованих фахівців у Вищій банківській школі Німецького федерального банку / Л.В. Мірошник. // Вісник університету банківської справи Національного банку України.

71. Модель цифровой компетентности DigComp2.1 (2017). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hm.ee/sites/default/files>

72. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / За заг. ред. О.І. Локшиної – К.: К.І.С., 2004. – 128 с.

73. Мясникова Л. Смена парадигмы. Новый глобальный проект. / Л. Мясникова // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. - №6. – с. 3-8.

74. Навыки и компетенции преподавателей университетов в эре цифрового образования (результат 1.3) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.academicaproject.eu/uploads/pages/rezultat13> - naviki i kompetentsii – prepodavateley – universitetov – v – ere – tsifrovogo – obrazovaniya.pdf

75. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 06.11.2015 № 1151. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15>.

76. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]: - Режим доступу: <http://www.prezident.gov.ua/documents/151.html>.

77. Національна рамка кваліфікацій України – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>.

78. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт. – уклад: І.І. Бабин, Я.Я. Болюбаш, А.А. Гармаш та ін.: за ред. Д.В. Табачника і В.Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2011. – 100 с.

79. Ніколаєнко С.М. Стратегія розвитку освіти України: початок

XXI століття. / С.М. Ніколаєнко – К.: Знання, 2006. – 253 с.

80. Нові інформаційні технології в освіті [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://it-tehnolog.com/statti/novi-informatsiyni-tehnologiyi-navchannya/>.

81. Олдермен Д. Глобалізація вищої освіти: вільний ринок і національний інтерес / Джеррі Олдермен // Вища школа. - 2001. - № 6. – С. 113-118.

82. Омелянович Л. Інтеграція теорії і практики в підготовці фахівців / Л. Омелянович // Вісник КНТЕУ. – 2006. - № 1. – С. 128-132.

83. Онікієнко В.В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В.В. Онікієнко, Л.М. Ємельяненко, І.В. Терон / За ред. В.В. Онікієнка. – К.: РВПС НАН України, 2006. – 480 с.

84. Організація навчального процесу за кредитно-модульною системою на різних структурних рівнях в умовах Хмельницького національного університету. Методичні рекомендації / С.Г. Костогриз, Г.В. Красильникова, О.В. Пащенко, В.І. Бегняк, І.Л. Андрієнко. – Хмельницький: ХНУ, 2005. - 32 с.

85. Освіта для сталого розвитку. Національна доповідь за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dea.gov.ua/chapter/osvita_dlya_stalogo_rozvitku_nacionalna_dopovid4_skorocheno.

86. Основания для выбора модели компетенций [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.profrazvitie.ru/cgi-bin/new.cgi?go=model_komp.

87. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.) / За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с. – Режим доступу: www.tspu.edu.ua/html/ресурси/кредитно-модульна_система

88. Особливості комунікативного стилю викладачів дисциплін різних навчальних блоків у контексті студентоцентрованого підходу [Електронний ресурс] / В.М. Лісовий, В.А. Капустняк, В.Д. Марковський, І.В. Завгородній, В.М. Сінайло, К.В. Дмитрієнко, О.А. Мирончук / - Режим доступу: <https://ojs.tdmu.edu.ua/article/viewFile>.

89. Офіційний сайт Вікіпедії: <http://uk.m.wikipedia.org>
90. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України: <http://www.mon.gov.ua>.
91. Паламарчук О.Ф. Викладання в університеті на засадах лідерства: Навчальний посібник [Електронний ресурс] / О.Ф. Паламарчук – К.: ДП «НВЦ «Пріоритет», 2006. – 40 с. – Режим доступу: <https://ihed.org.org.ua/biblioteka/liderstvo.pdf>
92. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, А.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.: За ред. І.А. Зазюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
93. Петров Э.Г. Современные технологии обучения в высшей школе: Учебное пособие / Э.Г. Петров, Л.Н. Радванская, Н.В. Шаронова. – Харьков: Коллегиум, 2007. – 172 с.
94. Поліщук А.О. Інформаційна технологія автоматизації аналізу відповідності тестових завдань лекційним матеріалам навчальних дисциплін / А.О. Поліщук, О.В. Мазурець // Збірник наукових праць за матеріалами дев'ятої міжнародної науково-технічної конференції «Актуальні проблеми комп'ютерних технологій 2015». – Хмельницький, 2015.- С. 207-218.
95. Положення про дистанційне навчання: Затверджене наказом Міністерства освіти і науки України №466 від 25 квітня 2013р.
96. Положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців. – Тернопіль: ТНПУ, 2004. – 46 с.
97. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. Затверджено наказом Міністерство освіти і науки України від 02.06.1993, № 161. – 288 с.
98. Польова Т.В. Упровадження методів активізації навчання як засіб підготовки економістів нової генерації. [Електронний ресурс] / Т.В. Польова. – Харків. – 2011 – С. 213-214.
99. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів

вищої освіти» від 29 квітня 2015 р. № 266 –
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-п>.

100. Проект «Національна стратегія розвитку інформаційного суспільства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-ukraine.com.ua>.

101. Проект «Развитие критического мышления через чтение и письмо. Режим доступу: http://www.mozliceum.na.by/mr_proekt_critic.php.

102. Проект «Цифрова адженда України – 2020» («Цифровий порядок денний» - 2020). Концептуальні засади (версія 1.0) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ucci.org.ua/uploads/files>.

103. Проект Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі» (Tuning Educational Structures in Europe, TUNING). TUNING (для ознайомлення зі спеціальними (фаховими) компетентностями та прикладами стандартів – <http://www.unideustro.org/tuningeu/>.)

104. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз [Н.В. Абашкіна, О.І. Авксентьева, Р.І. Антонюк, Т.М. Десятов, І.О. Корсунська] / АПН України: Інститут педагогіки і психології професійної освіти. 2-ге вид. - К.: Вибір, 2002. – 342 с.

105. Професійні компетенції: основи. – Режим доступу: https://translate.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hi=ru&rurl=translate.google.com.ua&sl=en&sp=nmt18tl=uk&u=http://www.enqa.eu/indirme/p...

106. Растопчина О.М. Проблеми діагностування якості і розвитку знань студентів у сучасній вищій школі./ О.М. Растопчина // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 28. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080 /jspui/bitstream/lib/520/1>.

107. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: Монографія / Ю.М. Рашкевич. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 168 с.

108. Реформа и развитие высшего образования: Программный документ.

– Париж: ЮНЕСКО, 1996. – 49 с.

109. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: – http://ihed.org.ua/images/biblioteka/Rozvitok_sistemi_zabesp_yakosti_VO_UA_2015.pdf.

110. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації – / Авт.: В.М. Захаренко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / За ред. В.Г. Кременя – К.: ДН «НВЦ»Пріоритети», 2014. – 120 с. – Режим доступу: http://ihed.org.ua/images/biblioteka/rozroblennya_osv_program_2014_tempus-office.pdf

111. Рыбин В.А. Идея университета XXI века: опыт исследования / В.А. Рыбин – Челябинск: Изд-во Челябинского гос. ун-та. – 2012. – 209 с.

112. Савицький А.В. Студентоцентризований підхід [Електронний ресурс] / А.В. Савицький. – Режим доступу: <https://erasmusplus.org.ua/category/3...>

113. Саган Карл. Світ, повний демонів. Наука як свічка у півночі / Карл Саган [Переклад з англ. М. Климчука]. – Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2018. – 382 с.

114. Саух І.В. Моделі професійної компетентності менеджера туристичної індустрії як основа конкурентоспроможності галузі/ І.В. Саух // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. - № 2 (4). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/sauh.htm.

115. Сбруєва А.А. Теоретичні та методичні засади студентоцентризованої парадигми навчання у контексті реалізації болонських реформ / Струєва А.А. // Розвиток інтелектуальних умінь, творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання дисциплін природничо-математичного циклу «ІТМ – плюс - 2014»: матеріали міжнародної дистанційної науково-методичної конф.: у 3-х т. – Суми: Мрія, 2014. – Ч. 1. – с. 68-70.

116. Семів Л.К. Університетська освіта в умовах переходу до економіки знань / Л.К. Семів, Р.А. Семів // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 3. С. 158-165.

117. Сисоєва О.А. Формування цифрової інформаційної компетентності / О.А. Сисоєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ito.vspu.net/cucoeva-grrunehushuna.doc>

118. Сікорський П.І. Кредитно-модульна технологія навчання: Навч. Посібник / П.І. Сікорський – К.: Вид. Європ. ун-ту, 2004. – 127 с.

119. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти / Ухвалено на Міністерській конференції у Європі 14-15 травня 2015 року. – Режим доступу: <https://translate.googleusercontent.com/translate-c?depth=1&hi=ru&prev=search&rurl=translate.google.com.ua&sl=en&sp=nmt1&sp=http://www.enga.en/i...>

120. Стюарт Томас А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т. Стюарт / Пер. с англ. В. Ноздриной. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.

121. Тапскотт Д. Поколение цифровой эпохи: как сетевое поколение изменяет мир/ Д. Тапскотт. – М.: М. Grow – Hill, 2009. – 392 с.

122. Татур Ю.Г. Компетентність в структурі моделі якості підготовки спеціаліста / Ю. Г. Татур // Вища освіта сьогодні. – 2004. - № 3. С. 20-26.

123. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л. Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ «ХПІ» та шляхи її реалізації: Навчально-методичний посібник. / Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О.Г. РОМАНОВСЬКИЙ, О.С. ПОНОМАРЬОВ. – Харків: НТУ «ХПІ», 2004, 416 с.

124. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін: Навч. посібник [Електронний ресурс] / Г.О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М.В. Артюшина. – К.: КНЕУ, 2006. – 320 с. – Режим доступу: <http://kneu.in.ua/view-details/2-uchebniki-kneu/5-3-kurs/38-treningovi-tehnologiyi-navchannya-z-ekonomichnih-distiplin-g/-kovalchuk-n>

125. Тячко А.В. Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века / А.В. Тячко, Т.С. Водный. - Харьков: Харьковский политехнический университет, 1997. – 220 с.

126. Український портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади

[Електроніс Resource] // Made of access: <http://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-koncepciyn-rosvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukraini-na-2018-020-lastaccess:28.02.2018> – Title from the screen.

127. Фінансові інновації і шляхи підвищення компетентностей фахівців з фінансів: Колективна монографія] / [Під наук. ред. д.е.н., професора М.А. Коваленка. – Херсон: ХНТУ, 2017. – 138 с.

128. Формування професійної компетентності студентів в процесі викладання економічних дисциплін [Електронний ресурс] – www.vtei.com.ua/OFF/konf/6.pdf

129. Фурман А. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення. / А. Фурман – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 339 с.

130. Черевко В.П. Формування комунікативної компетентності менеджера у процесі професійної підготовки / В.П. Черевко: автореф. дис. канд. психол. наук. – К. 2001. – 27 с.

131. Что эффективней: специализация или универсализация знаний: форум [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.showthred.php?t-41215&s-29b3d326ebd31a530fc2678da981d5bf.

132. Шаховська А. Теоретичні аспекти формування професійної компетентності студентів ВНЗ в умовах сучасної освіти [Електронний ресурс] /А. Шаховська. – Режим доступу: <https://visnyk.vntu.edu.ua/download>

133. Юрій С. В університеті має домінувати не кафедра, а випускаючий за фахом професор. / С. Юрій.// Вища школа. -2005. - № 4. – С. 3-19.

134. Яблонський В. Вища освіта України на рубежі тисячоліть. Проблеми глобалізації та інтернаціоналізації / В. Яблонський. – Київ, 1998. – 227 с.

135. Як викладати ситуаційні справи / За ред. Сидоренка О.І. – К.: Центр інновацій та розвитку, Консорціум із удосконалення бізнес-освіти в Україні, 1999.

136. 10 ключових компетентностей нової української школи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.school44.edukit>.

mk.ua/aktualno//10...

137. 7 порад як розвинути креативність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treu.edu.ua>.

138. A European Union Strategy for Sustainable Development / Luxembourg: Office for Official Publication of the European Commission, 2002. - 95 p.

139. Cortese A.D. The critical role of higher education in creating a sustainable future. Planning for Higher Education, №31 (3). – 2003. – P. 15-22.

140. Curado C. Managing intellectual capital: the MIC matrix // International Journal of Knowledge and Learning, Vol. 3, Nos. 2/3. – P. 316-328.

141. Declaration on freedom of communication on the Internet [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.osce.org/for/31507?download=true/>

142. DIGCOMP: a Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu>

143. ESG - http://ihed.org.ua/images/pdf/standarts-and-guidelines_for_qa_in_the_rhea_2015.pdf.

144. Edwinsson L. Developing a model of managing intellectual capital / L. Edwinsson, P. Sullivan // European Management Journal. Vol. 4. - № 4. – 1996. – P. 356 – 364.

145. Europe Standards of Qualification (Монографія: передовий досвід вищої освіти у Європі) – Режим доступу: www.ehfa-standards.eu/es - EQF

146. ISCED (МСКО - Г) 2013 – <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-fields-of-education-training-2013.pdf>.

147. ISCED (МСКО) 2011 – <http://www.uis.unesco.org/education/documents/isced-2011-en.pdf>.

148. Gibbons M. The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. – Sage Publications, Thousand Oaks, CA. – 1994. – 16 p.

149. Granovetter M.S. The strength of weak ties // American Newspaper of Sociology, Volume 78, Issue 6. – 1973. – P. 1360-1380.

150. Laranja M. Policies for science, technology and innovation: Translating

rationales into regional policies in a multi-level setting // Research Policy, № 37. – Elsevier. – 2008. – P. 823 – 835.

151. Manning S. From blind spots to hotspots: How knowledge services clusters develop and attract foreign investment // Journal of International Management, №16. – Elsevier. – 2010. – P. 369 – 382.

152. Moodle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Moodle>

153. Moodle в Україні: що таке Moodle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://moodle.org>.

154. Polanyi M. The Tacit Dimension. / ed.Amartya Sen. – University of Chicago Pres. – 1967/2009. – 108 p.

155. Prometheus – масові безкоштовні онлайн-курси. Про проект [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://promethcus.org.ua>.

156. Youtie J., Shapira P. Building an innovation hub: A case study of the transformation of university roles in regional technological and economic development // Research Police, №37. – Elsevier. - 2008. – P. 1188 – 1204.

ДОДАТОК А

Основні терміни, поняття Європейської кредитно-трансфертної системи (ECTS) та їх визначення

Атестація — процедура визначення рівня, кваліфікації знань, практичних навиків, ділових якостей працівників і встановлення їх відповідності (не відповідності) робочим місцям, посадам, які вони займають, виявлення їх потенціальних можливостей. Мета атестації — раціональне розміщення працівників, ефективне використання їх знань, навичок, умінь. За результатами атестації керівник організації має право приймати рішення щодо: підвищення (пониження) працівника в кваліфікаційній категорії; підвищення (пониження) посадового окладу; визначення винагород; вирішення підвищення кваліфікації, набуття нової спеціальності. Основне завдання атестації — не контроль виконання, а виявлення резервів підвищення рівня віддачі працівників. Атестація - спеціальна комплексна оцінка сильних і слабких сторін працівників (знань, навиків, умінь, рис характеру), рівня їх відповідності вимогам посади, діяльності та їх результативності.

Автономність і відповідальність - здатність самостійно виконувати завдання, розв'язувати задачі і проблеми та відповідати за результати своєї діяльності;

Вища освіта — ступінь знань, що набуваються у закладах вищої освіти (вишах) на базі повної загальної середньої освіти, необхідний фахівцям вищої кваліфікації в різних галузях економіки, науки і культури. Вища освіта, яка здобувається в закладі вищої освіти внаслідок послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації. Для здобування вищої освіти зараз переважно

(крім певних винятків) необхідним в Україні є складання зовнішнього незалежного оцінювання.

Державний стандарт освіти – це вимоги до обов’язкових результатів навчання та компетентностей здобувача загальної середньої освіти відповідного рівня. Документи визначають загальний обсяг навчального навантаження та форми державної атестації здобувачів освіти на відповідному рівні загальної середньої освіти, характеристики змісту навчання, принципи організації освітнього процесу, систему управління змістом освіти, змістові лінії та очікувані результати навчання за освітніми галузями.

Діагностика навчальних можливостей – спеціальне вивчення педагогічної системи для виявлення її сутності, вибору засобів забезпечення її функціонування і розвитку, методика вивчення системи з прогностичною метою. Реалізація системного підходу в організації освітнього процесу на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики вимагає розглядати його як особливу цілісну систему, що чітко реагує на зміни базових для його побудування чинників. При цьому враховуються якості соціально визначеного і (на наступному етапі конкретизації) педагогічно запрограмованого результату. Практична реалізація освітнього процесу у вигляді цілісної системи забезпечується шляхом застосування окремої педагогічної технології. Оскільки у педагогічній теорії та практиці системний підхід набув вигляду запровадження окремих освітніх технологій, то й вивчення закономірностей педагогічної системи не можна здійснювати за межами практики запровадження освітніх технологій. Розглянемо характеристику провідних ознак освітньої системи та педагогічної технології, до яких належать: системність, концептуальність, науковість, інтегративність, гарантованість результату, відтворюваність, ефективність, якість навчання, його вмотивованість, новизна, алгоритмічність, інформаційність, оптимальність, можливість тиражування та перенесення в нові умови тощо.

Діагностика рівня сформованості умінь - прояснення обставин протікання педагогічного процесу, визначення його результатів. Розрізняють

діагностування навченості і навчання. Діагностування включає: контроль, перевірку, оцінювання, накопичення даних, їх аналіз, прогнозування подій. Контроль – виявлення, вимірювання і оцінювання знань, умінь учнів. Виявлення і вимірювання називають перевіркою; визначає рівень, якість навченої, об'єм учбової праці. Контроль містить в собі також оцінювання (як процес) і оцінку (як результат) перевірки.

Діагностична функція - сенс педагогічної професії часто визначається через трансляцію соціального досвіду від старших поколінь до молодших. Педагогічна діяльність здійснюється в спеціально організованих суспільством освітніх установах: дошкільних, школах, середніх професійних навчальних закладах, закладах вищої освіти, закладах додаткової освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Діагностичний контроль - спільна робота викладача та студента, спрямована на систематичне діагностування готовності студента до знань під час вивчення певного розділу навчальної дисципліни і підведення підсумків після завершення його вивчення.

Дидактичні принципи — це основоположні ідеї, що пронизують усі рівні й компоненти освіти та засвідчують їх системну цілісність. Найбільш виразно вони виявляють себе в процесі едукативної й стосуються навчання всіх дисциплін. Фахові методики пристосовують їх до своїх потреб, а часом виводять з них і свої — прикладного рівня — принципи.

Екзамен – це форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу з окремої навчальної дисципліни за семестр, що проводиться як контрольний захід під час екзаменаційної сесії.

ECTS Європейська кредитно-трансферна система (з англ. European Credit Transfer System -) - це система, що створена для забезпечення єдиної міждержавної процедури виміру й порівняння між закладами освіти результатів навчання студентів, їхнього академічного визнання. Вона розроблена для забезпечення мобільності студентів, спрощує розуміння і порівняння

навчальних програм та навчальних досягнень студентів як між вітчизняними, так і між іноземними навчальними закладами.

Змістовий модуль – логічно завершена частина навчального матеріалу (розділ навчальної програми) окремого кредитного модуля, що передбачає оволодіння певними знаннями та уміннями.

Знання - осмислена та засвоєна суб'єктом наукова інформація, що є основою його усвідомленої, цілеспрямованої діяльності. Знання поділяються на емпіричні (фактологічні) і теоретичні (концептуальні, методологічні);

Індивідуальний навчальний план — документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти освітніх компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії із здобувачем освіти за наявності необхідних для цього ресурсів. Складається студентом за допомогою викладача-куратора на кожний наступний навчальний рік наприкінці попереднього навчального року. В індивідуальному навчальному плані зазначаються дисципліни, які студент обирає згідно з затвердженими навчальним планом нормативами для вивчення у наступному навчальному році. Університет з метою сприяння виконанню індивідуального навчального плану надає студентам можливість користуватися навчальними приміщеннями, бібліотекою, навчальною, навчально-методичною і науковою літературою, обладнанням, устаткуванням та іншими засобами навчання на умовах, визначених правилами внутрішнього розпорядку.

Індикатори якості освітньої програми – показник відсіву (відрахування) студентів за період навчання за програмою; відгуки незалежних внутрішніх і зовнішніх експертів щодо якості програми; рівень сформованості професійних компетенцій і важливих якостей особистості; показник працевлаштування випускників за фахом; акредитація освітньої програми незалежного міжнародною агенцією.

Інтегроване міждисциплінарне навчання - знання фіксуються у поняттях, визначеннях, загальних абстрагованих положеннях, закономірності

і закони. Тому педагогіка - наука про закони і закономірності виховання. Її функція - пізнавати причини та наслідки різним чином організованого виховання, розвитку, освіти та навчання людей і на цій основі вказувати педагогічній практиці кращі шляхи і способи досягнення поставлених цілей.

Інструментальні компетенції - це здатність отримувати, аналізувати та систематизувати інформацію з базових питань програмного матеріалу навчальної дисципліни з різних джерел (підручник, навчальний посібник, періодичні видання, Інтернет та ін.).

Коучинг — це процес створення коучем умов для всебічного розвитку особистості клієнта. Коучинг — це мистецтво сприяти підвищенню результативності навчання й розвитку іншої людини.

Кваліфікація - офіційний результат оцінювання і визнання, який отримано, коли уповноважений компетентний орган встановив, що особа досягла компетентностей (результатів навчання) за заданими стандартами;

Кваліфікаційний рівень - структурна одиниця Національної рамки кваліфікацій, що визначається певною сукупністю компетентностей, які є типовими для кваліфікацій даного рівня;

Компетентність/компетентності - здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості;

Комунікація - взаємозв'язок суб'єктів з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності;

Кредит (Кредіт ECTS, Заліковий кредит) — одиниця вимірювання навчального навантаження студента, необхідного для засвоєння кредитних модулів, або блоку модулів. Складає три академічні години навчальних занять та самостійної роботи у навчальному тижні протягом навчального семестру.

Комп'ютерне тестування — інноваційний метод контролю знань студентів. Однією зі складових реформування вітчизняної освітньої галузі є впровадження інноваційних комп'ютерних технологій, які відповідають

викликам сучасного інформаційного суспільства і забезпечують високий рівень якості освіти.

Контроль знань - здійснюється на всіх етапах навчання. Його види класифікують за різними критеріями залежно від: способу здобуття інформації в процесі контролю; засобів, які використовують під час контролю і самоконтролю; способу організації контролю і форми організації контролю; дидактичної мети і місця застосування в навчальному процесі.

Критерії оцінки - компетенції, є інтегрованим результатом всієї навчальної діяльності учнів. Вони формуються передусім на основі опанування змістом загальної середньої освіти. Рівень такого засвоєння можна виявити за допомогою оцінювання.

Модульно-рейтингова система контрольних заходів - модульна система і відповідна їй модульно-рейтингова система (МРС) оцінювання знань студентів розроблені з метою удосконалення системи контролю якості знань студентів, сприяння формуванню системних та систематичних знань, ритмічної самостійної роботи впродовж семестру, підвищення об'єктивності оцінювання знань та адаптації до вимог, визначених Європейською системою залікових кредитів (ECTS), особливостей кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП).

Магістр - це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою.

Міжособистісні компетенції - здатність здійснювати ефективні міжособистісні комунікації. Здатність працювати в команді та в міжнародному контексті, здатність сприймати різноманітність та міжкультурні відмінності. Прихильність до етичних цінностей.

Модератор — особа, що веде конференцію чи обговорення і слідкує за додержанням правил.

Модуль — функціонально завершений фрагмент програми, оформлений у вигляді окремого файлу з сирцевим кодом або його іменованої частини (наприклад, Active Oberon), призначений для використання в інших програмах.

Оцінка - це аналітичний інструмент або процедура, призначення якої – вимірювання прямих ефектів, результативності і довгострокових наслідків реалізації державних програм, галузевих політик, програм розвитку, проектів некомерційного сектору, корпоративних програм; міждисциплінарне дослідження, яке використовує економічні, соціологічні, політологічні методи у відповідності з визнаними стандартами національних і міжнародних спільнот у сфері оцінювання.

Періодичний контроль - є зазвичай плановим, заздалегідь визначеним. Він полягає у визначенні рівня та обсягу набуття учнями знань, навичок та вмінь за певний період (декілька уроків) з метою виявлення рівня оволодіння ними. Тематичний контроль – різновид періодичного.

Підсумкове тестування - це виявлення оцінки й знань учнів за допомогою тестування з метою підсумкового контролю.

Підсумковий контроль – це перевірка рівня засвоєння знань, навичок і вмінь учнями за більш тривалий період навчання: за семестр, рік або курс навчання (заключний контроль). Мета його – встановити систему і структуру знань, навичок і вмінь. Основна форма підсумкового контролю – заліки та іспити. Підсумковий контроль дає змогу визначити також ефективність функціонування всього дидактичного процесу й окремих його ланок, дієвість впливів відповідних посадових осіб і служб на цей процес.

Поточний контроль - здійснюється педагогом у ході повсякденної навчальної діяльності (в основному під час планових занять) шляхом систематичних спостережень за навчальною діяльністю учнів на кожному уроці. Мета його – оперативне отримання об'єктивних даних про рівень знань учнів і якість навчальної роботи на уроці, а також вирішення завдань керівництва навчальним процесом.

Попередній контроль - проводиться в основному з діагностичною метою

перед вивченням нової теми на початку уроку, чверті для ознайомлення із загальним рівнем підготовленості учнів з предмета і планування подальшої організації навчально-пізнавальної діяльності. Результати цього контролю суттєво впливають на конкретизування, оптимізацію та більш цілеспрямоване визначення змістового компонента дидактичного процесу, основних методів, форм і засобів його проведення, обґрунтування послідовності опрацювання певних розділів і частин навчальних предметів тощо.

Педагогічний тест – це вид педагогічного діагностування, науково обґрунтована форма процесу вимірювання знань учнів, що базується на застосуванні педагогічних тестів.

Перевірка успішності студентів - основою для оцінювання успішності (вихованості) учня є підсумки (результати) контролю, при цьому враховуються як якісні, так і кількісні показники роботи учнів. Кількісні показники фіксуються переважно в балах або відсотках, а якісні - в оціночних судженнях типу "добре", "задовільно" і т.п. Кожному оціночному судженню приписується певний, заздалегідь узгоджений (встановлений) бал, показник (наприклад, оціночному судженню "відмінно" відповідають п'ять балів). Дуже важливо при цьому розуміти, що оцінка - це не число, що отримується в результаті вимірів і обчислень, а приписане оціночному судженню значення. Кількісні маніпуляції з оцінними судженнями (балами) неприпустимі. Щоб уникнути спокуси використовувати оцінки як чисельні показники, в багатьох країнах світу оцінки мають буквене позначення, наприклад А, В, С і т.д.

Програма навчання - це єдиний комплекс освітніх компонентів, спланованих і організованих закладом загальної середньої освіти для досягнення учнями результатів навчання.

Педагогічна діагностика - це підрозділ педагогіки, що вивчає принципи і методи розпізнавання та встановлення ознак, що характеризують нормальний (або з відхилом від норм) перебіг педагогічного процесу та розглядає процедури встановлення діагнозу.

Професійна компетентність (лат. *competens* - відповідний, здібний) - означає коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі.

Результати навчання - компетентності (знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості), які набуває та/або здатна продемонструвати особа після завершення навчання;

Розуміння — психологічний стан, який виражає собою правильність ухваленого рішення і супроводжуваний відчуттям упевненості в точності сприйняття або інтерпретації якої-небудь події, явища, факту. У психолінгвістиці розуміння трактується переважно як результат сприйняття мовного повідомлення. Застосуванням називається дія або процес, коли людина для досягнення поставленої собі мети вдається до допоміжних засобів або інструментів.

Системні компетенції - поєднання розуміння, відношення та знання, що дозволять сприймати співвідношення частин цілого одна з одною та оцінювати місце кожного з компонентів у системі, здатність планувати зміни з метою удосконалення системи та конструювати нові системи. Системні компетенції потребують засвоєння інструментальних та базових як підґрунтя.

Ситуаційні завдання - подія має містити проблемну ситуацію (одну або декілька), яка вимагає прийняття управлінського рішення. Викладена в ситуаційному завданні ситуація повинна бути зрозумілою. Опис дається у процесуальній логіці, в якій наявна чітка послідовність розвитку події і її основних учасників. Бажано, щоб ситуаційний матеріал містив не тільки фактологічний, а й особистісний аналіз, тобто висловлювання учасників ситуації (посадовців, державних службовців, громадян тощо).

Самоорганізація особистості - це процес, в ході якого створюється, відтворюється чи удосконалюється організація складної динамічної системи. Процеси самоорганізації можуть мати місце лише в системах, що володіють високим рівнем складності і великою кількістю елементів, зв'язки яких мають не жорсткий, а імовірнісний характер. Властивості самоорганізації виявляють

об'єкти різної природи: клітина, організм, біологічна популяція, людський колектив.

Семестровий контроль - проводиться у формах семестрового екзамену, диференційованого заліку або заліку з конкретної навчальної дисципліни в обсязі навчального матеріалу, визначеного навчальною програмою.

Тест — (від слова англ. Test - «випробування», «перевірка») або випробування - спосіб вивчення глибинних процесів діяльності системи, за допомогою приміщення системи в різні ситуації і відстеження доступних спостереженню змін в ній.

Технологія модульного навчання - модульна технологія організації навчання дає змогу використовувати її і на очній, і на заочній формах навчання, зокрема під час такої новітньої форми навчання, як дистанційне навчання; планування на її основі організації навчально-виховного процесу за умов кредитно-модульної системи підготовки фахівців, що зумовлено входженням системи освіти України до єдиного європейського та світового освітнього і наукового простору шляхом впровадження в систему вищої освіти України основних ідей Болонського процесу

Трансформаційні форми дистанційного навчання - система дистанційного навчання розрахована в основному на людей достатньо свідомих, які не потребують постійного контролю з боку викладача. Тому важливу роль при дистанційному навчанні відіграє мотивація слухачів, їх здатність до самоорганізації. Останнім часом особливу роль починають відігравати ще й розвинені навички використання інформаційних технологій.

Тести досягнень (тести успішності) - тип діагностичних методик, спрямованих на об'єктивну оцінку та контроль результатів освітньої або професійної діяльності. В системі освіти тести досягнень використовуються для формування профільних класів і потоків; сертифікації досягнень учнів та виявлення тих із них, які мають труднощі в засвоєнні матеріалу певних навчальних дисциплін; оцінювання якості освітніх програм. Тести професійних досягнень використовуються для вимірювання ефективності навчання

(тренування) в умовах трудової діяльності; відбору персоналу на посади, які вимагають відповідних професійних знань і досвіду; визначення кваліфікації службовців при вирішенні питань про перепідготовку та планування кар'єри. Таким чином, будучи зорієнтованими на оцінку досягнень індивіда після закінчення навчання (тренування), тести досягнень характеризуються високою специфічністю — вони розробляються для оцінювання успішності засвоєння тієї чи тієї навчальної дисципліни (її розділів) або сформованості навичок у конкретній професійній діяльності. Тому область використання кожного тесту досягнень є жорстко обмеженою.

Тестові завдання відкритої форми - дозволяють вільно конструювати відповідь або вимагають доповнити частково готову відповідь.

Тестові завдання закритої форми — зазвичай складаються з трьох компонентів.

Тестові завдання однакової форми - супроводжуються загальною інструкцією до їх виконання, при зміні форми тестових завдань пишеться відповідна нова інструкція; текст інструкції відрізняється від основного тексту (іншим шрифтом) і відокремлюється від завдання двокрапкою; запитальна частина тестового завдання сформульована, як правило, у стверджувальній формі, стисло, без подвійного тлумачення і виділена великими літерами; елементи відповіді частини тестового завдання мають окрему нумерацію; запитальна частина тестових завдань і можливі відповіді не відокремлені будь-яким знаком; відповіді розміщені під запитальною частиною симетрично; тест-завдання пронумеровані арабськими цифрами, нумерація тест-завдань різної форми наскрізна.

Т'ютор (від англ. tutor — учитель) — особа, що веде індивідуальні або групові заняття із учнями, студентами, репетитор, наставник. В університетах т'ютори - це помічники викладача, здебільшого аспіранти або старші студенти. Т'ютор — ключова фігура в дистанційному навчанні, що відповідає за проведення занять зі студентами.

Уміння - здатність застосовувати знання для виконання завдань та розв'язання задач і проблем. Уміння поділяються на когнітивні (інтелектуально-творчі) та практичні (на основі майстерності з використанням методів, матеріалів, інструкцій та інструментів).

Форми моніторингу та оцінювання якості викладання, навчання, системи оцінювання навчальних досягнень, навчальних планів та освітніх досягнень – анкетування студентів щодо якості навчальних дисциплін; щорічні звіти з моніторингу (включаючи огляди навчальних досягнень студентів); періодичне оновлення освітньої програми; програма підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу; щорічне рейтингове оцінювання професорсько-викладацького складу; періодичні аудиторські перевірки університету Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти; постійний моніторинг прогресу студентів; перевірка процесу проведення підсумкового контролю спеціальними комісіями; повторне оцінювання щонайменше 80 відсотків робіт; моніторинг статистики працевлаштування випускників.

Функції контролю - важлива функція менеджменту, застосування якої дає керівнику слідкувати за виконанням управлінських рішень і вносити корективи. За своїм рангом функція контролю стоїть на другому місці після функції планування (постановки цілей). Основне завдання контролю - забезпечити досягнення цілей і місії організації.

Якість знань — в педагогіці — співвіднесення видів знань (закони, теорії, прикладні, методологічні, оцінювальні знання) з елементами змісту освіти й тим самим з рівнями засвоєння.

ДОДАТОК Б

Зміст основних компетенцій фахівця з економіки (поняття, визначення, тлумачення)

Абстрактне мислення – мислення, не пов'язане з фактами, явищами, протилежне поняттю «конкретне мислення».

Адаптація підприємства до нових умов господарювання – пристосування діяльності підприємства до зовнішніх умов господарювання, що змінюються.

Алгоритм діяльності – система дій, що вживаються за строго визначеними правилами для вирішення якої-небудь задачі.

Аналіз – метод наукового дослідження, який полягає в уявному або фактичному розкладенні цілого на складові частини.

Аналіз фінансово - господарської діяльності – спосіб вивчення фінансово – господарських процесів та явищ, за допомогою якого встановлюються чинники, що зумовлюють зміни і напрями змін у них за період, що досліджується.

Аргументація висновку – приведення логічного доводу, що служить основою для доказу правильності висновку.

Бізнес – план економічного розвитку – перша частина складного слова означає явище, що відноситься до сфери бізнесу – підприємницької діяльності, що приносить дохід, прибуток.

Визначення економічного потенціалу організації – визначення сукупності засобів, необхідних для чого-небудь; ступінь потужності чого-небудь у якому-небудь відношенні (виробничий, людський, науково-технічний тощо).

Визначення критеріїв оцінки економічних процесів – визначення мірила, засобу судження, спроможності розрізняти економічні процеси з метою їх оцінки.

Виконання довірчих операцій – виконання посередницьких, трастових операцій для юридичних і фізичних осіб; прийняття підприємств, майна т.п. у довірче управління, здійснення оцінки над ними.

Вимірювання результативності – вимірювання кінцевого підсумку, що завершує собою що – небудь, по відношенню до чого – небудь.

Відтворення логіки економічної діяльності – вміння навести докази, аргументи, розумні підстави для пояснення процесів економічної діяльності.

Вміння обґрунтувати управлінські рішення – вміння наводити докази, розрахунки правильності, ефективності здійснених або запроєктованих, пропонуємих управлінських рішень.

Генерація нових ідей – здатність до відтворення, репродукції відбитих у пам'яті нових ідей.

Грамотність фахівця – інформаційна грамотність, медіаграмотність, технічна грамотність.

Диверсифікація діяльності суб'єкта господарювання – різносторонній розвиток діяльності, направлений на розширення асортименту продукції, видів послуг, напрямків діяльності (напр., інвестиційної).

Дослідницька компетентність – складова професійної компетентності, яка визначає здатність і готовність здійснювати аналіз і систематизацію науково – технічної інформації щодо стану і перспектив розвитку на мікро-; національному та міжнародному рівнях.

Достовірність оцінки економічних процесів – вірні результати оцінки, що не викликають сумніву.

Економічна діагностика – процес дослідження об'єкта економічного управління з метою одержання висновку про стан обраних параметрів поставленим цілям і завданням, вивчення відхилень від нормального стану об'єкта діагностування причин цих відхилень, тривалості їх протікання,

пізнання протиріч та їх інтерпретація для формування висновків і рекомендації щодо подальшої діяльності об'єкта.

Економічне новаторство – це вияв ініціативи, творення у виробництві, управлінні тощо. Це специфічний вид діяльності, в ході якого досягається вихід за межі існуючого, творення нових методів, методик тощо.

Економічне обґрунтування здійснення операцій на ринку – застосовується для обґрунтування доцільності проведення господарських операцій для збільшення прибутку або збереження вартості активів, у т.ч. лізингових, факторингових операцій, операцій з іпотекою.

Економічне прогнозування – процес визначення можливих цілей і напрямків розвитку об'єкта кожного з імовірних варіантів розвитку прогнозованих подій, оцінювання параметрів прогнозування, оцінювання і попереднє визначення змісту заходів щодо забезпечення реалізації можливостей та послаблення загроз.

Економічні передумови та потреби учасників ринку: їх аналіз здійснюється з метою визначення можливостей кращого задоволення потреб споживачів у продуктах, послугах.

Економічні цілі розвитку підприємства – ключові напрямки розвитку суб'єкта господарювання, сформульовані і обґрунтовані фахівцями, напр., в рамках розробленої стратегії розвитку, на визначений термін і затверджені у встановленому порядку. Цілі розвитку узгоджуються з метою власника, цілями розвитку регіону, країни, глобальними «Цілями сталого розвитку».

Життєві навички – гнучкість, продуктивність, лідерство, цифрові навички та нові навички для робочих місць.

Застосування економічних знань – процес використання фахівцем накопичених у власному освітньому багажу навичок і умінь у визначеній сфері діяльності, у т.ч. з вибору об'єкта дослідження, постановки мети і передбачення результату, вибору методу дослідження, порівняння з іншими подібними об'єктами математичного, комп'ютерного оброблення результатів дослідження.

Для досягнення власної мети, завдань тісно взаємодіє з іншими фахівцями, у т.ч. з неекономічних сфер діяльності.

Застосування регуляторних засад законодавства – організація дотримання вимог прийнятих уповноваженими органами нормативно – правових актів, положення яких спрямоване на правове регулювання господарських відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади; аналіз регуляторного впливу регуляторного акту на діяльність організації; визначення способів використання дозвільної системи та ліцензування.

Здатність до командної роботи у групі – вид компетентності, що визначає готовність до співробітництва, спільного, колективного вирішення економічних задач.

Здатність передбачати майбутні економічні процеси на виробництві – це здатність оцінювати соціальні, економічні, наукові, технічні та екологічні наслідки реалізації можливих варіантів розвитку підприємства, передбачати і пропонувати шляхи попередження, послаблення загроз кожного з імовірних варіантів розвитку виробничих процесів.

Ідентифікація об'єктів управління – ототожнення, встановлення ідентичності, схожості об'єктів економічного управління, результатів, документів.

Інвестиційне рішення – це рішення, пов'язане із вкладанням (інвестуванням) коштів в активи в певний період часу з метою одержання зиску в майбутньому. Управлінське інвестиційне рішення фокусується на питаннях визначення напрямів (об'єктів) вкладення тих коштів, які є в розпорядженні організації та оцінці ефективності такого владення.

Інжиніринг економічний – комплекс консультаційних послуг з проектування і запровадження різних економічних інструментів; сфера діяльності з надання таких послуг, вид діяльності менеджера.

Інжиніринг методів експлуатації та обслуговування об'єктів і систем управління – форма послуг комерційного призначення з проектування,

розробки і впровадження та обслуговування об'єктів і систем управління підприємством і реалізації його продукції, застосування сучасних методів організації і управління всіма стадіями використання проектів.

Інновації економічні – створення і запровадження нових економічних інструментів і організаційних технологій управління економікою організації, регіону, країни.

Інновації у діяльності – результат ініціативи творення, новітні методи, економічного управління.

Інновація – нововведення, використання якого призводить до якісних змін у діяльності суб'єкта господарювання з метою отримання соціально-економічної вигоди (ефекту).

Інституційні одиниці діяльності на різних секторах ринку – це економічні, юридичні особи, які правомочні мати активи і пасиви, займатися господарською діяльністю і укладати угоди з іншими юридичними особам.

Інтерпретація методів обробки та систематизації економічної інформації – уміння роз'яснювати, тлумачити смисл методів, роз'яснюючи їх.

Інтерпретація результатів економічного дослідження – тлумачення, роз'яснення змісту, сенсу, значення, результатів дослідження.

Інформаційні технології – технології, що забезпечують та підтримують інформаційні процеси, тобто процеси пошуку, збору, передачі, збереження, тиражування інформації та процедури доступу до неї.

Інформаційно-комунікаційні технології – сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження, показу і використання інформації в інтересах її користувачів.

Класифікація видів економічної діяльності – статистичний інструмент, специфічним принципом якого є об'єднання підприємств в групи за ознакою: подібність товарів чи послуг, які виробляє та надає підприємство, або використання подібних процесів для виготовлення товарів і надання послуг.

Комп'ютерні технології управління – засновані на комп'ютерній техніці методи економічного управління.

Компетентний – знаючий, тямущий, інформований, обізнаний (з чим, на чому), авторитетний у якій-небудь області.

Компетентність – властивість компетентного.

Компетенція – обізнаність у якому-небудь колі питань, в якій-небудь області знань; це сукупність взаємопов'язаних якостей області (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що є заданими до відповідного кола предметів і процесів та необхідними для якісної продуктивної дії стосовно них.

Комунікативна компетентність – здатність особистості застосовувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями.

Контрольна компетентність – складова професійної компетентності, яка визначає здатність і готовність здійснювати перевірку процесу управління економікою відповідно до схвалених планів, норм і вимог, інструкцій та рішень.

Корпоративне управління – система взаємодії між акціонерами і керівництвом компанії (акціонерного товариства, корпорації), включаючи її раду директорів, а також з іншими зацікавленими особами, за допомогою якої реалізуються права акціонерів; комплекс механізмів, що дозволяють акціонерам (інвесторам) контролювати діяльність керівників компанії і вирішувати виникаючі проблеми з іншими групами впливу.

Креативне економічне мислення – навик, що зумовлює готовність фахівця до формулювання (генерації) нестандартних, оригінальних рішень для подолання економічних труднощів та викликів.

Кризові процеси у економічній діяльності – зумовлені протиріччями у розвитку підприємства, суспільства розлади у економічній діяльності, що виражаються у сукупному, важкому стані суб'єкта господарювання.

Критичне мислення – це наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Головним чином йому притаманні такі властивості як усвідомленість та самовдосконалення.

Методи і прийоми управління економічними процесами – способи і прийоми впливу керуючої системи на керованому на різних рівнях і ланках управління (підприємство, підрозділ, служба тощо).

Методи опису системи об'єктів, предметів, інструментів ринку – найчастіше вдаються до двох способів: графічного (схеми, графи) та аналітичного (математичні вирази, системи рівнянь). Від схемного опису можна прийти до аналітичного.

Методологічні прийоми економічних досліджень – застосування на практиці концепцій, принципів, методів, методик дослідження.

Методологія управління економічними процесами – управління і використання методів, що застосовуються у економічній науці.

Міжнародний стандарт – стандарт, розроблений міжнародною організацією стандартизації. Є, наприклад, міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО). Звітність за МСФЗ та МСБО перетворила цю мову на міжнародну.

Модернізація економічної діяльності суб'єкта господарювання – уведення удосконалення у форми і методи економічної діяльності, відповідних сучасним вимогам.

Моніторинг економічної діяльності – відстежування, систематичне спостереження, оцінка з метою фіксувати відповідність (або невідповідність) результатів економічних процесів першопочатковим передбаченням і розробка на цій основі прогнозу її розвитку на майбутні періоди.

Навички – сформовані шляхом частого повторення дії, для яких властивий високий ступінь освоєння і відсутність поелементної свідомої регуляції. Розрізняють перцептивні, інтелектуальні і рухові навички.

Навчальні ресурси – користування навчальною літературою, доступ до онлайн-ресурсів; бронювання книг онлайн; доступ до електронних журналів;

доступ до електронних бібліотечних ресурсів світу; доступ до електронного навчального середовища Moodle; технологічне і матеріально – технічне забезпечення освітнього процесу.

Ноу – хау – знання того, як щось зробити чи досягти. Це економічний актив, інтелектуальна власність.

Об’єктивність методів оцінки економічних процесів – застосовування методів, що забезпечують неупередженість до результатів оцінки.

Оптимізація системи мобілізації і використання ресурсів – вибір кращого за критеріями «наявні ресурси - результати» варіанту дій з множини можливих.

Організаційна компетентність – складові професійної компетентності, яка визначає здатність і готовність упорядковування структури й взаємодії складових елементів системи управління фінансами з метою зниження невизначеності, а також підвищення ефективності використання ресурсів і часу.

Особистісні компетенції – це система особистісних знань про себе та соціальну дійсність, а також система складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, які дозволяють швидко й адекватно застосувати необхідні знання, (вміння, навички) та приймати рішення за різних обставин.

Прогнозування соціальних подій та явищ – заключення на підставі наявних даних, передбачення майбутнього розвитку соціальних подій та явищ та їх можливого впливу на економіку, діяльність суб’єкта господарювання.

Програмні результати навчання – знання, розуміння, здатність до застосовування знань, аналізу, синтезу і оцінювання економічних процесів.

Проектувальна компетентність – складова професійної компетентності, яка визначає здатність і готовність забезпечувати економічні процеси та відносини різних інституційних секторів економіки відповідною документацією, яка необхідна для втілення і використання конкретних об’єктів, процесів, прогнозів, планів, проектів стратегічного та тактичного спрямування.

Професійні компетентності – включають в себе складові: управлінську, дослідницьку, проектувальну і технологічну компетентності.

Рейтингування фінансового стану організацій – застосування систем порівняльної оцінки з метою визначення місця організації за підсумковими інтеграційними значеннями показника, який комплексно характеризує результати у різних сферах діяльності, у галузі, регіоні, державі та базований на даних офіційної бухгалтерської звітності.

Розуміння – психологічний стан, який виражає собою правильність ухваленого рішення і супроводжуваний відчуттям упевненості в точності сприйняття або інтерпретації якої-небудь події, явища, факту.

Синтез знань – використання знань у їх єдинстві і взаємному зв'язку знань в окремих галузях, питаннях; узагальнення, зведення у єдине ціле даних.

Систематизація, кодифікація та класифікація документів – приведення документів у систему за видами економічної діяльності, окремими галузями знань та ін., звичайно з відповідним групуванням законодавчих, інструктивних та інших документів, що відносяться до сфери діяльності фахівця.

Системні знання – цілісна сукупність знань, що представляють собою єдинство у взаємозв'язку окремих знань за предметами, галузями економіки.

Стратегія економічного розвитку – це план вищого керівництва щодо досягнення довгострокових результатів відповідно цілям і завданням організації. Це план, орієнтир, напрям розвитку; принцип поведінки; позиція, тобто утворення найвигіднішого сполучення елементів економічної політики або бізнесу; перспектива, тобто основний спосіб дії організації або теорія бізнесу; засіб, маневр, за допомогою якого можна перехитрувати конкурента.

Тенденція розвитку (ринку) – напрямок розвитку, схильність, спрямування до чогось.

Технології навчання – пасивні (пояснювальні – ілюстративні: за домінуючими методами та способами навчання); активні (проблемні, ігрові,

інтерактивні, проектні, інформаційно – комп’ютерні, саморозвиваючі, позиційного та контекстного навчання, технологія співпраці тощо).

Технологічна компетентність – складова професійної компетентності, яка визначає здатність і готовність ефективно втілювати поставлені цілі щодо управління економікою на основі різних економічних методів, важелів, інструментів, а також комплексів різноманітних економічних операцій.

Уміння – здатність належно виконувати складні і комплексні дії, засновані на належному використанні людиною набутих знань і навичок.

Управління проектами – науково – практична діяльність з визначення цілей та організації робіт груп людей таким чином, щоб цілі було досягнуто після закінчення всіх робіт.

Управлінська компетентність – складова професійної компетентності, яка визначає здатність і готовність до прийняття ефективних управлінських рішень для досягнення поставленої мети щодо забезпечення сталого функціонування і розвитку економіки суб’єкта реального та фінансового секторів економіки.

Фактори, за якими визначається місце підприємства на ринку: технологічні (рівень розвитку науково-технічного прогресу), міжнародні (вплив міжнародного ринку товарів), економічні (вплив інфляції, рівень зайнятості, стабільність національної валюти), політичні (законодавство країни ринку, урядові постанови, укази Президента), ринкові (можливість проникнення на ринок, розподіл сегментів, перспектива розвитку ринку та його структури), конкуренти (умови, що домінують на ринку товарів, можливість співіснування тощо).

Форми підтримки студентів – система т’юторства, гранти, кураторство академічних груп, міжнародні програми мовної та практичної підготовки, програми обміну та академічної мобільності студентів.

Формулювання місії організації – процес визначення, встановлення мети, задля якої існує організація, її призначення та філософія бізнесу, що

містить у собі цінності, морально – етичні норми і принципи, відповідно до яких організація має намір здійснювати свою діяльність.

Функції управління – коло діяльності з управління економікою. Виділяють функції з планування, прогнозування, обліку, контролю, організації, координації, регулювання, мотивації, стимулювання та ін.

Цифрові компетенції – здатність до роботи і комунікації в інформаційному полі, content – творення, забезпечення безпекового і стійкого використання даних, визначення цифрових потреб і ресурсів, використання підходящих цифрових інструментів.

Цифрові навички – здатність застосовувати знання і використовувати «ноу-хау» для вирішення завдань і проблем: навчати і навчатися, застосування цифрових інструментів і технологій.

Цілевстановлення – процес усвідомлення та формування мети, один з найважливіших елементів процесу управління, що визначає вид цільової функції системи.

Чинники внутрішнього середовища організації – рушійні сили, причини якого-небудь процесу, явища; суттєві внутрішні обставини у якому-небудь процесі, явищі, що відбуваються в організації.

Чинники зовнішнього середовища організації – рушійні сили, причини зовнішнього походження, не залежних від організації, що впливають на стан і результати її діяльності.

Якість виконуваних робіт – ступінь вартості, цінності, придатності результатів роботи фахівця для їх використання за призначенням. Повинна відповідати передбаченій у трудовій угоді, посадовій інструкції і може встановлюватися шляхом узгодження способу визначення сторонами показників якості.

ДОДАТОК В

Компетентнісна характеристика

викладача кафедри _____
(найменування кафедри)

(прізвище, ім'я, по-батькові)

(науковий ступінь, вчене звання)

Загальні відомості

Дисципліни які викладаються (не більше п'яти)		Період викладання/ Вид занять
1	Професійні і педагогічні навички	
1.1	Глибоке знання предмета	
1.2	Знання останніх світових досягнень дисципліни і їх вивчення	
1.3	Знання основ педагогіки	
1.4	Знання основ психології	
1.5	Знання педагогічних технологій	
1.6	Можливість ефективного використання різних форм, методів, засобів і технологій навчання для досягнення поставлення педагогічних цілей	
1.7	Спроможність знаходити і застосовувати нові освітні технології	
1.8	Можливість активізації освітньої пізнавальної діяльності студентів	
1.9	Можливість моделювання змісту навчального матеріалу, форм і методів їх сприйняття місця і ролі у загальній програмі підготовки спеціалістів, а також взаємозв'язків з іншими дисциплінарними і майбутньою професійною діяльністю студентів	
1.10	Можливість вибору і структурування навчального матеріалу для будь-якого предмета	
1.11	Здатність організувати і проводити різні типи занять	
1.12	Можливість контролювати ефективність використання засобів навчання	
1.13	Уміння розробляти освітні і дидактичні навчально-методичні посібники і роздаткові матеріали для	

	дисципліни	
1.14	Здатність ефективно використовувати обладнання технічні і допоміжні засоби для інформаційної підтримки під час лекцій лабораторних і практичних занять	
1.15	Здатність організувати студентів під час навчальних занять навчального матеріалу	
2	Професійні і особисті навички	
2.1	Спроможність об'єднати навички настійливості з люб'язністю	
2.2	Можливість вирішення конфліктних ситуацій на заняттях	
2.3	Здібності промовця	
2.4	Спроможність заволодівати увагою аудиторії	
2.5	Гнучкість, спроможність імпровізувати	
2.6	Для того, щоб створити можливість творчого усвідомленого і активного мислення в майбутній професії має необхідні: - Почуття громадянської і професійної відповідальності - Розвиток загальної культури - Розширення кругозору і етапи поведінки	
2.7	Здатність до самоосвіти, самонавчання, саморозвитку	
2.8	Навчання студентів за допомогою власного прикладу, життєвого досвіду	
3	Науково-дослідницька діяльність	
3.1	Готовність прийняти участь у науково-дослідницьких проектах	
3.2	Можливість розробки нормативно-технічної, організаційно-методичної документації	
3.3	Навички публікації матеріалів з наукової роботи	
3.4	Оволодіння технологіями публічних виступів(конференції)	
3.5	Спроможність активно підтримувати творчі зв'язки, що стосуються наукової, професійної і педагогічної діяльності	
3.6	Спроможність знайти джерела фінансування наукових досліджень роботодавців для науково-технічної, науково-методичної та іншої професійної діяльності	
3.7	Спроможність залучати студентів до науково-дослідної роботи	
3.8	Можливість керувати науково-дослідити роботами	

	студентів від планування до затвердження результатів наукової роботи	
3.9	Можливість прогнозування результатів по використанню проекту	
3.10	Можливість доказати своє бачення наукової позиції і результати дослідження	
Практична робота (місце роботи, остання посада або місце стажування, посада)		Період роботи, стажування

Завідувач кафедри _____

(повне найменування кафедри)

(дата)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Компетентнісна характеристика _____

(вчене звання, посада, прізвище, ініціали викладача)

розглянута на засіданні кафедри

Протокол №__ від _____

Секретар кафедри _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Науково-методичне видання

Коваленко М.А., Ломоносова О.Е., Швороб Г.М.

**МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІКИ
У СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ**

Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. Гарнітура Times New Roman

Наклад примірників

Видавництво «Олді-плюс», надруковано з готових оригінал-макетів.

Ліцензія ХС №2 від 16.08.2000 р.

